

T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

III. SELİM DÖNEMİ ELÇİLER GÖZÜ İLE
AVRUPA SOSYO-KÜLTÜREL HAYATI

SELÇUK ÇAL

DANIŞMAN
DOÇ. DR. EMRAH ÇETİN

BARTIN-2023

T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

III. SELİM DÖNEMİ ELÇİLER

GÖZÜ İLE AVRUPA

SOSYO-KÜLTÜREL HAYATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Selçuk ÇAL

BARTIN-2023

BEYANNAME

Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Doç. Dr. Emrah ÇETİN'in danışmanlığında hazırlamış olduğum "III. SELİM DÖNEMİ ELÇİLER GÖZÜ İLE AVRUPA SOSYO-KÜLTÜREL HAYATI" başlıklı yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

04.07.2023

Selçuk ÇAL

ÖNSÖZ

Tez çalışmamda bilgi ve görüşleriyle beni yönlendiren, Sayın Doç. Dr. Emrah ÇETİN'e, teşekkürlerimi arz ederim. Tez çalışması sürecinde moral ve motivasyonumu yüksek tutmamı sağlayan çalışma arkadaşlarım Sayın Dr. Pelin TOPÇUOĞLU'na ve sayın Deniz TAŞTAN'a teşekkür ederim. Teknoloji konularında yardımda bulunan sayın Göksel GÜRSOY ve Murat KARAMAN'a teşekkür ederim. Elçilerin sefaretnamelerine kolaylıkla ulaşmamı sağlayan Millet Yazma Eser Kütüphanesi yetkililerine teşekkür ederim.

Selçuk ÇAL

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

III. SELİM DÖNEMİ ELÇİLER GÖZÜ İLE AVRUPA SOSYO-KÜLTÜREL HAYATI

Selçuk ÇAL

Bartın Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Emrah ÇETİN

Bartın-2023, sayfa: 147

Bu tez çalışmasının amacı, III. Selim döneminde Avrupa devletlerine giden elçilerin gözüyle Avrupa sosyo-kültürel hayatını anlatmaktır. Bu Avrupa devletleri; Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya'dır. III. Selim dönemi Avrupa sosyo kültürel hayatı anlatıldığı için 1789-1807 yılları arasındaki zaman aralığı ile sınırlı kalmıştır. Avrupa sosyo kültürel hayatının anlatımında başta dönem elçilerin sefaretnameleri olmak üzere, arşiv belgeleri, dönem kaynakları ve modern çalışmalardan yararlanılmıştır. Elçilerin sefaretnamelerinden yararlanıldığı için tez çalışmasında metin analizi tekniği kullanılmıştır. Avrupa sosyo-kültürel hayatının anlatımında konu başlıkları üzerinden bir konu anlatımı tercih edilmiştir. Bu başlıklar; kitap ve kütüphane, kadınların konumu, sosyal kurumlar, ekonomi, sahne oyunlarından oluşmaktadır. Avrupa toplumunda kitaplar sadece Avrupa coğrafyası ve dini ile sınırlı kalmamaktadır. Dünyanın farklı coğrafyaları, bölgeleri, dinleri ve milletleri ile ilgili kitaplar mevcuttur. Kitapların zarar görmemesi ve toplumun her kesimi tarafından ulaşılması için kütüphaneler yapılmıştır. Avrupa toplumunda kadınlar eğitim alabilmekte, meslek edinebilmekte, çalışabilmekte, davet verebilmekte, davetlere katılabilmekte, yabancı elçi ve konukları karşılayabilmektedir. Ancak Rusya devleti istisna olmakla birlikte yönetici olarak görev

alamamaktadır. Avrupa toplumları gündüz ve sıcak günlerde bahçeleri gezip, bahçe eğlencelerinde vakit geçirmektedir. Gece ve soğuk günlerde ise balo, opera ve tiyatrolara gitmektedir. Balo, opera ve tiyatro gibi sahne oyunlarının bulunması iletişimin zor olduğu bu yıllarda halkın aynı zamanda aynı duyguları hissetmesini sağlamaktadır. Ortak hareket etme bilincinin oluşması ile birlikte yöneticilere karşı sorgulama ve beraber hareket etme şansı yaratılmıştır. Dolayısıyla sorgulanabilen bir yönetiminin temelleri atılmıştır. Avrupa devletlerinde ticaretin hızını ve kar kapasitesini arttırmak için kağıt para kullanılmaktadır. Borsa sistemi hayata geçirilmiştir. Yollar bakımlı ve güvenlidir. Genel itibariyle her devlet merkantilist ekonomi sistemini uygulanmaktadır. Bu sistemde yerli üretim teşvik edilip, değerli madenler ülke içerisinde kalırken, ülke dışından getirilecek ürünlere yüksek vergiler getirilmektedir. Bu nedenle üretim için gerekli olan kas gücü ülke insanı tarafından karşılanmaktadır. Dolayısıyla Avrupa devletlerinde işsizlik oranı düşüktür. Her bireyin az veya çok bir geliri bulunmaktadır. İşçi sayısını arttırmak ve üretim giderlerini düşürmek için devletler nüfuslarını arttırmayı hedeflemektedir. Bu yüzden de hastane, yetimhane, yaşlı bakım evleri gibi sosyal kurumlar Avrupa toplumunda gelişmiş bir şekilde mevcuttur. Hasta olan bireyler kısa sürede iyileştirilmektedir. Yetimhanelere bırakılan çocuklara meslek eğitimi verilerek çalışma hayatına katılması sağlanmaktadır. Yaşlıların bakımı için belirli ücret alınıp, ücret miktarına göre hizmet verilmektedir. Sonuç itibariyle Avrupa sosyo-kültürel hayatı dini hükümlerle hareket etmeyen aksine dünyevi kurallar üzerinden varlığını oluşturmuş bir sosyo-kültürel hayattır.

Anahtar Kelimeler: III. Selim, elçiler, Avrupa, sosyal hayat, modernleşme.

ABSTRACT

M. Sc. Thesis

THE SOCIO CULTURAL LIFE OF EUROPE INTERMS OF AMBASSADOR IN THE III. SELİM PERIOD

Selçuk ÇAL

Bartın University

Graduate School

Department of History

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Emrah ÇETİN

Bartın-2023, pp: 147

The aim of this thesis is to explain the European socio-cultural life through the eyes of the ambassadors who went to European states during the reign of Selim III. These European states are; France, England, Austria, Prussia and Russia. The time period between 1789-1807 is mentioned because the European socio-cultural life in the period of Selim III needs to be described. In the narrative of European socio-cultural life, archival documents, sources that were left from the period and modern studies, especially the view of the ambassadors on the politics and diplomacy of the time, impressions on the current life of the country, were used. Text analysis technique is used in the thesis study because the ambassadors' views were used. In the narrative of European socio-cultural life, a subject narration was preferred over the subject titles. These titles are; book and library, position of women, social institutions, economy, stage plays. In European society, books are not limited to European geography and religion. There are books about different geographies, regions, religions and nations of the world. Libraries were built in order to prevent the books from being damaged and to be accessible by all segments of the society. In the European society, women could receive education, get a job, work, host parties, participate in invitations, and greet foreign ambassadors and guests. However, with the exception of the Russian state, it could not act as an administrator.

European societies visited the gardens during the day hours and on hot days and spent time in garden for entertainment. At night and on cold days, they went to balls, operas and theaters. The presence of stage plays such as balls, operas and theaters enabled the public to feel the same emotions at the same time in these years when communication was difficult. With the awareness of acting together, the opportunity to question the managers and act together were created. Therefore, the foundations of a questionable administration were laid. Paper money was used in European states to increase the speed of trade and profit capacity. The stock market system was implemented. The roads were well-maintained and safe. In general, every state implemented the mercantilist economic system. In this system, domestic production was encouraged and precious metals remained in the country, while high taxes were imposed on products to be brought from abroad. For this reason, the manpower required for production was met by the people of the country. Therefore, the unemployment rate in European states was low. Every individual had more or less equal income. In order to increase the number of workers and reduce production costs, states aimed to increase their population. Therefore, social institutions such as hospitals, orphanages, nursing homes for the elderly existed in a developed way in European society. Sick individuals were healed in a short time. Children left in orphanages were provided with vocational training to participate in working life. A certain fee was charged for the care of the elderly and service was provided according to the amount of fee. As a result, European socio-cultural life was a socio-cultural life that did not act with religious provisions, on the contrary, had formed its existence through worldly rules.

Keywords: III. Selim, ambassadors, Europe, social life, modernization.

İÇİNDEKİLER

BEYANNAME.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
1.GİRİŞ VE LİTERATÜR ÖZETİ.....	1
2.MATERYAL VE YÖNTEM.....	8
3.OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN DEĞİŞEN DIŞ POLİTİKASI VE DAİMİ ELÇİLER.....	12
3.1.Osmanlı İmparatorluğu'nun Daimi Elçilik Sistemine Geçmesi.....	12
3.2.Elçilerin Maiyetleri, Ulaşım Yolları, Maaşları ve Karantina Uygulaması..	18
3.3. III. Selim Dönemi Elçiler.....	26
3.3.1 Morah Esseyit Ali Efendi.....	26
3.3.2. Amedi Galib Efendi.....	28
3.3.3. Mehmet Sait Halet Efendi.....	30
3.3.4. Seyyid Mehmed Vahit Emin Efendi.....	31
3.3.5. Abdurrahim Muhib Efendi.....	32
3.3.6. Ebubekir Ratib Efendi.....	33
3.3.7. İbrahim Afif Efendi.....	34
3.3.8. Ahmet Azmi Efendi.....	35
3.3.9. Ali Aziz Efendi.....	36

3.3.10. Yusuf Agah Efendi.....	37
3.3.11. Mahmud Raif Efendi.....	38
3.3.12. İsmail Ferruh Efendi.....	39
3.3.13. Mustafa Rasih Efendi.....	40
4.ELÇİLER GÖZÜ İLE AVRUPA SOSYO-KÜLTÜREL HAYATI.....	42
4.1. Kitap, Kütüphane ve Eğitim.....	42
4.2. Sahne Oyunları (<i>Opera, Dans, Balo, Tiyatro</i>).....	51
4.3. Kadınların Konumu.....	62
4.4. Sosyal Kurumlar (<i>Hastaneler, Yetimhaneler ve Yaşlı Bakım Evleri</i>).....	69
4.5. Ticaret ve Ekonomi Hayatı.....	77
5.ELÇİLERİN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ İKİLİ MODERNLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ.....	92
5.1. Askeri Hayata Etkileri.....	92
5.1.1 Mühendishane-i Berri Hümayun.....	92
5.1.2. Tersane.....	102
5.2. Ekonomi Hayatına Etkileri.....	109
5.3. Saray Hayatına Etkileri.....	119
6. SONUÇ.....	133
KAYNAKLAR.....	139
ÖZGEÇMİŞ.....	147

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil	Sayfa
<u>No</u>	<u>No</u>
5.1: Defterdarburnu Sarayı.....	125
5.2: Beşiktaş Sarayı'ndaki köşk.....	126
5.3: III. Selim'in Londra'da yaptırılan portresi.....	127
5.4: Osmanlı Hanedanı soyağacı.....	128
5.5: Napolyon'un III. Selim'e hediye ettiği kendi portresinin bulunduğu yüzük.....	129
5.6: III. Selim tuval üstüne yağlı boya portresi.....	130
5.7: Kitaplık önünde oturan III. Selim.....	131

KISALTMALAR

a.g.e.	: Arařtırmada Geçen Eser
a.g.m.	: Arařtırmada Geçen Makale
B.O.A.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
B.O.A. H.H.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Hümayun
s	: Sayfa.
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
T.S.M.	: Topkapı Sarayı Müzesi
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu

1. GİRİŞ VE LİTERATÜR ÖZETİ

Devletlerin siyasi ve askeri başarılarının arkasında sosyal hayatın önemli bir yeri vardır. Sosyal hayatın geniş bir alana yayılması, bireylerin kendilerini geliştirmesine imkan vermektedir. Bu durum askeri, teknik, mühendislik ve diplomasi alanlarında devletin gelişmesine olanak sağlamaktadır.

Bir devletin askeri başarısı, diğer devletler tarafından kısa ve hızlı bir şekilde taklit edilmektedir. Yenilen devletlerin orduları, kazanan devletlerin ordu düzeninde yapılanmaktadır. Oysa sosyal yaşamdaki uygulamalar, başka devletlere yavaş ve dolaylı bir şekilde etki etmektedir. Başka bir devletin eğlence hayatı, eğitim sistemi, sağlık altyapısı görülüp, bilinmesine rağmen hemen kabul edilmemektedir. Bunun için bazı önyargıların yıkılması gerekmektedir.

1683 yılında yaşanan Viyana bozgunu ve ardından gelen mağlubiyetlerden sonra Osmanlı İmparatorluğu böyle bir sürece girmiştir. Avrupa devletlerine karşı bakış açısı değişmiştir. Askeri alandaki yenilgiler, Osmanlı İmparatorluğu'na zayıflıklarının kabul edilmesinin kaçınılmaz olduğunu gösterdi.¹ Avrupa'yı tanımak, siyasi ve diplomatik ilişkiler geliştirmek için Avrupa devletlerine sık sık elçiler gönderilmeye başlandı.² Elçi göndermelerdeki ivmenin artmasının sebebi Avrupa'nın askeri alandaki üstünlüğünü öğrenme çabasıdır. Avrupa'nın teknik ve askeri mühendislik konusundaki bilgilerinin alındığı takdirde başarı kazanılacağı düşüncesi mevcuttu. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu açısından, Avrupa'nın sanat, estetik, sosyal hayat gibi konularına ilgi pek yoktu.

III. Selim dönemi Osmanlı İmparatorluğu için köklü yeniliklerin hayata geçirildiği bir dönemdir. Bu yenilikler arasında kuşkusuz en önemlilerinden birisi Avrupa devletlerine daimi elçiliklerin kurulması ve Avrupa devletlerine daimi elçilerin gönderilmesidir. Osmanlı İmparatorluğu bu döneme kadar Avrupa devletlerini, savaş alanlarında ve ticaret yolu ile tanımaktaydı. Elçilerin Avrupa şehirlerinde bulunması, Avrupa'yı yerinde tanıma

¹ Şen, A. (2003). *Osmanlıda Dönüm Noktası (III. Selim Hayatı ve Islahatları)*. 1. Baskı, Fecr Yayınları, Önder Matbaacılık, Ankara, 2 s.

² Korkut, H. (2018). *Osmanlı Elçileri Gözü ile Avrupa*. 2. Baskı, Gökkuşbu Yayınları, Pasifik Ofset Matbaacılık, İstanbul, 14 s.

imkanını doğurmuş oldu. Böylece askeri ve siyasi alanlarda ileri olan Avrupa devletlerini doğru bir şekilde analiz etme imkanı oluştu.

Öncelikle sadece askeri ve teknik konuların bilinmesi sınırların korunması ve savaşlarda zafer kazanmak için yeterli değildi. Teknik ve askeri başarıların arkasında yatan sosyal zemininde bilinmesi gerekmektedir.

III. Selim dönemi elçileri ile ilgili yapılan çalışmalarda, Avrupa'nın askeri ve siyasi başarılarının Osmanlı İmparatorluğu'na etkileri üzerinde durulmuştur. Diplomasi alanında değişen prensipler, protokol kuralları, Avrupa'ya olan bakış açısı geçmiş çalışmalarda değinilen başlıca konulardandır. Bu çalışmaların başında Enver Ziya Karal'ın 1940 yılında yazdığı *Halet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1802-1806)* adlı eseri gelmektedir.³ Eserde Halet Efendi'nin Fransa'ya gitme sebebi, amaçları, çalışmaları, sonuçları üzerinde durmaktadır. Halet Efendi'nin Fransa ve Avrupa toplumu ile ilgili önyargılı fikirleri eserde kısmi olarak okuyucuya sunulmuştur. Ancak detaylı bir anlatım yoluna gidilmemiştir. 1949 yılında Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* eseri yayımlanmıştır.⁴ Bu eser genel itibariyle Türk edebiyatı tarihini anlatmaktadır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun batılılaşma politikasının daimi elçiler ile başladığı görüşünü aktararak, III. Selim dönemi elçilerin Türk edebiyatına katkılarını sunmaktadır. Kitaplar ve matbaa teknikleri Avrupa sosyal hayatı hakkında bilgi verdiği alanlardır. 1964 yılında İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)* eserini yayımlanmıştır.⁵ Eserde Fransa'ya açılan ilk daimi elçilik ile gelişen diplomatik faaliyetler üzerinde durmuştur. Fransa sosyal hayatı hakkında bilgi verilmemiştir. 1968 yılında Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821* eserini çıkarmıştır.⁶ Bu çalışmada ilk daimi elçilerin siyasi ve diplomatik faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir. 1970 yılında Abdülhak Adnan Adıvar *Osmanlı Türklerinde İlim* adlı eserini yayımlamıştır.⁷ Eserde Fatih Sultan Mehmet döneminden başlayarak Osmanlı

³ Karal, E. Z. (1940). *Halet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği*. 1. Basım, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Kenan Basımevi, İstanbul

⁴ Tanpınar, A.H. (2020). *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. 31. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul.

⁵ Soysal, İ. (1987). *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*. 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

⁶ Kuran, E. (1968). *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*. 1. Basım, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ayyıldız Matbaacılık, Ankara.

⁷ Adıvar, A. A. (1970). *Osmanlı Türklerinde İlim*. 1. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar geçen zaman dilimindeki teknoloji ve teknik gelişmeleri aktarmıştır. Mahmud Raif Efendi başta olmak üzere III. Selim dönemi Avrupa'ya giden kişilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun teknoloji hayatına kattıkları yenilikleri aktarmıştır. 1975 yılında İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Tosyalı Ebubekir Ratib Efendi* adlı eserini yayımlamıştır.⁸ Eser Viyana elçisi Ebubekir Ratib Efendi'nin biyografisi niteliğindedir. Ancak elçilerin Osmanlı modernleşmesine etkilerini göstermesi açısından önemli bir kaynak oluşturmaktadır. 1980 yılında H. Ahmed Schmiede, *Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefareti* adlı eserini çıkarmıştır.⁹ Bu eserde Berlin'e atanan Giritli Ali Aziz Efendi hakkında biyografik bilgiler içermektedir. Eserin kaynaklarında Prusya devletine ait belgeler kullanılması eseri diğer biyografi anlatımlarından ayrılmasına neden olmaktadır. Osmanlı elçilerinin Avrupa kaynaklarına dayanılarak anlatılmasına örnek teşkil etmektedir. 1989 yılında Sipahi Çataltepe, *XIX. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve "Nizam-ı Cedid" Ordusu* adlı doktora tezini sunmuştur.¹⁰ Eserde Fransız İhtilali ile bozulan Avrupa dengelerini ve bunun Osmanlı İmparatorluğu modernleşmesine etkileri üzerinde durulmuştur. Avrupa toplumlarının sosyal hayatı hakkında önemli bilgilere yer vermektedir. Ancak siyasi ve diplomasi alanında literatüre katkı sunmaktadır. 1992 yılında Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri* adlı eseriyle 1655-1845 yılları arasında görev yapmış geçici ve daimi elçiler hakkında bilgi vermektedir.¹¹ Bu eserde elçilerin yazdıkları sefaretnamelerin nerede bulundukları, hangi dilde yazıldıkları ve önemi hakkında kısa bilgiler içermektedir. 1993 yılında V. Sema Arıkan *III. Selim'in Sırkatibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruzname* eserini yayımlamıştır.¹² Eser III. Selim'in sosyal hayatını günü gününe anlatmaktadır. III. Selim'in elçiler sayesinde değişen eğlence hayatını bu eserde bulmak mümkündür. 1996 yılında V. Sema Arıkan, *Nizam-ı Cedid'in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi'nin "Büyük Layiha"sı* adlı

⁸Uzunçarşılı, İ. H. (1975). *Tosyalı Ebubekir Ratib Efendi*. 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

⁹Schmiede, H. A. (1980). *Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefareti*. 1. Baskı, Türk Dünyasını Araştırma Vakfı, İstanbul.

¹⁰Çataltepe, S. (1989). *XIX. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve "Nizam-ı Cedid" Ordusu*(Doktora Tezi, Yayımlanmış). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü*, İstanbul.

¹¹Unat, F. R. (1992). *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*. 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

¹² Arıkan, V. S. (1993). *III. Selim'in Sırkatibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruzname*. 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

doktora çalışmasını tamamlamıştır.¹³ Eserde Ebubekir Ratib Efendi'nin Şumnu'dan başlayarak Viyana'ya kadar giden güzergahındaki Avrupa şehirleri hakkında bilgi vermektedir. Avusturya'nın askeri ve teknik konuları hakkında detaylı ve örnekli malumatlar içermektedir. Avusturya toplumlarının sosyal hayatı hakkında önemli içerikler mevcuttur. Aynı yıl Yılmaz Karakaya, *Mustafa Rasih Efendi'nin 1793 Tarihli Rusya Sefaretnamesi* adlı yüksek lisans tezini hazırlamıştır.¹⁴ Eserde Mustafa Rasih Efendi hakkında kişisel bilgiler içermektedir. Daha sonra Rusya İmparatorluğu'nun askeri, siyasi ve sosyal konuları hakkında detaylı bilgiler aktarmaktadır. Eser konusu itibariyle sadece Rusya ile sınırlı kalmaktadır. 1996 yılında Mehmet Alaaddin Yalçinkaya, *Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Defteri* adlı makalesini yayımlamıştır. Eserde Avrupa'ya giden elçilerin sefaretnameleri ve önemleri hakkında bilgiler verilmektedir. Sefaretnameler belli özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Sefaretnamelere ulaşım açısından büyük bir kolaylık sağlamaktadır. 1997 yılında Maurice Herbet *Fransa'da İlk daimi Türk Elçisi Morali Esseyit Ali Efendi (1797-1802)* adlı eserini yayımlamıştır.¹⁵ Eserde Morali Esseyit Ali Efendi'ye dair bilgiler, Fransa kaynakları tarafından aktarılmaktadır. Eser, bu açıdan önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Ancak elçiye ait olmayacak bazı sözlerin eklenmesi eserin güvenilirliğini sarsmaktadır. Buna rağmen eserde Fransa sosyal hayatına dair önemli bilgiler mevcuttur. 1999 yılında Abdullah Uçman, *Ebubekir Ratib Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi* eserini yayımlamıştır.¹⁶ Bu eser özellikle Viyana şehri olmak üzere Avusturya toplumu hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır. Bernard Lewis, 2001 yılında *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi* adlı eserinde geniş bir coğrafya ve zaman aralığı işlenmektedir.¹⁷ Müslümanlar açısından siyasi konular, savaşlar, antlaşmalar ve Avrupa'daki teknik gelişmeler üzerinde durmuştur. Avrupa sosyal hayatı hakkında az ve detaya varmayan bilgiler vermiştir. Avrupa'ya Osmanlı İmparatorluğu açısından değil Müslümanlar açısından değerlendirmiş olması da bu eseri diğer literatür eserlerinden

¹³ Arıkan, V. S. (1996). Nizam-ı Cedit'in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi'nin "Büyük Layiha"sı Doktora Tezi(Yayımlanmamış). *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı*, İstanbul.

¹⁴Karakaya, Y. (1996). Mustafa Rasih Efendi'nin 1793 Tarihli Rusya Sefaretnamesi. (Yüksek Lisans Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı*, İstanbul

¹⁵Herbet, M. (1997). *Fransa'da İlk Daimi Türk Elçisi "Morali Esseyit Ali Efendi" (1797-1802)*.1. Baskı, PeraTurzim ve Ticaret Yayıncılık, İstanbul.

¹⁶ Uçman, A. (1999). *Nemçe Sefaretnamesi*. 2. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

¹⁷Lewis, B. (2019). *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*. 3. Baskı, Akılçelen Kitaplar Yayınları, İstanbul.

ayrılmasını sağlamaktadır. Hasan Korkut, 2003 yılında *Osmanlı Elçileri Gözüyle Avrupa 1719-1807* adlı doktora çalışması yayımlamıştır.¹⁸ Bu yılında eserde Avrupa toplumlarının sosyal hayatına ait bilgiler mevcuttur. Ancak eserde işlenen yıl aralığı uzun bir dönemi kapsamaktadır. III. Selim dönemi elçileri ile sınırlı kalınmamıştır. Daha ziyade elçilerin Avrupa'yı algılama şeklinin nasıl ve ne şekilde değiştiğini aktarmıştır. Ayrıca konu alınan Avrupa devletlerinin sayısı fazladır. Dolayısıyla her devletin sosyal hayatı hakkında ayrıntılı bilgi verilememiştir. İbrahim Şirin'in 2004 yılında *Osmanlı Seyahatnamelerinde Avrupa (1839-1876)* adlı doktora tezi çalışması mevcuttur.¹⁹ Eserde Avrupa'daki siyasi yapılar, yönetimler, dinin önemi gibi konular işlenmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Avrupa şehirlerine giden kişilerin Avrupa algısı üzerinde durulmaktadır. 2006 yılında Belkıs Altunış-Gürsoy, *Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü* adlı makalesini yayımlamıştır.²⁰ Eserde 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra Avrupa'ya gönderilen elçilerin sefaretnameleri anlatılmaktadır. III. Selim dönemi elçilerin sefaretnameleri hakkında kısa bilgiler vermektedir. 2008 yılında Stanfor J. Shaw *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu* eseri yayımlanmıştır.²¹ Eser genel itibarıyla III. Selim döneminde yapılan yenilikleri anlatmaktadır. Bu yeniliklerin yapılmasında görev alan kişiler arasında Avrupa şehirlerine giden elçilerde bulunmaktadır. Avrupa şehirlerine giden elçilerin Osmanlı İmparatorluğu modernleşmesine katkıları bu eserde anlatılmaktadır. Süheyla Yenidünya Gürgen 2009 yılında *Halet Efendi'nin Hayatı İdari ve Siyasi Faaliyetleri (1760-1822)* adlı doktora tezi çalışması bulunmaktadır.²² Eser elçinin biyografisi, görevleri, siyasi bakış açısı gibi konuları işlemektedir. Ancak konusu itibarıyla Fransa sosyal hayatı üzerine kısıtlı bilgiler bulunmaktadır. Ahmet Refik Altınay'ın 1913 yılında yayımlanan *Tarihi Simalar ve Tesavir-i Rical* eseri, 2011 yılında bazı düzeltmelerle birlikte tekrar yayımlanmıştır.²³ Eserde Morali Esseyit Ali Efendi'nin biyografisi hakkında bilgiler

¹⁸ Korkut, H. (2003). Osmanlı Elçileri Gözüyle Avrupa 1719-1807 (Doktora Tezi). *Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı*, İstanbul.

¹⁹ Şirin, İ. (2004). Osmanlı Seyahatnamelerinde Avrupa (1839-1876). *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı*, Ankara.

²⁰ Altunış-Gürsoy, B. (2006). Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü. *Bilgi Dergisi*, 36. Sayı, 139-165.

²¹ Shaw, S. J. (2008). *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*. 1. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul.

²² Yenidünya Gürgen, S. (2009). Halet Efendi'nin Hayatı İdari ve Siyasi Faaliyetleri (1760-1822) (Doktora Tezi). *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.

²³ Altınay, A. R. (2011). *Tarihi Simalar*. 1. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, G.M. Matbacılık, İstanbul.

içermektedir. İstanbul'dan Fransa'ya giden yol güzergahı ve ekibi hakkında detaylı malumatlar vermektedir. Ancak elçinin Fransa'da karşılaştığı sosyal hayat hakkında detay bulunmamaktadır. 2010 yılında Fatih Yeşil, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi Ebubekir Ratib Efendi* eserini yayımlamıştır.²⁴ Eser Ebubekir Ratib Efendi'nin kişisel bilgileri açısından önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Elçinin Osmanlı modernleşmesine katkıları ve etkilerine değinmiştir. Viyana başta olmak üzere Avrupa şehirleri hakkında bilgi vermektedir. Ancak tüm Avrupa hakkında konusu itibariyle yeterli bilgi yoktur.

Geçmiş çalışmalara bakıldığında, savaşların sonuçları, yapılan antlaşmalar, elçiliklerin protokol ve statüleri gibi diplomatik ve siyasi alanların işlendiği görülmektedir. Siyasi ve askeri alanlarda başarılı olan Avrupa devletlerinin sosyal hayatları incelenmemiştir. Bu alanda çalışma yapılmaması büyük bir boşluk oluşturmaktadır. Oysaki gelişmiş olan devletlerin sosyal hayatlarının bilinmesi halinde askeri, diplomasi ve teknik alandaki ilerlemeleri anlaşılabilir. Sosyal hayatın çalışılmama nedeninin bazı sebepleri vardır. Öncelikle siyasi ve askeri alanlara ait kaynaklar çok ve ulaşılması nispeten kolaydır. Ancak dönemin sosyal hayatına dair eserlere ulaşmak ise oldukça zordur. Tezde yararlanılan sefaretnameler, mektuplar gibi kaynaklarda genel itibariyle siyasi, askeri ve teknik konulara değinmektedir. Fakat yan anlatımlarda sosyal hayata dair önemli bilgiler yakalanılmaktadır. Buralardan yararlanarak Avrupa toplumlarının sosyal hayatı tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Ayrıca geçmiş çalışmalarda tamamlanması gereken bir unsur daha vardır. Genel itibariyle eserlerde, Avrupa coğrafyasının tamamı ve geniş bir zaman aralığı anlatılmaktadır. Dolayısıyla belirli bir devlet ve yıl aralığının analizi detaylı bir şekilde yapılamamıştır.

Var olan bu boşluğu doldurmak için III. Selim dönemi elçilerinin gözünden Avrupa sosyo-kültürel hayatı aktarılmaya çalışılacaktır. Sosyal hayatın anlatımında konu başlıkları devletler üzerinden değil, sosyal hayatın konuları üzerinden anlatılacaktır. Böylece Avrupa toplumunun sosyal hayatındaki çeşitlilik detaylı bir şekilde işlenebilecektir. Bu tez çalışması ile geçmiş çalışmalarda eksik olan sosyal hayat kısmının tamamlanmasına katkı sağlanacaktır. Sosyal hayatın tespitinin ardından bunun Osmanlı

²⁴ Yeşil, F. (2011). *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi Ebubekir Ratib Efendi*. 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

İmparatorluğu'na etkilerine değinilecektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşmesinde III. Selim dönemi Avrupa'ya giden elçilerin katkıları ortaya çıkarılacaktır.

Bu eksik alanın doldurulmasında öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nu değişim sürecine sokan olaylar aktarılacaktır. Savaş alanında alınan yenilgilerin değişime olan etkilerine bakılacaktır. Ardından Avrupa sosyal hayatı beş başlık altında detaylı bir şekilde okuyucuya sunulacaktır. Son bölümde elçilerin Avrupa'da gördüğü sosyal hayatın Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşmesine katkıları örneklerle ifade edilecektir. Avrupa sosyal hayatının dünyevi yapısının Osmanlı İmparatorluğu'na örnek oluşturduğu tezine değinilecektir. Buradan alınan ilhamla yeni ve dünyevi kurumlar oluşturulmayı hedeflenmiştir.

Çalışılan yıllar 1789 Fransız Devrimi dönemine denk gelmektedir. Ancak tezin asıl kaynaklarını oluşturan sefaretnamelerde bu konuya değinilmediği için bende tez içerisinde bu konudan bahsetmedim. Elçiler Fransa'nın içerisinde bulunduğu siyasi ortamı ya anlayamamışlar ya da bilerek görmezden gelmişlerdir.

Gelecek çalışmalarda, Avrupa devletlerinin arşivleri kullanılarak elçiler hakkında bilgi toplanabilir. Bu şekilde elçilerin bakış açısını sadece Osmanlı İmparatorluğu kaynaklarından değil, Avrupa devletlerinin kaynaklarından da öğrenme imkanı doğabilir. Karşılaştırmalı bir şekilde tespit yapılabilir.

2. MATERİYAL VE YÖNTEM

Tez çalışmalarında kullanılan yöntem ve kaynaklar araştırmanın güvenliğini gösteren başlıca unsurdur. Çünkü sosyal bilimlerde ve özellikle tarih alanında deney yapılarak sonuçlar kanıtlanamaz. Bu nedenden dolayı kullanılan yöntem ve kaynaklar ön plana çıkmaktadır. Tarihsel bir sonucu elde edebilmek için veri ve bilgi gereklidir. Veri ve bilgiler ise kaynaklarda bulunmaktadır. Bu kaynaklarda yer alan bilgiler ancak doğru bir yöntem kullanıldığı takdirde yarar sağlayabilir. Ayrıca çalışma yapılan yıl ve bölgenin belirlenmesi, kaynakların kullanımını etkilemektedir. Yıl ve bölgenin doğru belirlenmesi ile birlikte fazla ve gereksiz bilgi çıkarılmış olmaktadır.

Bu tez çalışmasında işlenen yıllar sadece III. Selim dönemini kapsamaktadır. Bilindiği üzere III. Selim dönemi 1789 yılında başlamış, 1807 yılında sona ermiştir. Bu yıllar arasında Avrupa şehirlerine giden elçilerin bakış açısıyla Avrupa sosyo-kültürel hayatı tespit edilmeye çalışılmıştır. Elçilerin Avrupa'da gördüğü sosyal hayatın Osmanlı İmparatorluğu'na katkıları da anlatılmıştır.

Yıl olarak 1789 ve 1807 yılları ile sınırlandırılmıştır. Zaman aralığının daraltılması ile birlikte doğru bir analizin yapılması hedeflenmektedir. Avrupa coğrafyasının sosyal hayatı anlatılırken, aslında belirli ülkelerin sosyal hayatına değinilmektedir. Bu ülkelerde başta elçilerin bulundukları ülkelerdir. Elçiler tarafından gidilen Avrupa ülkeleri; İngiltere, Fransa, Prusya, Avusturya ve Rusya'dır. Ancak elçiler bu ülkelere giderken başka Avrupa şehirlerinden geçtikleri için o ülkelerin sosyal hayatı hakkında da bilgilerde vermektedir. O yüzden tez içerisinde bu bilgiler de sunulmuştur.

Bu tez çalışmasında kullanılan ana kaynaklar, Osmanlı arşiv belgeleri ve III. Selim dönemi Avrupa devletlerine giden elçilerin sefaretnameleridir. Osmanlı arşiv belgeleri tarih çalışmalarında birinci el kaynak olarak nitelendirilmektedir. Bu nedenle öncelikle Osmanlı arşiv belgelerinde Avrupa sosyo-kültürel hayatına dahil olan belgelerin araştırılması yapılmıştır. Ortaya çıkarılan bu belgelerin günümüz Türkçesine çevirisi gerçekleştirilmiştir. Elçilerin maaşları, maiyetlerindeki kişiler, Avrupa'dan gönderdikleri hediyeler gibi genelde kişisel bilgiler Osmanlı arşivinde yer almaktadır. Bu belgeler konusuna göre sınıflandırıldıktan sonra analiz edilme işlemine geçilmiştir. Ardından

başka bir birinci el kaynak statüsüne sahip olan elçilerin sefaretnamelerine çalışılmıştır. Sefaretnameler genel itibarıyla Allah'a ve peygambere dua ile başlar. Ardından padişaha övgü ile devam eder. Elçinin neden gönderildiği ile ilgili kısa bir açıklama yapar. İstanbul'dan ayrılış ve yolculuk süreci anlatılır. Ardından şehirlere giriş, karşılama, törenler, kral ve kraliçe ile tanışmalar aktarılır. Sefaretname anlatıcısına göre şehirlerde gördükleri detaylı veya yüzeysel olarak anlatılır. İstanbul'a dönüşün ifade edilmesinden sonra gene dua ile sefaretname sonlandırılır.

Bu sefaretnameler elçilerin gittikleri ülkelere göre sınıflandırılmıştır. İngiltere'ye ilk daimi elçi olarak giden Yusuf Agah Efendi'nin *Havadisname-i İngiltere* adlı eseri bulunmaktadır.²⁵ Onun başkatibi olan Mahmut Raif Efendi'nin ise *Londra Hatıratı* adlı günlüğü mevcuttur.²⁶ Fransa'ya atanan ilk daimi elçi olan Moralı Esseyit Ali Efendi'nin *Moralı Esseyit Ali Efendi'nin Sefaretnamesi* adlı Fransa'da geçirdiği günleri anlatan bir sefaretnamesi vardır.²⁷ Amedi Galib Efendi'nin bilinmeyen bir nedenden dolayı tamamlanamamış *Sefaretname-i Amedi Galib Efendi* adlı sefaretnamesi bulunmaktadır.²⁸ Seyyid Mehmet Emin Vahit Efendi'nin *Fransa Sefaretnamesi* adlı eseri vardır.²⁹ Abdurrahim Muhib Efendi'nin iki eseri bulunmaktadır. Bunlardan biri *Büyük Sefaretname*'dir.³⁰ Diğeri ise *Küçük Sefaretname* adlı eseridir.³¹ Avusturya'ya geçici elçi olarak giden Ebubekir Ratib Efendi'nin de iki eseri vardır. *Büyük Layiha* eserlerden

²⁵Yusuf Agah Efendi, *Havadisname-i İngiltere*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu, Ali Emiri Kısım, İstanbul.

²⁶Yalçınkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 433: 385-434.

²⁷Moralı Esseyit Ali Efendi, *Moralı Esseyit Ali Efendi'nin Sefaretnamesi*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

²⁸AmediGalib Efendi, *Sefaretname-i AmediGalib Efendi*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kısım, İstanbul.

²⁹Seyyid Mehmet Emin Vahit Efendi, *Fransa Sefaretnamesi*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

³⁰Günay, B. (2009). *Paris'te Bir Osmanlı Seyyid Abdurrahim Muhib Efendi'nin Paris Sefirliği ve Büyük Sefaretnamesi*. 1. Baskı, Kitabevi Yayınları, Çalış Ofset Baskı, İstanbul.

³¹Abdurrahim Muhib Efendi, *Küçük Sefaretnamesi (Fransa Sefaretnamesi)*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kısım, İstanbul.

ilkidir.³² İkinci eser ise *Nemçe Sefaretnamesi*'dir.³³ Rusya'ya geçici elçilik görevi ile giden Mustafa Rasih Efendi'nin *Rusya Sefaretnamesi* adlı eseri vardır.³⁴ Prusya'ya geçici elçi göreviyle giden Ahmet Azmi Efendi'nin *Sefaretname-i Ahmet Azmi* adlı sefaretnamesi bulunmaktadır.³⁵ Aynı ülkeye elçi olarak atanan Ali Aziz Efendi'nin sefaretnamesi ise ölümü nedeniyle yarım kalmıştır. Bu sayılan elçi sefaretnamelerinden yararlanılarak Avrupa sosyo-kültürel hayatı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada Osmanlı arşiv belgelerinden ve sefaretnamelerden yararlanıldığı için analiz yöntemi olarak metin analizi tekniği kullanılmıştır.

Osmanlı arşiv belgeleri ve elçi sefaretnamelerinden sonra önem açısından dönem kaynakları gelmektedir. Özellikle vakanüvisler tarafından yazılan eserler tez çalışmasının doğruluğuna önemli bir katkı sunmaktadır. Elçilerin Osmanlı İmparatorluğu modernleşmesine katkılarının anlatıldığı bölümde dönem kaynaklarından sıkça yararlanılmıştır. Dönem kaynakların başında Vakânüvis Halil Nuri Bey'in *Nuri Tarihi* eseri gelmektedir.³⁶ Ahmet Vasıf Efendi'nin *Mehasinü'l-Asar ve Haka'ikül-Ahbar* adlı eseri diğer önemli dönem kaynak eserlerdendir.³⁷ Mütercim Asım Efendi'nin *Asım Tarihi* adlı eseri 1804 ve 1809 yıllarını anlatan dönem eserleri arasında yer almaktadır.³⁸ Cabi Ömer Efendi'nin *Cabi Tarihi* adlı eseri dönem elçileri hakkında değerli bilgiler içermektedir. Ahmed Cavid'in *Hadika-i Vekayi* adlı eseri Mayıs 1790 ile Şubat 1791

³²Arıkan, V. S. (1996). Nizam-ı Cedit'in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi'nin "Büyük Layihası". Doktora Tezi (Yayınlanmamış). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

³³Uçman, A. (2012). *Ebubekir Ratib Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi*. 2. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

³⁴Karakaya, Y. (1996). Mustafa Rasih Efendi'nin 1793 Tarihli Rusya Sefaretnamesi. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

³⁵Ahmet Azmi Efendi, *Sefaretname-i Ahmet Azmi*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

³⁶Halil Nuri Bey. (2015). *Nuri Tarihi*. Hazırlayan: Seydi Vakkas Toprak, 1. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Üç S Basım Matbaacılık, Ankara.

³⁷Ahmed Vasıf Efendi. (2017). *Mehasinü'l-Asar ve Haka'iku'l-Ahbar*. Hazırlayan: Hüseyin Sarıkaya, 1. Baskı, Çamlıca Yayınları, Fazilet Neşriyat Matbaacılık, İstanbul.

³⁸Mütercim Ahmed Asım Efendi. (2015). *Asım Efendi Tarihi*. Hazırlayan: Ziya Yılmaz, 1. Baskı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, Mega Basım Matbaacılık, Cilt 2, İstanbul.

tarihleri arasındaki on aylık dönemi anlatmaktadır.³⁹ Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet* eseri dönem elçileri hakkında bilgiler içermektedir.⁴⁰

Tez çalışmasında Avrupa sosyo-kültürel hayatı konularına göre ayrılarak anlatılmıştır. Avrupa devletlerinin sosyal hayatları tek tek ele alınmamıştır. Benzer adetler, gelenekler, eğlence anlayışları, ekonomik gelir ve giderleri örnekleme yapılarak okuyucuya aktarılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu elçilerinin Avrupa sosyo-kültürel hayatını algılayış şekilleri, kendi medeniyetleriyle ilgili benzerlikleri sefaretnamelere dayanılarak okuyucuya sunulmaktadır.

³⁹ Ahmet Cavid (1998). *Hadika-i Vekayi*. 1. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

⁴⁰ Ahmet Cevdet Paşa. (1994). *Tarih-i Cevdet*. 1. Basım, Üçdal Neşriyat Yayıncılık, Çevik Matbaacılık, İstanbul.

3. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN DEĞİŞEN DIŞ POLİTİKASI VE DAİMİ ELÇİLER

Aşağıda Osmanlı İmparatorluğu'nun değişen dış politikası ve bunun nedenleri aktarılacaktır. Elçilerin Avrupa şehirlerine ulaşım yolları, maiyetinin özellikleri, maaşları gibi genel özellikleri sunulacaktır. Ardından da elçilerin biyografileri anlatılacaktır.

3.1. Osmanlı İmparatorluğu'nun Daimi Elçilik Sistemine Geçmesi

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluş döneminden itibaren, ülkesinde daimi elçilik kurulmasına müsaade etmiştir. Ancak 1793 yılına kadar hiçbir devlete daimi elçilik açmamıştır.⁴¹ İstanbul'un fetih yılı 1453'den itibaren başta İtalya şehir devletleri olmak üzere Karadeniz'de ticari çıkarı olan ülkeler Osmanlı İmparatorluğu'na daimi elçiliklerini açmıştır. Venedik Cumhuriyeti 1454 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk daimi elçiliğini açan devlettir. 1535 yılında Fransa, 1583 yılında Britanya ve 1612 yılında Hollanda daimi elçiliklerini açan devletlerdir. Rusya, İsveç ve Polonya ise İstanbul'da elçiliklerini on sekizinci yüzyıl gibi geç bir dönemde açmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu açısından daimi elçiliklerin açılmama nedeninin başında, İmparatorluk refleksi ile kendini üstün görme yaklaşımı yatmaktadır. Askeri alanda yakaladığı başarılar diplomasi alanında Ad Hoc denilen tek taraflı diplomasi anlayışının gelişmesine neden olmuştur. Bu dönem kuruluştan itibaren 1699 yılında imzalanan Karlofça Anlaşması'na kadar ki dönemi kapsamaktadır.⁴² Karlofça Antlaşması ile açık bir şekilde yenilgi kabul edilmiş oldu. Ardından 1718 yılında imzalanan Pasarofça Antlaşması ile bu durum pekiştirildi. Bu şartlar altında tek taraflı diplomasi uygulaması mümkün değildi. Oysa kuruluş ve yükseliş dönemlerinde kazanılan askeri alandaki başarılar, başka bir devlete ihtiyaç duyulmamasına neden olmaktadır. Bu nedenle daimi elçilik gibi bir kuruma gerek duyulmamaktadır. Zaten daimi elçilik kurumu İtalya'da şehir devletleri nedeniyle ortaya çıkmıştı. Şehir devletleri askeri ve siyasi zayıflıklarını diplomasi alanındaki faaliyetlerle

⁴¹ Dönmez, A. (2006). Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841. (*Yüksek Lisans Tezi*), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Konya, 14 s.

⁴² Kılıç, D. (2017). Zıştovi ve Yaş Görüşmeleri Örneği Üzerinden Osmanlı Diplomasini Okumak. *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 97: 95-107.

kapatmayı hedeflemişler, ihtiyaç duydukları güçlü devletlerde daimi elçilikleri kurmuşlardı. Otuz Yıl Savaşlarını sona erdiren 1648 yılında imzalanan Westphalia Antlaşması ile Avrupa ülkeleri arasında devletlerarası ilişkileri düzenlemek için evrensel değerlere dayanan mekanizma ve prensipler gelişti.⁴³ Rönesans İtalya'sının devletleri düzeni ile 1648 Westphalia Antlaşması sonrası kurulan devletler sistemi Avrupa devlet sistemi olarak gösterilir.⁴⁴

İslam'ın temsilcisi olma iddiası, daimi elçiliklerin geç açılma sebepleri arasındadır. İslam, dünyayı darü-l harb ve darü-l İslam diye ikiye ayırmaktaydı. Hudeybiye Antlaşması gereğince, darü-l harb ile barış on yıl ile sınırlı kalmaktaydı.⁴⁵ Bu nedenle her an savaş halinde olacağı bir devlette daimi elçi bulundurulması, elçinin ve maiyetinin zarar görmesi anlamına gelmekteydi. Ancak şu unutulmamalı ki Osmanlı İmparatorluğu sadece Hristiyan devletlere değil, İslam olan devletlere de daimi elçilik kurumunu açmamıştır. Bunun nedeni Osmanlı İmparatorluğu'nun tarım devleti olması nedeniyle, dünyanın merkezi olarak kendi imparatorluğunu görmesinden kaynaklanmaktaydı. Bir şehirde daimi elçi bulundurulması, sürekli istekte olan bir pozisyonda kalmak anlamına gelmekteydi. O yüzden hem Avrupa şehirlerinde hem de İran gibi doğu devletlerinde daimi elçi bulundurulmamıştır. Benzer örnekler Çin ve Japonya içinde geçerlidir. Kendilerini dünyanın merkezinde gören bu tip imparatorluklar için başka bir devlette temsilcisinin bulunması eksiklik olarak görülmekteydi.⁴⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun daimi elçilikleri geç açmasının bir sebebi de, İstanbul'daki yabancı elçiliklerdi. Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul'daki elçilere bazı imtiyazlar vermişti. Örneğin, sınırdan içeri giren her elçinin tüm ihtiyaçları Osmanlı İmparatorluğu tarafından karşılanmaktaydı. Oysa Avrupa devletleri arasında böyle bir uygulama mevcut değildi. Osmanlı İmparatorluğu, elçilerin ihtiyaçlarını karşılayarak devletin gücünü ve prestijini göstermeye çalışmaktaydı. Başka bir imtiyaz örneği olarak, elçilikte çalışanların bazı vergilerden muaf olması gösterilebilir. Elçilik görevlileri sultanlar tarafından verilen beratlar sayesinde gümrük geçişlerinde düşük vergilerle ticaret yapabilmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun daimi elçilik açması ve benzer hakları talep etmesi kabul görmeyeceği

⁴³ Yalçinkaya, M. A. (2003). Kuruluştan Tanzimat'a Osmanlı Diplomasi Tarihi Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 1 Sayı 2, 428: 423-489.

⁴⁴Kissinger, H. (2022). *Diplomasi*. 1. Baskı, Panama Baskı, Ayrıntı Matbaacılık, Ankara, 15 s.

⁴⁵Hamidullah, M. (1998). Hudeybiye Antlaşması. *İslam Ansiklopedisi*, cilt 18, İstanbul: TDV Yayınları. S, 297-299.

⁴⁶Kissinger, H. *Diplomasi*. 19 s.

için, kendileri de bu hakları kaybedebilirdi. Bu gibi imtiyazları kaybetmek istemeyen yabancı elçiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle Avrupa şehirlerinde daimi elçilik açmasını istememekteydi.

Osmanlı İmparatorluğu, başta Kırım Beyleri, Eflak ve Erdel Voyvodaları, İstanbul'daki Avrupalı elçileri ve Avrupa'ya giden tüccarlar aracılığı ile Avrupa hakkında bilgiler toplamaktaydı. Bu bilgiler doğrudan devletin eriştiği bilgiler olmaktan ziyade aracılar ile ulaştığı dolaylı bilgilerdi. III. Selim, bu bilgilerin kaynaklarından dolayı eksik, hatalı ve geç geldiğini tespit etti. Avrupa medeniyetinin daha yakın tanınması, Avrupa'daki siyasi durumu daha doğru öğrenmek için daimi elçiliklerin açılmasına karar verdi. III. Selim döneminde Avrupa devletlerinin uyguladığı protokol kurallarının aynısını uygulama kararı alındı. Bu özelliği ile Osmanlı İmparatorluğu Avrupa diplomasi formunu koşulsuz kabul eden ilk Hristiyan olmayan ülke oldu.⁴⁷ Ahmet Cevdet Paşa, Batı usulü elçiliklerin açılmasına gerekçe olarak, Avrupa devletleri ile ilişkilerin artması, Avrupa'daki yeniliklerin çoğalması, Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu ve dönem icabı olarak göstermektedir.⁴⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun daimi elçilik sistemine geçmesine zemin hazırlayan olay ise Avusturya ve Rusya ile aynı anda savaşmasıdır. Rusya İmparatorluğu, 1783 yılında Kırım'ı ilhak etti.⁴⁹ Osmanlı İmparatorluğu, Müslüman bir toprak parçasının kaybedilmesini kabullenemedi. 1787 yılında hazırlıksız bir şekilde Rusya İmparatorluğu'na savaş ilan etti. Rusya İmparatorluğu ile ittifak içinde olan Avusturya İmparatorluğu da aralarındaki anlaşma gereği Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti. Osmanlı İmparatorluğu aynı anda hem Rusya İmparatorluğu hem de Avusturya İmparatorluğu ile mücadele içine girdi. Ancak istediği kazanımları elde edemedi. Bu sırada Osmanlı tahtında değişim gerçekleşti. Sultan I. Abdülhamid'in ölmesi üzerine III. Selim tahta çıktı. III. Selim Osmanlı İmparatorluğu'nun zafer kazanabilmesi için iki cephe savaşının sona ermesi gerektiğini anladı. İmparatorluğun çökmekte olduğu ve ezeli

⁴⁷ Çiftçi, H. (2020). Osmanlı Devleti'nin Diplomasi Tarihi Makaleler 1. *Osmanlı Diplomasisinde Mütakabiliyet İlkesi ile Gelen Değişim*, Ed: Yalçınkaya, M.A., Kurtaran, U. Altınordu Yayınları, Grafikler Ofset Matbaacılık, İstanbul, 204 s.

⁴⁸ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt 3, 1480 s.

⁴⁹ Ponting, C. (2015). *Dünya Tarihi*. 4. Basım, Alfa Basım, Melisa Matbaacılık, İstanbul, 666 s.

düşmanlara karşı direnç gösterilemediği kabul edildi ve diplomasi alanında reformların önü açıldı.⁵⁰

III. Selim, mütakabiliyet esaslarına göre diplomasiyi yeniden oluşturdu. Rusya İmparatorluğu'na karşı İsveç ile Avusturya İmparatorluğu'na karşıda Prusya ile ittifak içerisine girdi. İsveç ile 11 Temmuz 1789 tarihinde karşılıklı esaslara dayanmayan ittifak antlaşması yapıldı. Ancak İsveç devleti askeri ve ekonomik anlamda Rusya ile mücadele edecek bir pozisyonda değildi. Bu nedenle Rusya ile Şubat 1790 tarihinde Varla Antlaşması yaparak tarafsızlığını ilan etti.⁵¹ Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'ya karşı kazanım elde edemedi. Fakat Prusya ile sağlanan antlaşma Osmanlı İmparatorluğu'nun işine yaradı.

31 Ocak 1790 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu Prusya ittifakı, Osmanlı İmparatorluğu açısından, bir Hristiyan devlet ile tedafui (koruma) ve tecavizi (saldırı) mahiyetindeki ilk antlaşma özelliğini taşımaktadır.⁵² Prusya'nın antlaşma maddelerinde yer alan hükümlerle Avusturya'yı tehdidi, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş alanında elini rahatlatmıştı. Ayrıca Fransız İhtilali'nin çıkması, Avusturya'nın doğu cephesinde barışı sağlayıp batıya dönmesini zorunlu kıldı. 20 Şubat 1790 tarihinde Avusturya İmparatoru II. Josef'in ölmesi ve yerine kardeşi II. Leopold geçmesiyle Avusturya siyaseti tamamen barış taraftarı oldu.⁵³ Yeni şartların oluşması ile birlikte, Avusturya İmparatorluğu barış masasına oturdu. 27 Temmuz 1790 Reichenbach Anlaşması ile Avusturya Osmanlı topraklarındaki fetihlerinden ve Rusya ile olan ittifakından vazgeçmek zorunda kaldı. Osmanlı İmparatorluğu 4 Ağustos 1791 tarihindeki Zıştovi Antlaşma ile savaş alanında kaybettiği çoğu toprağı geri kazandı.⁵⁴ Ayrıca bu antlaşma ile iki cepheli savaşın sona ermesi anlamına gelmekteydi. Avusturya'nın savaştan çekilmesi ile birlikte Rusya İmparatorluğu kazanımlarını korumak için barış tekliflerine olumlu yaklaştı. Rusya'yı barışa zorlayan etmenlerden birisi de İngiltere Başbakanı William Pitt'in, Rusya

⁵⁰ Yalçınkaya, M. A. (1996). Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Defteri. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 322: 321-338.

⁵¹ Dönmez, A. Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841. 17 s.

⁵² Beydilli, K. (1981). 1790 Osmanlı-Prusya İttifakı. (Doçentlik Tezi) *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Bölümü*, İstanbul, 67 s.

⁵³ Armaoğlu, F. (2014). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*. 14. Baskı, Timaş yayıncılık, Sisem Matbaacılık, İstanbul, Cilt 1, 41 s.

⁵⁴ Kılıç, D. (2017). Zıştovi ve Yaş Görüşmeleri Örneği Üzerinden Osmanlı Diplomasisini Okumak. *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 103: 95-107.

İmparatorluğu'nun güneye inmesini istememesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünden yana olmasıdır.⁵⁵ Osmanlı İmparatorluğu yeni diplomasi atakları sayesinde Rusya ile Yaş Antlaşması imzaladı. Zıstovi Antlaşması'nda olduğu kadar kazanımlar elde edememekle birlikte, kayıplarını telafi etmeyi başardı. Reformları yapmak için gerekli olan barış ortamını oluşturdu.

III. Selim mütekabiliyet esasları ile diplomasi görüşmelerini yapması sayesinde cephelerde silah ile korunamayan ve kaybedilen topraklar, kalem ile masada kazanılmış oldu. Bu kazancın sağlanmasında bölgesel düşmanlara karşı kuzeyli Protestan devletlerle girdiği ittifakın çok fazla etkisi olmuştur. Bu açıdan Prusya ittifakı Osmanlı İmparatorluğu'nun diplomasi alanında dönüm noktasıdır.

Diplomasideki değişim Avrupa ile uyumlu olmayı gerektirmekteydi. Bu nedenle Avrupa şehirlerinde daimi elçiliklerin açılması gerekmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu, ilk daimi elçiliğini Fransa'ya açmak istemekteydi. Bunun nedeni I. Süleyman (1520-1566) döneminden beri Fransa ile dostluk ve ticari münasebetlerin bulunması ve Fransa ile harp edilmemiş olmasıydı.⁵⁶ Ancak Fransa'nın içinde olduğu karışıklık ve Osmanlı İmparatorluğu siyasetinin tarafsız kalma çabası bu durumu değiştirdi. İstanbul'daki İngiltere büyükelçisinin etkisiyle, ilk daimi elçilik İngiltere'ye açıldı.⁵⁷ Osmanlı Devleti, tarihinde ilk defa güçler dengesini göz önünde tutarak bilinçli bir tercihte bulundu.⁵⁸

İlk daimi elçinin atanması öncesinde, Reisü'l-küttab Mehmet Reşid Efendi ile İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi 1791 yılında bir toplantı gerçekleştirdi. Öncelikle daimi elçi atamasının hangi kurum tarafından İngiltere İmparatorluğu'na bildirileceği konuşuldu. Sadrazam tarafından İngiltere Başbakanı'na bir mektup yazılarak bu durumun önceden haber verilmesi İngiltere elçisi tarafından söylendi. Eğer bu mümkün olmazsa Reisü'l-küttab tarafından İngiltere dış işleri bakanlığına mektup yazılması kararlaştırıldı. Ardından İngiltere'ye gidecek elçinin, güler yüzlü, akıllı, anlayışlı, seçkin ve iyi eğitimli birisi olması gerektiği hakkında fikir birliğine varıldı. Toplantıda en büyük tartışma, elçiye verilecek rütbede yaşandı. Osmanlı İmparatorluğu elçisinin gittiği ülkede protokol sırasında gerilerde kalması istenmemekteydi. Bu nedenle daimi elçilere verilecek rütbe

⁵⁵ Armaoğlu, F. 19. *Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*. Cilt 1, 43 s.

⁵⁶ Kuran, E. *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*. 13 s

⁵⁷ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt 3, 1481 s.

⁵⁸ Kılıç, M. (2019). İlk İkamet Elçilerinin Halefleri Rum Maslahatgüzarlar (1800-1821). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 254:251-278.

ve paye, gittiği devlette imtiyaz görmesini sağlayacaktı. Eğer Osmanlı İmparatorluğu elçisi orta elçi olursa Avusturya, Fransa ve Rusya elçileri Büyükelçi oldukları için öne geçmek isteyeceklerdi. Protokolde geride olmamak için Osmanlı İmparatorluğu elçisine Büyükelçi payesi verildi.⁵⁹ Bu toplantı neticesinde, ilk daimi elçi Yusuf Agah Efendi'nin atanmasında İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisinin büyük bir etkisi olmuştur. Yusuf Agah Efendi, 1793 yılında üç yıllığına İngiltere'ye daimi elçi olarak gönderildi.⁶⁰

Daimi elçi olmanın bazı zorlukları bulunmaktaydı. İslam topraklarının dışına çıkılması, ibadetlerin yerine getirilmesi açısından zorlukların çıkmasına neden olmaktaydı. Beraberinde ailelerini yanlarında götürememekteydiler. Maddi gelir olarak elçiliğin çok büyük bir getirisi yoktu. Ayrıca elçilikler genelde saraydan yani iktidar merkezinden uzak kalınması anlamına gelmekteydi.⁶¹ Bu nedenle elçilikle görevlendirilmek sürgün edilmeye benzemekteydi. Morali Esseyit Ali Efendi'nin elçiliğe atanma nedeni bu duruma örnek verilebilir. Fransa'ya gidecek elçi Kethüda Kitabından İbrahim Efendi olarak açıklandı.⁶² Ancak dönemin Reisü'l-küttabı ile Defterdar Osman Efendi'nin arası bozuktur. Defterdar Osman Efendi'nin kız kardeşi Morali Esseyit Ali Efendi ile evlidir.⁶³ Reisü'l-küttab, Defterdar Osman Efendi'yi cezalandırmak için eniştesini Fransa'ya elçi tayin etmişti.

Osmanlı İmparatorluğu daimi elçilikleri kurması ile birlikte Avrupa sistemi içerisinde yer almaya başladı. Savaş alanlarında kaybetmeye başladığı topraklarını, denge politikası ile korumayı başardı. Geleneksel ve bölgesel düşmanları olan Avusturya ve Rusya'ya karşı kuzeyli Protestan devletler ittifak içine girerek yeni bir diplomasi anlayışını kabul etti. Avrupa devletlerini yakından tanımak, güvenilir ve hızlı bilgileri almak, diplomasi alanında doğru pozisyon alabilmek için daimi elçilikleri kurmayı karar verdi. Diplomasi, dini ihtiyaçlar üzerine değil, dünyevi gerçekler üzerinden kurgulanmaya başlandı.

⁵⁹ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt 3, 1625 s.

⁶⁰ Halil Nuri Bey. *Nuri Tarihi*. 199 s.

⁶¹ Altınay, A. R. *Tarihi Simalar*. 43 s.

⁶² Ahmed Vasıf Efendi. *Mehasinü'l-Asar ve Haka'iku'l-Ahbar*. 215 s.

⁶³ Kuran, E. *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*. 25 s.

3.2. Elçilerin Maiyetleri, Ulaşım Yolları, Maaşları ve Karantina Uygulaması

Osmanlı İmparatorluğu elçileri Avrupa şehirlerine ulaşımında kara yolunu tercih etmiştir. Ancak krallara sunulacak hediyeler ve eşyalar deniz yolu ile gönderilmiştir. Kara yolunda yol haritasının oluşturulmasında güvenlik önemli bir unsur oluşturmıştır. Barış halinde olan devletlerin toprakları kullanılarak Avrupa şehirlerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Kara yolunda takip edilen güzergah İstanbul, Edirne, Filibe, Sofya, Belgrad, Mohaç Ovası ve Altenburg üzerinden Viyana şeklindedir.⁶⁴ İngiltere ve Fransa'ya Viyana üzerinden hareket edilerek varılmıştır.

İngiltere'ye atanan ilk daimi elçi olan Yusuf Agah Efendi, 14 Ekim 1793 tarihinde İstanbul'dan hareket etmiştir.⁶⁵ Kara yolu ile Rusçuk, Yergöğü, Bükreş üzerinden Avusturya topraklarına ulaşmıştır. Sebin, Temeşvar, Budin yolu ile Viyana gelmiştir. 29 Kasım 1793 tarihinde Viyana'dan ayrılan elçi, Almanya ve Belçika üzerinden Manş Denizi aşarak, 21 Aralık 1793 tarihinde Londra'ya ulaşmıştı. Krala sunulacak hediyeler ise deniz yolu ile sekiz ay sonradan İngiltere'ye getirilmiştir. Kralın tatilde olması ve merasim hazırlıkları nedeniyle Kral III. George elçiyi 25 Ocak 1795 tarihinde kabul etmiştir.⁶⁶

Prusya'ya giden Ahmet Azmi Efendi'nin sefaretnamesine göre yol haritası, H. 1205/ M. 1790-91 senesi Nisan ayının dördüncü Perşembe günü İstanbul'dan başlamıştır.⁶⁷ Edirne, Vidin, Krayova, Temeşvar, Kanije, Segedin, Budin, Bresleau, Frankfurt ve Berlin'de son bulmuştur. Nehirlerin kullanılması dışında kara yolu hiç terk edilmemiştir.

Orduda yeniçeri katibi görevinde bulunan Ebubekir Ratib Efendi, Viyana'ya elçi tayin edilmiştir.⁹ Kasım 1791 tarihinde Şumnu'dan hareket etmiştir.⁶⁸ Bükreş, Sibin, Temeşvar, Segedin, Budapeşte ve Uyvar üzerinden 18 Şubat 1792 tarihinde Viyana'ya ulaşmıştır. Seyahatine İstanbul'dan başlamaması önemli bir ayrıntıdır. Hem geçici elçi olması hem de Zıştovi Antlaşması'nın on üçüncü maddesinin uygulanması nedeniyle

⁶⁴Korkut, H. *Osmanlı Elçiler Gözü ile Avrupa*. 47 s.

⁶⁵Yalçınkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 405: 385-434.

⁶⁶Kenan, S. (2010). *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*. İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), TDV Yayın Matbaacılık, Ankara, 602 s.

⁶⁷Ahmet Azmi Efendi, *Sefaretname-i Ahmet Azmi*. 6 s

⁶⁸Uçman, A. *Ebubekir Ratib Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi*. 3 s.

zaman kaybı yaşanması istenmemiştir. Bu yüzden görev yeri olan Şumnu'dan hareket ederek Viyana'ya gitmiştir.

Deniz yolunu tercih eden tek elçi Moralı Esseyit Ali Efendi'dir. Moralı Esseyit Ali Efendi Fransa'ya atanan ilk daimi elçi olma özelliğini taşımaktadır. Yola 27 Mart 1797 tarihinde İstanbul'dan başlamıştır.⁶⁹ 2 Nisan'da Fiore del Levante adlı gemi ile Çanakkale Boğazı'ndan Ege Denizi'ne çıkmıştır.⁷⁰ Modon üzerinden Akdeniz'e açılan elçi, rüzgarın ters esmesi nedeniyle Messina'da durmak zorunda kalmıştır. Burada geçen dokuz günün ardından Marsilya'ya ulaşmıştır. Marsilya, Avignon, Valence, Vienne, Lyon, Macon, Chalon, Auton, Saulieu, Avillon, Auxerre, Joigny, Sens, Fontainebleau şehirlerini kara yolu ile geçerek, 13 Temmuz 1797 tarihinde Paris'e ulaşmıştır.

Moralı Esseyit Ali Efendi'nin dışında Fransa'ya giden elçiler kara yolunu tercih etmiştir. Bunun nedeni aldıkları görev ile alakalı olabilir. Amiens Barış Antlaşması'nı imzalamak üzere delege olarak tayin edilen Amedi Galib Efendi İstanbul'dan yola çıkıp, Silivri, Bergos, Kırkkilise'den(Kırklareli) Şumnu'ya ulaşmıştır.⁷¹ Ardından Hezargrad'dan Rusçuk'a varılmış, Tuna Nehri üzerinden Yergöğü'ne geçilmiştir. Kopaçin, Bükreş üzerinden Avusturya sınırına gelmiştir. Sebin, Siteş, Orasia, Dobra, Faget, Rika, Temeşvar, Peşte, Viyana ve Strazburg yoluyla Paris'e ulaşmıştır. Elçinin İngiltere'ye de gitme durumu olduğu için Akdeniz üzerinden Marsilya'ya varması yerine Viyana üzerinden Paris'e ulaşması tercih edilmiştir. Benzer bir görevi Seyyid Mehmet Emin Vahit Efendi de üstlenmiştir. 1806 yılında III. Selim tarafından Napolyon ile barış yapmak için görevlendirilmiştir. Ancak Napolyon'un Rusya ile savaşta olması nedeniyle, kara yolu ile önce Lehistan'a varmayı hedeflemiş ardından Paris'e gitmiştir. Bu nedenle sefaretnamesine göre takip ettiği yol haritası şöyledir; İstanbul, Edirne, Vidin, Temeşvar, Peşte, Budin, Rab, Viyana, Beron, Ulmuç, Krakov, Varşova ve Danzing'tir. 2 Haziran 1807 tarihinde Danzing'te Napolyon ile görüşen elçi, Viyana'ya dönmüştür. Daha sonra Strasburg üzerinden 22 Eylül 1807 tarihinde Paris'e ulaşmıştır.⁷²

Daimi elçilik göreviyle Fransa'ya giden Abdurrahim Muhib Efendi, yolculuğuna 30 Mart 1806 tarihinde İstanbul'dan başlamıştır.⁷³ Fırtına nedeniyle önce Anadolu yakasındaki

⁶⁹Moralı Esseyit Ali Efendi, *Moralı Esseyit Ali Efendi'nin Sefaretnamesi*. 3 s.

⁷⁰Herbette, M. *Fransa'da İlk Daimi Türk Elçisi Moralı Esseyit Ali Efendi*. 14 s.

⁷¹Amedi Galib Efendi, *Sefaretname-i Amedi Galib Efendi*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 3-A s.

⁷²Seyyid Mehmet Emin Vahid Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*, 75 s.

⁷³Günay, B. *Paris'te Bir Osmanlı Seyyid Abdurrahim Muhib Efendi'nin Paris Sefirliği ve Büyük Sefaretnamesi*. 26 s.

Karaburun'a gitmiştir. Havanın düzelmesi üzerine Midye'ye varılmıştır. Ardından Varna, Rusçuk, Yergöğü, Bükreş, Krayova, İrşova ve Laratte'ye ulaşılmıştır. Burada dinlenildikten sonra Sebeş, Logoş, Temeşvar, Peşte ve Budin'in ardından Viyana'ya gelmiştir. Würtberg, Strasburg üzerinden gidilerek 5 Haziran 1806 tarihinde Paris'e ulaşmıştır.

Elçiler İstanbul'dan ayrılırken yanlarında tercümanlar olmak üzere bazı görevli kişileri de götürmekteydiler. Tercüman olarak genellikle Rum asıllı tercümanlar tercih edilmiştir. İlk daimi elçi Yusuf Agah Efendi'nin maiyetinde iki Rum asıllı tercüman ve Hristiyan Osmanlı İmparatorluğu tebaasından bir kişi vardır.⁷⁴ Birinci tercüman Emanuel Persiany, ikinci tercüman Gregorio Valeria'dır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Hristiyan tebaasından olan kişi Yanko Savrud adlı kişidir. Sırkatibi rütbesinde Mahmut Raif Efendi görevlendirilmiştir. Mehmet Derviş Ağa adında bir kişi ataşeliğe denk gelecek şekilde elçinin ekibine katılmıştır.⁷⁵ Mehmet Tahir Efendi adında Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman tebaasından bir kişide vardır. Dolayısıyla Yusuf Agah Efendi dahil elçilik maiyetinde yedi kişi bulunmaktadır.

Moralı Esseyit Ali Efendi'nin maiyeti kendisi hariç on sekiz kişiden oluşmaktadır.⁷⁶ Bunlar bir Türk katip, iki Rum tercüman, bir kahya, bir oda uşağı ve çeşitli görevlerde bulunan on üç hizmetkardır.⁷⁷ Rum tercümanlardan birinin ismi Codrica'dır. Kendisi Fransızlara karşı bilgi aktarımında ve casusluk faaliyetlerinde bulunmuştur. Durumun ortaya çıkması üzerine Osmanlı İmparatorluğu'na dönmeme kararı alarak Fransa'da yaşamaya devam etmiş, 1827 yılında Paris'te ölmüştür.

Berlin'e atanan ilk daimi elçi olan Ali Aziz Efendi'nin maiyetinde kendisi hariç on kişiden oluşmaktadır. Bu kişiler; elçilik katibi Sülever Efendi, Rum tercümanlar Peter Jako ve Jane Kopris, odacılar Thodor ve Gorgy, ahçıları Faly Samo ve Jany, tavlacı Muhammed ve elçinin oğulları Şükür Efendi ve Muhammed Efendi'dir.⁷⁸ Burada önemli bir nokta elçinin oğullarının ekip içerisinde bulunmasıdır. Elçiler ailelerini götüremedikleri için erkek çocuklarını yanlarına alarak hem aile özlemini az da olsa dindirmeyi istemişler hem de erkek çocuklarının farklı bir ülkeyi görerek tecrübe

⁷⁴ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*, Cilt 3, 1480 s.

⁷⁵ Unat, F. R. *Osmanlı Sefirler ve Sefaretnameleri*. 169 s.

⁷⁶ Altınay, A. R. *Tarihi Simalar*, 44 s.

⁷⁷ Herbette, M. *Fransa'da İlk Daimi Türk Elçisi Moralı Esseyit Ali Efendi*, 13 s.

⁷⁸ Schmiede, H. A. *Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefaretnamesi*. 20 s.

kazanmasına fırsat yaratmışlardır. Erkek çocuklarını maiyetine alan başka bir elçide Rusya'ya giden fevkalade büyükelçi Mustafa Rasih Paşa'dır. Onun maiyetinde üç oğlu yer almaktadır.⁷⁹ Çocuklarının isimleri Abdu's-şekur Efendi, İbrahim Edhem Efendi ve Mehmed Nuri Efendi'dir.

Bernard Bareilles Monitör gazetesine dayanarak Abdurrahim Muhib Efendi'nin maiyetinin elli kişiden oluştuğunu söylemektedir.⁸⁰ Ancak tören sırasındaki sayıyı söylediği için bu rakam abartılı durmaktadır. Bekir Günay ise Büyük Sefaretname'de tespit ettiği kişilerden yola çıkarak, Abdurrahim Muhib Efendi'nin maiyetini yirmi dokuz kişi olarak vermektedir.⁸¹ İki kaynağın verdiği kişi sayısı farklı olmakla birlikte Abdurrahim Muhib Efendi'nin elçilik maiyeti diğer elçilere göre fazla olması muhtemeldir. Elçi, Napolyon'un imparatorluğunu tanımakla görevlendirilmişti. O yüzden imparatora yakışır sayıda ve büyüklükte hediyeler götürmüştü. Anlaşılan bu hediyelerin bakımı ve korunması içinde fazla insana gerek duyulmuştu.

Abdurrahim Muhib Efendi'nin maiyetinde dikkat çeken bir durum tercümanlarıdır. Elçinin Rum tercümanları olan Yanko ve Panayut Patanice'nin yanına Fransa elçilik tercümanı Antoine Franchini'de bulunmaktadır. Yüksek ihtimalle Rum tercümanların Rusya lehine hareket ettikleri düşünülmektedir. Bunu engellemek içinde Fransa devleti kendi elçilik elemanını Abdurrahim Muhib Efendi'nin maiyetine vermiştir.

Elçiler Avrupa şehirlerinde maddi zorluklar ile karşılaşmaktadır. Yolculuk giderleri, yiyecek içecek ihtiyaçları, sosyal etkinliklere katılmaları, mühendis ve asker gibi Osmanlı İmparatorluğu'na katılmak isteyen bazı kişilerin yol paralarını ödemeleri bu zorlukların başlıca sebepleridir. Ayrıca gönderilen maaşlar eksik ve zamanında gelmemekteydi.

1793 yılında Yusuf Agah Efendi'ye yılda 50.000 kuruş olmak üzere maaş verilmiştir. Yolluk ücreti olarak da 15.000 kuruş aktarılmıştır. Sırkatibi Mahmut Raif Efendi'ye ise 4.000 kuruş yolluk, 8.000 kuruş yıllık maaş verilmiştir.⁸² Ancak Mehmed Alaaddin Yalçinkaya Mahmud Raif Efendi'nin yolluk ücretini 4.000 kuruş olduğunu söylerken, maaşının yıllık 10.000 kuruş olduğunu ifade etmektedir.⁸³ Birinci tercüman Emanuel Persiany 8.000 kuruş yıllık maaş, 3.000 kuruşta yolluk ücreti almaktadır. İkinci tercüman

⁷⁹ Karakaya, Y. a.g.e. 11 s.

⁸⁰ Bareilles, B. (2018). *Fevkalade Büyükelçi Abdurrahim Muhib Efendi Paris'te Bir Türk 1806-1811*. 1. Baskı, Kırmızı Kedi Kitabevi Yayınları, Karist Baskı Çözümleri Matbaacılık, İstanbul, 16 s.

⁸¹ Günay, B. *Paris'te Bir Osmanlı Seyyid Abdurrahim Muhib Efendi'nin Paris Sefirliği ve Büyük Sefaretnamesi*. 24 s.

⁸² Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt 3, 1480 s.

⁸³ Kenan, S. *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*. 600 s.

Gregorio Valeria 6.000 kuruş yıllık maaş, 2.500 kuruş yolluk elde etmektedir. Fakat bu miktarlar elçi ve yanındaki görevlilerin ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Yusuf Agah Efendi Osmanlı İmparatorluğu'na gitmek isteyen asker, mühendis gibi teknik elemanların yol ücretlerini kendisi karşılamaktaydı.⁸⁴ Bu durum için bile bir bütçenin oluşması gerekmektedir. Katıldığı sosyal aktivitelerde elçinin bütçesini sarsmaktadır. Yusuf Agah Efendi, opera ve tiyatroya 'yüz kuruş' verdiğini söyleyerek maddi durumunun yetersizliğini ifade etmekteydi.⁸⁵

Paris Büyükelçisi olan Mehmed Said Halet Efendi'ye 23 Nisan 1803 tarihi itibarıyla, harcırah, hediye ve altı aylık maaşı toplamı 50.000 kuruş para verilmiştir.⁸⁶ Paris'in pahalı bir yer olması ve İstanbul'daki tanıdıklarının saat, çanak, kutu, gözlük gibi sürekli hediyeler talep etmesi elçinin maddi konularda sıkıntı içine girmesine neden olmuştur. Ayrıca para transferini sağlayan sarraflarda bazı kesintilere sebep olmaktadır. O dönem 1 Osmanlı kuruşu 1.38 Fransız frangına denk gelmekteydi. Fakat sarraflar teslim aldıkları 5.000 Osmanlı kuruşunu 5.000 Fransız frangı diye kabul etmekteydiler. Aradaki 1.900 Fransız frangı sarrafa kalmaktadır.⁸⁷ Elçi ilerleyen dönemlerde gelecek altı aylık maaşlarını güvence vererek borçlar alarak ekonomik sorunları biraz azaltmaya çalışmıştır. Bu sorunun devam etmesi üzerine de bir mektubunda Osmanlı İmparatorluğu gibi yüce bir devletin elçisinin para sıkıntısı çekmesinin uygun bir durum olmadığını belirtmiştir.⁸⁸

Amedi Galib Efendi'de Fransa'da parasızlık nedeniyle sıkıntı çeken elçiler arasındadır. Ancak Amiens Barışı'nın imzalanması gibi hassas bir zamanda bulunduğu için sıkıntısını belli etmemeye çalışmıştır. Fakat Napolyon'un durumu öğrenip ısrarcı olması üzerine, İstanbul'da Fransızlara teslim edilmek şartıyla bir miktar parayı kabul edeceğini ifade etmiştir.⁸⁹ Paris büyükelçisi olan Abdurrahim Muhib Efendi'de yetersiz maaştan dolayı Paris şehrinde bazı kişilere borçlanmıştı. Elçinin borçlandığı kişilerden Fransız bir kadın İstanbul'a gelerek alacakları için Bab-ı Ali'ye başvurmuştur.⁹⁰

⁸⁴ Zorlu, T. (2014). *Osmanlı ve Modernleşme, III. Selim Dönem, Osmanlı Denizciliği*. 1. Baskı, Timaş Yayınları, Sistem Matbaacılık, İstanbul, 173 s.

⁸⁵ Yusuf Agah Efendi. *Havadisname-i İngiltere*. 15-B s.

⁸⁶ Gürgen, S. Y. (2018). *Devletin Kahyası, Sultanın Efendisi Mehmed Said Halet Efendi*. 1. Baskı, Dergah Yayınları, Ana Basım Matbaacılık, İstanbul, 111 s.

⁸⁷ Gürgen, S. Y. *Devletin Kahyası, Sultanın Efendisi Mehmed Said Halet Efendi*. 121 s.

⁸⁸ Karal, E. Z. *Halet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği*. 20 s.

⁸⁹ Uzunçarşılı, İ. H. (1937). Amedi Galib Efendi'nin Murahhaslığı ve Paris'ten Gönderdiği Şifreli Mektuplar. *Belleten Dergisi*, 407: 357-410.

⁹⁰ BOA, HAT, NUMARA 51461, Tsz.

Moralı Esseyit Ali Efendi'nin ilk altı aylık maaşı 25.000 kuruştur. Hizmetkarlarına 25.000 kuruş harcırah ve altı aylık maaşları olmak üzere 25.000 kuruş, toplam 50.000 kuruş para verilmiştir.⁹¹ Elçinin maiyeti on sekiz kişilikti. Moralı Esseyit Ali Efendi'nin üç yılın sonunda dolması gereken elçilik görevi, Fransa'nın Mısır'ı işgali nedeniyle beş yıla uzamıştır. Buna rağmen maddi sorunlardan veya parasızlıktan şikayet etmemiştir. Daha sonra Büyükelçi olarak Paris'e gelen Mehmed Said Halet Efendi bu durumu elçinin *“on sekiz yirmi kese kadar iradı ve konağı ve yalısı olduğundan Dimitraki gibi muteber bir sarrafi olduğunu”* söyleyerek, zengin olduğu için şikayet etmediğini ima etmektedir.⁹² Ayrıca Moralı Esseyit Ali Efendi ise maddi sorunlara farklı bir çözüm geliştirmiştir. Elçi, konakladıkları yerlerde hesap ödememek için ya gruptan erken kalkmayı tercih etmekte ya da hesabı ödemeyi unuttuğunu söyleyerek Fransız mihmandarı Venture'ye hesaplarını ödetmektedir.⁹³

Avrupa şehirlerin pahalı olması, maaşların zamanında ulaşmaması, maaşların az olması, aracılardan fırsatçılık yapması, hediyeler gibi farklı nedenlerden dolayı Osmanlı İmparatorluğu elçileri maddi sorunlar yaşamıştır. Maaşlarını teminat göstererek, borçlanarak, hediyeler olarak bu ekonomik sıkıntılardan kurtulmaya çalışmışlardır.

Elçilere maddi zorluklar yaşatan daimi elçilik sistemi, Osmanlı İmparatorluğu'na ekonomi alanında kısmi bir avantaj sağlamıştır. Daimi elçiliklerin kurulması ile birlikte Osmanlı Maliyesine önemli bir yük olan tayinat usulü de kaldırılmıştır. 1793 yılından önce gelen yabancı elçiler sınırda karşılanır, mihmandar atanır ve imparatorluğun sınırları içerisindeki tüm masrafları devlet bütçesinden karşılanırdı. Böyle davranarak Osmanlı İmparatorluğu'nun prestij ve saygınlığının sağlandığı düşünülmekteydi. Avrupa devletlerinin kendi aralarında böyle bir uygulama bulunmamaktaydı. Her devletin elçisi kendi masraflarını karşılamak zorundaydı. Osmanlı İmparatorluğu da maliyeye bir yük olan tayinat usulünü kaldırmak için daimi elçiliklerin açılmasını fırsat bildi. Yusuf Agah Efendi'ye Londra'ya giderken tayinat kabul etmemesi için emir verildi.⁹⁴ İngiltere tarafından büyükelçi olarak İstanbul'a atanan Sir Robert Liston, Osmanlı sınırında tayinat uygulamasının kaldırıldığını öğrenmiştir. 19 Mayıs 1794 tarihinde İstanbul'a ulaşan elçi, Hollanda elçisi ile birlikte, kendilerine tayinat verilmemesini şikayet etmişlerdir. Ancak

⁹¹Karal, E. Z. *Halet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği*. 18 s.

⁹²Karal, E. Z. *Halet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği*. 19 s.

⁹³Herbette, M. *Fransa'da İlk Daimi Türk Elçisi Moralı Esseyit Ali Efendi*. 50 s.

⁹⁴ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt 3, 1514 s.

Avrupa elçilikleri örneği gösterilerek tayinatın kesin olarak kaldırıldığı ifade edilmiştir. Böylece batı tarzı diplomasi sayesinde Osmanlı İmparatorluğu bütçesi önemli bir yük olan tayinat giderinden kurtulmuştur.

Elçileri maddi konular dışında zorlayan diğer bir durumda karantina uygulamasıdır. Avrupa şehirlerinde statüsü ve görevi ne olursa olsun, Doğu'dan gelen herkese zorunlu karantina uygulaması mevcuttur. Karantina, Avrupa'da toplum sağlığı alanında kurumsallaşmış önemli bir uygulamaydı. Avrupa şehirlerine gelen kişiler ortalama kırk gün gözetim altında tutulmaktaydı. Ancak gün sayısı geline yerde hastalık olup olmamasına göre değişmekteydi.

Moralı Esseyit Ali Efendi Marsilya'da otuz altı gün karantinada kalmıştır.⁹⁵ Elçi, yetmiş sene önce yaşanmış bir olayın karantinaya neden olduğunu anlatmaktadır. Fransa'ya gelen bir askerin yanında getirdiği bir parça kumaştan hastalığın yayıldığı ve Marsilya'da yetmiş bin insanın telef olduğunu aktarır.⁹⁶ Doğu ve İslam topraklarından gelen herkese kırk veya elli iki gün karantina uygulandığını aktarır. Marsilya'da karantina süresince sıkıntılı zaman geçiren elçi son günlere doğru Fransız görevlilere karşı hakarete varacak sözler dahi kullanmıştır. Buna rağmen Fransız görevliler elçinin istedikleri yiyecek ve içecekleri temin etmişler hatta ona yoğurt getirerek şaşırtmaya çalışmışlardır.⁹⁷ Otuz altı günün dolması ile birlikte elçi Paris'e doğru yola çıkmıştır.

Amedi Galib Efendi Avusturya sınırında, beş on haneden oluşan bir karantina yerleşkesi olduğunu ifade etmektedir.⁹⁸ Karantina teşkilatı ülkeye girecek kişileri, hastalık olduğu günlerde kırk gün hastalığın olmadığı günlerde üç, beş veya on gün bekletmektedir. Elçi elinde bulunan iki tavsiye mektubunu görevli kumandana vererek, karantinaya girmeden geçiş yapmıştır. Görevinin aciliyeti ve hastaliksız olması karantinaya girmemesini sağlamıştır.

Seyyid Mehmet Vahit Emin Efendi'de, Avrupa'ya dışarıdan girmek isteyen olursa, “*her kim olur ise olsun*” sınır başında karantina uygulandığını aktarır.⁹⁹ Bu açıdan statüsü, milleti, dini ne olursa olsun toplum sağlığı açısından herkese karantina uygulanmaktadır. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi istisnai durumlar olabilmektedir. Vahit Efendi

⁹⁵Ahmed Vasıf Efendi. *Mehasinü'l-asar ve Haka'iku'l-ahbar*. 258 s.

⁹⁶ Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi'nin Sefaretnamesi*. 8 s.

⁹⁷Herbette, M. *Fransa'da İlk Daimi Türk Elçisi Moralı Esseyit Ali Efendi*. 19 s.

⁹⁸Amedi Galib Efendi. *Sefaretname-i Amedi Galib*. 5 s.

⁹⁹Seyyid Mehmed Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 11 s.

karantina süresi olarak otuz ile kırk arasını vermektedir.¹⁰⁰ Karantinaya girilmeden sınırlardan içeriye doğru ilerlemek mümkün değildir. Elçiye göre karantinaya girmeyen birisi ile alışveriş yapmak, temas kurmak Avrupa adetlerinde yer almamaktadır. Elçiye verilen tenbihname mektubu sayesinde sadece yirmi saat karantinada kalmıştır. Bu sürede yanındakilerin nabızları kontrol edilerek, kısa bir muayeneden geçirilmiştir.¹⁰¹ Ardından yollarına devam etmişlerdir.

Ahmet Azmi Efendi'de Prusya'ya giderken Avusturya sınırında kendilerine karantina uygulandığını aktarır. Ahmet Azmi Efendi karantinanın geçirildiği bölgeye lazaret denildiğini söylemektedir.¹⁰² Karantinanın beşinci günü, karantina komutanı tarafından bir adam gelip elçinin halini ve hatırını sorar. Daha sonra İstanbul'da hastalık olmadığı için karantinada beklemelerine gerek olmadığını ifade eder.

Osmanlı İmparatorluğu'nda karantina uygulaması bilinse de sınırlarda uygulanmaması nedeniyle elçiler açısından gereksiz bir durum olarak görülmüştür. Karantinada geçirilen zamanı boşa harcamak olarak düşünmüşlerdir. Ancak yapılan uygulamanın herkesi kapsamaması nedeniyle karantina şartlarını kabul etmişlerdir. Osmanlı elçilerinin aldıkları acil görevler nedeniyle bazı izinlerin alınmasıyla karantina şartları esnetilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu elçileri Avrupa şehirlerine giderken kara yolunu tercih etmişlerdir. Morali Esseyit Ali Efendi deniz yolunu kullanan tek elçidir. Maiyetlerinde tercümanlar, hizmetkarlar bulunmaktadır. Bazı elçiler yanlarında ailelerini götüremedikleri için oğullarını götürmüşlerdir. Ali Aziz Efendi ve Mustafa Rasih Paşa örnek olarak verilebilir. Maaşların az olması, Avrupa şehirlerinin pahalı olması, maaşların zamanında yatmaması gibi nedenlerden dolayı elçiler maddi zorluklar çekmişlerdir. Bu zorlukları İstanbul'da ödemek koşuluyla borç alarak atlatmaya çalışmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu daimi elçilik sistemine geçmesiyle birlikte tayinat sistemini kaldırmış, böylece maliyesine olumlu bir katkı sağlamıştır. Elçilere, Avrupa şehirlerine girişte karantina uygulanması, onları zorlayan başlıca unsurlardan biri olmuştur.

¹⁰⁰Seyyid Mehmed Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 12 s.

¹⁰¹Seyyid Mehmed Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 12 s.

¹⁰²Ahmet Azmi Efendi. *Sefaretname-i Ahmed Azmi*. 11 s.

3.3. III. Selim Dönemi Elçiler

III. Selim dönemi elçileri, fevkalade (geçici) elçiler ve daimi elçiler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Fevkalade elçiler, geçici süre ile başka devlete elçi olarak giderlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun kazandığı zaferleri bildirmek, barış antlaşmasının şartlarını sunmak, yeni padişahın tahta geçiş haberini duyurmak, şehzadelerin sünnet ve düğün etkinliklerini iletme için görev almaktaydılar. III. Selim dönemi fevkalade elçiler; Ebubekir Ratib Efendi, Mustafa Rasih Paşa, Ahmet Azmi Efendi, Asım Said Efendi, Amedi Mehmet Said Galib Efendi, Seyyid Mehmet Emin Vahid Efendi'dir. Daimi elçiler ise üç yıllığına kalıcı olarak başka devlete elçi olarak gitmekteydi. Gidilen ülke ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki siyasi ilişkileri geliştirmek, ülkedeki gelişmeleri başkent İstanbul'a bildirmek gibi görevleri vardı. Bu daimi elçiler; Yusuf Agah Efendi, İsmail Ferruh Efendi, Moralı Esseyit Ali Efendi, Mehmet Sait Halet Efendi, Abdurrahim Muhib Efendi, Ali Aziz Efendi ve İbrahim Afif Efendi'dir. Aşağıda sayılan elçilerin hayatı hakkında bilgiler verilecektir.

3.3.1. Moralı Esseyit Ali Efendi

Moralı Esseyit Ali Efendi 1757 yılında Mora'da doğdu.¹⁰³ Maliye kaleminde kendini gösterdikten sonra Defterhane Kisedarı oldu.¹⁰⁴ Pek az kelime kullanacak kadar Fransızca bilmekteydi.¹⁰⁵ Yunan dili ise doğduğu coğrafya nedeniyle ileri seviyedeydi. Ahmet Refik Altınay, "*Paris'e elçilik görevi ile atandığında kırk yaşlarında, orta boylu, yumuşak huylu, keskin bakışlı cevval birisi olduğunu*" söylemektedir.¹⁰⁶ Elçilerin gönderilme kararı alındığında Moralı Esseyit Ali Efendi'nin Berlin'e gönderilmesi söz konusuydu.¹⁰⁷ Ancak Moralı Esseyit Ali Efendi'nin eşi, Defterdar Osman Efendi ve İngiltere elçisi Yusuf Agah Efendi'nin kız kardeşi idi.¹⁰⁸ Reisülküttap ile Defterdar Osman Efendi'nin arasının bozuk olması üzerine bu karar değişti. Moralı Esseyit Ali

¹⁰³ Beydilli, K. (2009). Seyyid Ali Efendi. *İslam Ansiklopedisi*, cilt37, İstanbul, TDV Yayınları. s. 45-47.

¹⁰⁴ Unat, F. R. *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*. 180 s.

¹⁰⁵ Soysal, İ. *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*. 195 s.

¹⁰⁶ Altınay, A. R. *Tarihi Simalar*. 43 s.

¹⁰⁷ Ahmed Vasıf Efendi. *Mehasinü'l-asar ve Haka'iku'l-ahbar*. 215 s.

¹⁰⁸ Kuran, E. *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*. 25 s.

Efendi 1797 yılında, Paris'e Başmuhasebe rütbesiyle ikame elçisi olarak gönderildi.¹⁰⁹ Bu görev ile Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransa'ya gönderilen ilk daimi elçi olma şansını yakaladı. 1797 Mart ayının sonlarında İstanbul'dan ayrılan elçi, 13 Temmuz 1797'de Paris'e ulaştı. Fransa'ya vardığında elli beş yıl aradan sonra bir Türk elçisinin gelmesi nedeniyle ilgi odağı oldu. Kendi deyimiyle nereye gitse '*bitpazarı*' gibi bir kalabalık tarafından karşılanmaktaydı.¹¹⁰ Ancak bu ilgi ve merak kısa sürede sona erdi. Napolyon'un Mısır'ı işgali sonrasında Paris'teki güzel günler geride kaldı. İstanbul'daki Fransa elçisi Ruffin'in Yedikule zindanlarına hapsedilmesi üzerine, Morali Esseyit Ali Efendi konağında gözetim altına alındı.¹¹¹ Mısır işgalinin 1802 yılında bitmesine kadar bu gözetim hayatı devam etti. Marsilya'da toplanan Fransız donanmasının İngiltere'ye sefer yapacağını düşünen elçi İstanbul'a bu tarz haberler iletmekteydi. Bu görüşünde ısrarcı olan elçi, Mısır'ın işgalini anlayamaması nedeniyle III. Selim tarafından 'ne eşek herif imiş' sözlerine muhatap oldu.¹¹² Amiens Barış Antlaşması'nın Amedi Galib Efendi tarafından imzalanması üzerine, yerine Mehmet Said Halet Efendi'nin atanmasıyla, 16 Temmuz 1802 tarihinde Paris'ten ayrıldı.

1803 yılında Başmuhasebeci rütbesiyle İstanbul'daki görevine dönen elçi, bir yıl sonra 1804 yılında Şikkı Salis Defterdarı rütbesiyle Tersane Emmini oldu.¹¹³ 1806 yılında görevinden azledildi. Nizam-ı Cedid taraftarı olmasına rağmen IV. Mustafa tarafından 1807 yılında Tophane Nazırı ve Defter Emmini yapıldı. Bir yandan da Rusçuk ayarı Alemdar Mustafa Paşa ile de görüşen elçi, siyasi karışıklığı zarar almadan atlattı. Alemdar Mustafa Paşa'nın isyanı başarılı olunca da hızlı bir Alemdar Mustafa Paşa taraftarı oldu. 10 Eylül 1808 tarihinde Umur-ı Bahriye Nazırı görevine getirildi. Yeniçerilerin Alemdar Mustafa Paşa'ya saldırması üzerine ise işler tersine dönmeye başladı. Yeniçeriler tarafından, Alemdar Mustafa Paşa öldürülmüş ancak II. Mahmut tahtan indirilememişti. Çünkü II. Mahmut, Osmanlı Hanedanı'nın hayatta kalan tek erkek çocuğuydu. Yayla imamı risalesine göre II. Mahmut'a IV. Mustafa'nın öldürülmesi gerektiğini söyleyen ekibin içerisinde, Morali Esseyid Ali Efendi'de vardır. Hatta IV. Mustafa'nın da öldürülmesine olayına katılmıştı.¹¹⁴ Cevdet Paşa IV. Mustafa'nın öldürülmesi hakkında

¹⁰⁹Halil Nuri Bey. *Nuri Tarihi*. 231 s.

¹¹⁰Morali Esseyit Ali Efendi. *Morali Esseyit Ali Efendi'nin Sefaretnamesi*. 32 s.

¹¹¹Halil Nuri Bey. *Nuri Tarihi*. 800 s.

¹¹²Karal, E. Z. (1988). *Selim III'ün Hattı Hümayunları*. 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 179 s.

¹¹³Cabi Ömer Efendi. (2003). *Cabi Tarihi*. 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, Cilt 1, 87 s.

¹¹⁴Maden, F. Ç. (1972). Yayla İmamı Risalesi. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 257: 212-272.

malumatı olmadığını belirtmektedir. Ancak o da Yayla İmamı Risalesine dayanarak, Ramiz Paşa, Kadı Paşa, İnce Mehmed ve Moralı Ali Paşa'nın işin içinde olduğunu aktarır.¹¹⁵ Bu dönemde Rumeli'ye kaçarak hayatta kalan elçi, daha sonra İstanbul' döndü. 13 Temmuz 1809 günü yeniçeriler ve Sadrazam Yusuf Paşa'dan af diledi.¹¹⁶ Af dileği kabul edilip, Çanakkale Boğazı hisarına memur edildi. Ancak daha sonradan öldürülmesine karar verilip, idam edildi.¹¹⁷ Elçinin, yeniçeriler ile iyi ilişkileri olması, IV. Mustafa'nın ölümünde isminin geçmesi ve Sened-i İttifak'ta imzasının bulunması nedenlerinden dolayı, II. Mahmut emriyle öldürülmüştür. Ölüm tarihi Ahmet Cevdet Paşa'da geçmemektedir. Mehmed Süreyya'nın Sicill-i Osmani'sinde ölüm tarihi 6 Temmuz 1809 olarak verilmektedir.¹¹⁸ Ancak idam olayından söz etmemekte, vefat ettiğini yazmaktadır. Mezar yeri olarak da Mahmutpaşa Mezarlığı'nı göstermektedir. Elçi, diplomasi tecrübesi olmamasına rağmen çok hassas bir dönemde Paris elçiliği görevini yürütmüştür. Paris'te dönemin en iyi diplomatlarından Tallayrand ile mücadele etmesinde başarı beklenmesi iyimser bir anlayıştır. Ancak burada elde ettiği siyasi dersler, İstanbul'daki IV. Mustafa ve II. Mahmut çekişmesinde kısmen başarı elde etmesini sağlamıştır. Elçinin Moralı Esseyit Ali Efendi'nin Sefaretnamesi adlı bir eseri bulunmaktadır.

3.3.2. Amedi Mehmet Said Galib Efendi

Sadaret mektupçusu serhalifesi Seyyid Ahmet Efendi'nin oğlu olarak, 1763-1764 yılında doğdu.¹¹⁹ On yaşında babasını kaybeden Amedi Galib Efendi, Abdullah Berri Efendi'nin himayesinde Mektub-i sadaretinden orduya girerek, 1787 yılında Hacelik rütbesini aldı.¹²⁰ 1790 yılında Mükaleme Meclisi Katibi oldu. 1792 yılında kısa süreliğine Cebeciler Katibi görevini yürüttü. 3 Mart 1798 tarihinde Amedilik görevine getirildi.¹²¹ Mart 1802 tarihinde Amiens Antlaşmasını imzalamak üzere delege sıfatıyla Paris'e elçi

¹¹⁵ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt 5, 2262 s.

¹¹⁶ Maden, F. Ç. Yayla İmamı Risalesi. 266 s.

¹¹⁷ Cabi Ömer Efendi. *Cabi Tarihi*. Cilt 1, 490 s.

¹¹⁸ Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmani*. 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Numune Matbaacılık, İstanbul, Cilt 1, 255 s.

¹¹⁹ Süreyya, M. *Sicill-i Osmani*, Cilt 2, 544 s.

¹²⁰ Unat, F. R. *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, 183 s.

¹²¹ Halil Nuri Bey. *Nuri Bey Tarihi*. 741 s.

tain edildi.¹²² Görevi İngiltere ve Rusya elçilerini Osmanlı İmparatorluğu lehine olacak şekilde ikna etmeye çalışmaktı. Amiens Antlaşması'nın imzalanmasında bulunması diplomasi alanında tecrübe kazanmasını sağladı. Mısır işgalinin Osmanlı İmparatorluğu lehine çözülmesi onun bürokrasi alanında önünün açılmasına neden oldu. Ahmed Vasıf Efendi'nin 1806 yılında vefatı üzerine Reisü'l-küttablık görevine getirildi.¹²³ Kısa süre sonra bu görevinden alınan Amedi Galib Efendi 16 Nisan 1808 tarihinde tekrar Reisü'l-küttab oldu.¹²⁴ Daha sonra Rusya ile yapılacak antlaşmalarda görevlendirildi.¹²⁵ 1812 yılında Bükreş Antlaşmasını imzalamakla görevlendirildi. Dönüşünde, Ocak 1814 tarihinde üçüncü defa Reisü'l-küttablık görevine getirildi. Ancak Halet Efendi'nin muhalefet etmesi üzerine vezirlik rütbesi ile vali tayin edilerek, İstanbul'dan uzaklaşması sağlandı. 1814 yılında Bolu Valisi, 1815 yılında Sivas Valisi, 1817 yılında Niğde Valisi olarak görev aldı.¹²⁶ Ardından Ankara, Çankırı, Bolu ve Kastamonu valisi oldu. Haziran 1821'de vezirliği kaldırılıp, Konya Valisi yapıldı. Aralık 1822 yılında vezirliğini tekrar alan Amedi Galib Efendi Boğaz Muhafızı tayin edildi. Mora'da isyan çıkması ve bastırılmaması üzerine 16 Ekim 1823 tarihinde Sadrazamlık makamına getirildi.¹²⁷ 1824 yılında azledilerek Erzurum Valiliği ve Seraskerliğine yollandı. 1828 yılında Rus savaşında yazdığı raporların beğenilmemesi üzerine azil edilip, Balıkesir'e sürgün edildi.¹²⁸ Sürgünde iken 1829 yılında vefat etti. Amedi Galib Efendi'nin çocuğu olmamıştır. Sefaretname-i Amedi Galib adında bir eseri bulunmaktadır. Fransa yolculuğu sırasında geçtiği yerleri anlattığı bu eser bilinmeyen bir nedenle tamamlanamamıştır. Shaw göre, yazdığı mektuplar ve raporlar detaylıdır.¹²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu raporlar ve mektuplardan yararlanarak yarım kalan sefaretnameyi kısmen tamamlamıştır.

¹²²Ahmed Vasıf Efendi. *Mehasinü'l-Asar ve Haka'ikül-Ahbar*. 656 s.

¹²³Cabi Ömer Efendi. *Cabi Tarihi*. Cilt 1, 113 s.

¹²⁴Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt 4, 2185 s.

¹²⁵Cabi Ömer Efendi. *Cabi Tarihi*. Cilt 1, 340 s.

¹²⁶Süreyya, M. *Sicill-i Osmani*. Cilt 2, 544 s.

¹²⁷Uzunçarşılı, İ. H. Amedi Galib Efendi'nin Murahhaslığı ve Paris'ten Gönderdiği Şifreli Mektupları. 358:357-410.

¹²⁸Unat, F. R. *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*. 183 s.

¹²⁹Shaw, S. J. *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*. 259 s.

3.3.3. Mehmet Sait Halet Efendi

Kırımı Hüseyin Efendi ve Mihrimah Hanım'ın oğlu olan Halet Efendi'nin kesin doğum tarihi bilinmemektedir.¹³⁰ Halet Efendi'nin ilk eğitim aldığı kişi, ileride şeyhülislam olacak olan Ataullah Efendi'dir. Ayrıca Galata Mevlevihanesi'nin şeyhi Galib Dede'ye bağlanarak din, edebiyat ve şairlik eğitimi aldı. Sultan Selim'in Galib Dede ile şahsi arkadaşlığı, Halet Efendi'nin devlet makamlarında ilerlemesinde büyük katkı sağladı. Ancak Halet Efendi'nin en büyük destekçisi Ataullah Efendi olmuştu. Büyük Raşid Efendi'ye mühürdar yamağı olarak bürokrasi yaşamına başladı. Daha sonra Ebubekir Sami Paşa ve Ohrili Ahmed Paşa ile Yenişehir mollasına kethüda oldu.¹³¹ Fransa ile barışın sağlanmasının ardından tekrar daimi elçi atanması gündeme gelmişti. “*Fıtnat u zekası zahir ve bu hidmetin idaresine muktedir*” görülerek, 29 Aralık 1802 tarihinde Halet Efendi Paris daimi elçisi olarak atandı.¹³² Halet Efendi, Paris'e muhalefetin temsilcisi olarak gitmiştir. Nizam-ı Cedid programında Fransa'nın model olarak görülmesi ve Fransa'nın Mısır'ın işgali Fransa'ya olan olumlu bakışı tersine çevirmişti. Bu nedenle Halet Efendi, Fransa ve Fransızlar hakkında olumsuz görüşlere sahiptir. Yazdığı mektuplarda özellikle Fransızların eşcinsel ilişkileri ve ahlaksız olarak gördüğü bazı davranışlarını anlatmaktadır. “*Paris'e kadar geldik. Halkın nakl ve methettikleri Frengistanı dahi göremedik o tuhaf şeyler ve o akıllı Frenkler kanğı Avrupadadır bilemem.*” diyerek, Paris'e kadar gelmesine rağmen, övülen ve akıllı bulunan Fransızları göremediğini iddia etmektedir.¹³³ Halet Efendi'nin Fransa elçiliği döneminde, Marsilya'da ilk Türk konsolosluğu açılmıştı.¹³⁴ Bu sayede ticaret yapan Osmanlı İmparatorluğu insanlarına kolaylık sağlanmıştı. Mart 1807 tarihinde İstanbul'a dönen Halet Efendi, beylikçi rütbesiyle göreve başladı. Ancak kısa süre sonra Kütahya'ya sürüldü. Daha sonra affedilerek İstanbul'a döndü. Halet Efendi, Kabakçı Mustafa İsyanı sırasında Reisü'l-küttab olarak görev yapmaktaydı. İsyân sırasında Nizam-ı Cedid kadrolarında yer alanlar öldürülürken, Halet Efendi'nin hocası Ataullah Efendi ile yakınlığı sayesinde hayatta kaldı. İlerleyen aylarda Fransız elçisi Sebastian'ı ile çatışması

¹³⁰ Gürgeç, S. Y. *Devletin Kahyası, Sultanın Efendisi, Mehmed Said Halet Efendi*. 37 s.

¹³¹ Süreyya, M. *Sicill-i Osmani*. Cilt 2, 564 s.

¹³² Ahmet Vasıf Efendi. *Mehasinü'l-Asar ve Haka'ikül-Ahbar*. 723 s.

¹³³ Karal, E. Z. *Halet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1802-1806)*. 32 s.

¹³⁴ Karal, E. Z. *Halet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1802-1806)*. 89 s.

üzerine 6 Mart 1808 tarihinde azledilerek, Kütahya'ya sürüldü.¹³⁵ Daha sonra Bağdat'a mübaşir olarak atandı. Bağdat'ta merkezi otoritenin etkisinin artmasını sağlayarak II. Mahmut'un güvenini kazandı. Güçlü ayanlardan Tepedenli Ali Paşa'nın ortadan kaldırılmasında önemli etkisi oldu. Ancak Ali Paşa'nın ortadan kaldırılması ile Rum İsyanına zemin hazırladığı gerekçesiyle hain damgası yedi. 11 Kasım 1822 tarihinde Bursa'ya ve ardından Konya'ya sürgün edilen Halet Efendi, Koru-i Hümayün Ağası Arif Ağa tarafından öldürüldü.¹³⁶

3.3.4. Seyyid Mehmed Vahit Emin Efendi

Vahit Efendi'nin doğum tarihi kaynaklarda bulunamamıştır. Ancak doğum yeri olarak Kilis gösterilmektedir.¹³⁷ Fransa'ya elçi tayin edilmesinden önceki görevleri hakkında kısıtlı bilgiler mevcuttur. Ancak maliye kalemine girerek, çeşitli devlet görevlerinde yer aldığı bilinmektedir. Napolyon ile antlaşma yapmak üzere delege olarak görevlendirildi. Vahid Efendi'nin görevi savaş halindeki Rusya'ya karşı Fransa'nın desteğini sağlamaktır.¹³⁸ Ancak Napolyon'un Rusya ile Tilsit Antlaşması'nı imzalaması üzerine istenilen başarıyı sağlayamadı. Yerine Abdurrahim Muhib Efendi atandı. 20 Mayıs 1806 tarihinde Muhib Efendi'nin Paris'e gelmesinden sonra İstanbul'a döndü.¹³⁹ Defter Eminliği, Reisü'l-küttab Vekilliği, Tophane Nazırlığı ve Tersane Eminliği gibi üst düzey görevlerde bulundu.¹⁴⁰ 21-30 Ekim 1808 tarihinde gerçekleşen Rusya görüşmelerine Reisü'l-küttab olarak katıldı.¹⁴¹ 1808 yılının sonunda Reisü'l-küttablık görevinden azil edildi.¹⁴² Vezirlik rütbesiyle Tekke ve Hamid, Hanya valiliklerini icra etti. Mora ayaklanması sırasında Sakız Adası'nın muhafızlığını üstlendi.¹⁴³ Ancak buradaki görevinde yetersizlik gösterdiği gerekçesi ile azil ve sürgün edildi. Daha sonra rütbesi geri verilerek Halep ve Bosna valiliklerine tayin edildi. Ağustos 1828 tarihinde vefat

¹³⁵ Gürgen, S. Y. *Devletin Kahyası, Sultanın Efendisi, Mehmed Said Halet Efendi*. 196 s.

¹³⁶ Süreyya, M. *Sicill-i Osmani*. Cilt 2, 564 s.

¹³⁷ Unat, F. R. *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*. 202 s.

¹³⁸ Unat, F. R. *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*. 201 s.

¹³⁹ Kuran, E. *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*. 52 s.

¹⁴⁰ Cabi Ömer Efendi. *Cabi Tarihi*. Cilt 1, 549 s.

¹⁴¹ Mütercim Ahmed Asım Efendi, *Asım Efendi Tarihi*, Cilt 2, 1431 s.

¹⁴² Cabi Ömer Efendi, *Cabi Tarihi*, Cilt 1, 566 s.

¹⁴³ Unat, F. R. (1992). *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, 202 s.

etti.¹⁴⁴ Vahit Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi adlı bir eseri mevcuttur. Eser, diğer elçilerin sefaretnamelerine göre önemli ayrıntılara ve detaylara sahiptir. Sefaretnamesinde yol üzerindeki şehirler ve ülkeler hakkında bilgiler vermektedir.

3.3.5. Abdurrahim Muhib Efendi

Elçinin doğum yılı ve yeri kaynaklardan tespit edilememiştir. Ancak Franz Babinger İstanbul doğumlu olduğunu aktarmaktadır.¹⁴⁵ Küçük sefaretname eserinde babasının 'Amentü' ve 'Birgivi' şerhleri olan bir kişi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁶ Divan kaleminden yetişen elçi, 1790 yılında beylikçi kesedarı oldu. İlerleyen dönemde beylikçi görevindeyken, Yediada'nın cizye kayıtlarını tutma görevini de üstlendi.¹⁴⁷ 1791 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun Prusya ve Avusturya ile yaptığı görüşmelerde Reis'ül-küttab Birri Efendi'nin heyetinde yer aldı.¹⁴⁸ Napolyon'un 1805 yılında Austerlitz Savaşı'nı kazanması üzerine Napolyon'un imparatorluk iddiasının kabul edilmesi gündeme geldi. Napolyon'un imparatorluğunun tasdik etmek için 30 Mart 1806 tarihinde Nişancılık payesiyle Paris daimi büyük elçisi görevi Abdurrahim Muhib Efendi'ye verildi.¹⁴⁹ Fransa'da Napolyon'un imparatorluğunu tasdik eden elçi, talimatnamede İtalya krallığı ile ilgili bir emir olmadığı için Napolyon'un İtalya krallığını tanımamıştı. Bu durum büyük bir krize neden oldu. III. Selim, Napolyon'un İtalya Krallığı'nın tanınmamasına kızmış, daha sonradan İstanbul'dan talimat gelerek sorun aşılmıştı.¹⁵⁰

İstanbul'a döndükten sonra 1811 yılında Büyük Ruznamçe görevine getirildi.¹⁵¹ 14 Ekim 1812 tarihinde Defter Emni görevine tayin edildi. 1819 yılında Tabhane-i Amire Nazırlığına getirildi. 18 Ağustos 1821 tarihinde vefat etti.¹⁵² Eyüp Bahrariye Kabristanı'na defnedildi.¹⁵³ Kızı meşhur şair olan Safvet Nesibe Hanım'dır. Abdurrahim

¹⁴⁴ Mütercim Ahmed Asım Efendi. *Asım Efendi Tarihi*. Cilt 2, 812 s.

¹⁴⁵ Babinger, F. (1982). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. 1. Basım, Kültür Bakanlığı Yayınları, Mersin İmar Matbaacılık, Çev. Coşkun Üçok, Ankara, 370 s.

¹⁴⁶ Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu. 34-A s.

¹⁴⁷ Günay, B. *Paris'te Bir Osmanlı Seyyid Abdurrahim Muhib Efendi'nin Paris Sefirliği ve Büyük Sefaretnamesi*. 595 s.

¹⁴⁸ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt 3, 1209 s.

¹⁴⁹ Mütercim Ahmed Asım Efendi. *Asım Efendi Tarihi*. Cilt 1, 165 s.

¹⁵⁰ Kuran, E. *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*. 53 s.

¹⁵¹ Cabi Ömer Efendi. *Cabi Tarihi*. Cilt 2, 830 s.

¹⁵² Süreyya, M. *Sicill-i Osmani*. Cilt 4, 1098 s.

¹⁵³ Gencer, A. İ. (1988). Abdurrahim Muhib Efendi, *İslam Ansiklopedisi*, cilt 1, İstanbul, TDV Yayınları. s. 292-293.

Muhib Efendi'nin Büyük Sefaretname, Küçük Sefaretname ve Paris Risalesi adlı üç eseri bulunmaktadır. Kuran'a göre yaklaşık altı yıl süren elçilik görevine bakıldığında, *"Avrupa siyasetine oldukça vakıf, anlayışlı ve temkinli bir diplomattır."*¹⁵⁴

3.3.6. Ebubekir Ratib Efendi

Ebubekir Ratib Efendi 11 Aralık 1749 tarihinde Tosya'da doğdu.¹⁵⁵ Babası Çilingir lakaplı Hacı Ali Efendi'ydi. On beş yaşında eğitim için İstanbul'a geldi. Divan- Hümayun Amedcisi Ethem Efendiye bağlandı. Zekası ve yeteneği sayesinde kısa sürede ön plana çıktı. Türkçe, Farsça ve Arapça derslerinin eğitimini aldı.¹⁵⁶ Cevdet Paşa, üç dilde şiir yazabildiğini belirtmiştir.¹⁵⁷ III. Mustafa'nın son senelerinde şehzade Selim'in talik yazısı hocası oldu. 1779 tarihinde Amedci olan Ebubekir Ratib Efendi, bu görevi yedi yıl sürdürdü. 1788 yılında Sipah Katibi oldu. Şehzade Selim'in XIV. Louise ile mektuplaşmasını sağladı. XIV. Louise, şehzadeyi desteklemeyen cevaplar yazmıştı. III. Selim Ebubekir Ratib Efendi'ye *"devlet kaidelerini sen bilirsin, buna devletçe cevap yazmalı"* demişti.¹⁵⁸ Bu sözlerden de anlaşılacağı üzerine III. Selim'in şehzadelik döneminde Ebubekir Ratib Efendi'nin etkisi yüksektir. Bu sebeple III. Selim'in iktidarında yıldızı parladı. Mayıs 1789 tarihinde Tezkire-i Evvel oldu. Ancak kendisini davete gelen memura, *"bugün kamer akrebdir. Hilat giymek işi ertesi güne kalsın."* deyince düşmanları bu durumu fırsat bildiler.¹⁵⁹ III. Selim'e görevi beğenmediği aktararak, cezalandırılmasını istediler. Bunun üzerine Bozcaada'ya sürgüne gönderildi. Burada kaldığı bir sene boyunca padişaha mektuplar yazıp af dilemiş, ailesinden uzak kaldığını belirterek verilecek her görevi kabul edeceğini belirtti.¹⁶⁰ Avusturya ile Zıstovi Barış Antlaşması imzalanınca, on üçüncü maddenin gereğince karşılıklı geçici elçi atanması gerekti. Bu görev Ebubekir Ratib Efendi'ye verilerek, Eylül 1791 tarihinde Başmuhasebeci payesiyle Viyana'ya orta elçi olarak gönderildi.¹⁶¹ Yaklaşık yedi buçuk

¹⁵⁴Kuran, E. Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821. 63 s.

¹⁵⁵Ahmed Vasıf Efendi. *Mehasinü'l-asar ve Haka'iku'l-ahbar*. 407 s.

¹⁵⁶Uzunçarşılı, İ. H. Tosyalı Ebubekir Ratib Efendi. *Belleten Dergisi*, 49: 49-82.

¹⁵⁷Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt 3, 1570 s.

¹⁵⁸Uzunçarşılı, İ. H. Selim III'ün Veliht İken Fransa Kralı Lûi XVI ile Muharebeleri. *Belleten Dergisi*, 240:191-263.

¹⁵⁹Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt 3, 1570 s.

¹⁶⁰BOA, HH. Numara, 55831.

¹⁶¹Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt 3, 1344 s.

ay burada kalan elçi, Habsburg idaresinin saat gibi çalışan bir devlet olduğu tespitini yapmıştır.¹⁶²

İstanbul'a döndükten sonra Başmuhasebeci oldu. Ardından 7 Ekim 1793 tarihinde Zahire Nezareti görevine getirildi. Daha sonra 16 Haziran 1795 tarihinde Reis'ül-küttab oldu. Bu göreve gelmesi ile birlikte III. Selim'in ıslahat hareketlerinde hızlanma gerçekleştirmiş, başta Fransa olmak üzere farklı Avrupa şehirlerinden askeri uzmanlar getirtti. Avusturya modeline uygun ekonomi ve askeri düzenlemeler gerçekleştirilmeye çalıştı. Ancak elindeki güçten endişelenen düşmanları onu sultana karşı kötölemeye başladı. Kendisinin de bazı fevri hareketleri ve hataları neticesinde, 19 Ağustos 1796 Cuma günü görevinden azledildi. Bir süre evinde kalmasına müsaade edilen elçi daha sonra Rodos adasına sürüldü. Eski dostu olan Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa elçinin idamı ile görevlendirildi. 8 Temmuz 1799 tarihinde kafası kesilerek idam edildi.¹⁶³ Baş senk-i ibret denilen taşda teşhir edilmeyerek, şeyhi Ataullah Efendi'nin Kanlıca'daki dergahına defnedildi. Mezar taşında “*Eyliye Ratib Efendi meskenin Mevla Cinan*” mısrası yazılıdır.¹⁶⁴ Büyük Layiha ve Nemçe Sefaretnamesi adlı iki eseri vardır. Büyük Layiha eseri Avusturya ekonomisi, askeriyesi ve eğitim kurumları gibi birçok yapıyı incelemiş, tavsiyeler vermiştir. Nemçe Sefaretnamesi 'de elçilik süresince geçtiği yerlerin anlatıldığı, bulunduğu davetlerin baloların aktarıldığı Avusturya sosyal hayatına dair önemli bilgilerin mevcut olduğu bir eserdir.

3.3.7. İbrahim Afif Efendi

Kalem sınıfından yetişip kethüda katibi ve hacegandan oldu.¹⁶⁵ 27 Nisan 1795 tarihinde İbrahim Afif Efendi Avusturya'ya daimi elçi olarak atandı.¹⁶⁶ Elçilik görevini tamamladıktan sonra, Topçular Katibi görevine getirildi.¹⁶⁷ 1799 yılında Küçük Tezkirecilik görevi verildi.¹⁶⁸ 09 Ocak 1803'te Mevkufat makamına geldi.¹⁶⁹ 1806 yılında

¹⁶²Karaca, Z. (2018). Osmanlı-Avusturya Sefaretnamelerinin Osmanlı Diplomasisi ve Modernleşme Süreci Üzerine Etkileri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 25:9-32.

¹⁶³Ahmed Vasıf Efendi. *Mehasinü'l-asar ve Haka'iku'l-Ahbar*. 409 s.

¹⁶⁴Uzunçarşılı, İ. H. Topyalı Ebubekir Ratib Efendi. *Belleten Dergisi*. 69: 49-82.

¹⁶⁵ Süreyya, M. *Sicill-i Osmani*. Cilt 1, 142 s.

¹⁶⁶ Halil Nuri Bey. *Nuri Tarihi*. 212 s.

¹⁶⁷ Mütercim Ahmed Asım Efendi. *Asım Efendi Tarihi*. Cilt 1, 355 s.

¹⁶⁸Ahmed Vasıf Efendi. *Mehasinü'l-Asar ve Haka'iku'l-Ahbar*. 631 s.

¹⁶⁹Ahmed Vasıf Efendi. *Mehasinü'l-Asar ve Haka'iku'l-Ahbar*. 725 s.

Anadolu Muhasebecisi, 1808 yılında da Defter Emini oldu.¹⁷⁰ 1809 yılında Ruznamçe-i Evvel Vekaleti görevine getirildi.¹⁷¹ 30 Mayıs 1809 yılında vefat etti.¹⁷² Elçinin sefaretnamesi bulunmamaktadır. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre bunun nedeni elçi olarak atandığı Viyana şehri ile alakalıdır. Konumu itibariyle Avrupa'nın merkezi olan Viyana'ya gelen bilgiler, siyasi konumlar İbrahim Afif Efendi tarafından İstanbul'a ulaştırılmaktaydı. Bu nedenle sefaretname yazmaya imkanı ve vakti kalmamıştı. Campo Formio Antlaşması'nın imzalandığı bilgisi, İbrahim Afif Efendi sayesinde İstanbul hükümetine ulaştırılmıştır. Bu bilgidен Avrupa devletlerinin İstanbul'daki temsilcileri çok sonra haber almışlardır.¹⁷³

3.3.8. Ahmet Azmi Efendi

Ahmet Azmi Efendi Girit'te doğdu.¹⁷⁴ Kaynaklar incelenmesine rağmen doğum yılı tespit edilememiştir. 1763 yılında eniştesi Ahmet Resmi Efendi ile Berlin'e elçilik maiyetiyle birlikte gitti.¹⁷⁵ Berlin'de, Ahmet Azmi Efendi için genç tabiri kullanılmaktadır.¹⁷⁶ O yüzden küçük yaşlarda bu elçi ekibine katıldığı anlaşılmaktadır. 1787 yılında Fas elçisi olarak atandı. Fas yöneticilerinden, Rusya İmparatorluğu'nun gemilerini buradan geçirerek Akdeniz'e girmesini önlemelerini istedi. Ancak Sebte Boğazı'nda gemi sayısının yetersiz olması nedeniyle bu durumun imkansız olduğunu gördü.¹⁷⁷ 1790 yılında Haremeyn Muhasebecisi unvanıyla fevkalade elçi olarak Prusya'ya gitti.¹⁷⁸ Prusya'nın Rusya'ya karşı savaşa girmesini teşvik etti. Fakat netice alamayarak 31 Mart 1792 tarihinde İstanbul'a döndü.

İstanbul'döndükten sonra 24 Ocak 1795 tarihinde Boğaz Nazırlığı'na Baş Muhasebeci olarak tayin edildi.¹⁷⁹ 11 Mart 1796 tarihinde El-hac İbrahim Efendi'nin yerine Zahire Nazırı oldu.¹⁸⁰ 1798 yılında görevinden azledilen elçi, Arpa Emaneti, Cizye

¹⁷⁰ Mütercim Ahmed Asım Efendi. *Asım Efendi Tarihi*. Cilt 2, 1437 s.

¹⁷¹ Mütercim Ahmed Asım Efendi. *Asım Efendi Tarihi*. Cilt 2, 1512 s.

¹⁷² Süreyya, M. *Sicill-i Osmani*. Cilt 1, 142 s.

¹⁷³ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt 3, 1640 s.

¹⁷⁴ Süreyya, M. *Sicill-i Osmani*, Cilt 2, 346 s.

¹⁷⁵ Aksan, V. (1997). *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmet Resmi Efendi*. 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Numune Matbaacılık, İstanbul, 75 s.

¹⁷⁶ Aksan, V. *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmet Resmi Efendi*. 75 s.

¹⁷⁷ Unat, F. R. *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*. 149 s.

¹⁷⁸ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*, Cilt 3, 1219 s.

¹⁷⁹ Ahmed Vasıf Efendi. *Mehasinü'l-Asar ve Haka'iku'l-Ahbar*. 27 s.

¹⁸⁰ Halil Nuri Bey. *Nuri Tarihi*. 399 s.

Muhasebeciliği gibi farklı görevlerde bulundu. 1809 yılında Beyhan Sultan'ın kethüdalığını yaptı. Bu görevlerin dışında bazı divani makamlarda görev alan elçi 10 Nisan 1821'de vefat etti. Mezarı Bostan İskelesindedir.¹⁸¹ Fas Sefaretnamesi ve Prusya Sefaretnamesi olmak üzere iki eseri bulunmaktadır.

3.3.9. Ali Aziz Efendi

Ali Aziz Efendi 1749 yılında Girit Adası'nın Kandiye şehrinde doğdu.¹⁸² Babası Girit Defterdarı Tahmisci Mehmt Efendi'ydi.¹⁸³ Babasının ölümünden sonra bir süre mirası ile yaşamını idame ettirdi. Ardından Sakız Adası'na vergi tahsildarı olarak atandı. 1792 yılında emlak satışlarından sorumlu olarak Belgrad'a gönderildi.¹⁸⁴ 23 Eylül 1796 yılında Arabacılar Katibi Naili Efendi Prusya'ya daimi elçi olarak atandı.¹⁸⁵ “*Lakin fi'l-asl sahibi merak adem olmağla*” denilerek çok meraklı bir kişiliği olması nedeniyle bu atamadan vazgeçildi.¹⁸⁶ Yerine 19 Kasım 1796 tarihinde Divan Haceganından Ali Aziz Efendi daimi elçi tayin edildi.¹⁸⁷ Bu sebeple Berlin'e atanan ilk daimi elçidir. Rütbe olarak Anadolu Muhasebeciliği verildi. Prusya Krallığı yetkilileri, Ali Aziz Efendi'nin maslahatgüzar olarak geldiğini düşünerek, elçiye mihmandar atamadı. Kısa süreli diplomatik bir kriz yaşandıktan sonra mihmandar atandı ve sorun çözüldü. Ahmet Cevdet Paşa yapılan bu yanlışlığı Prusya'nın İstanbul'daki elçiliğinden kaynaklandığını aktarır.¹⁸⁸ Elçi, 28 Mayıs 1797 tarihinde Berlin'e ulaştı. Ali Aziz Efendi'ye kalacağı yer olarak Ephraim Sarayı tahsis edildi.

29 Ekim 1798 tarihinde Berlin daimi elçisi Ali Aziz Efendi bilinmeyen bir nedenden dolayı vefat etti. Prusya makamları tarafından yerine elçi tayin edilmemesi istendi. Bu nedenle Ali Aziz Efendi'nin tayin edildiği dönemde Prusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki diplomatik ilişkilerin kötü olduğu anlaşılmaktadır. İbrahim Afif Efendi tarafından ölüm haberi İstanbul'a bildirildi. Yerine Hacegan-ı Divan-ı Hümayun'dan ve

¹⁸¹ Süreyya, M. *Sicill-i Osmani*. Cilt 2, 347 s.

¹⁸² Okay, O.M. (1991). Aziz Ali Efendi. *İslam Ansiklopedisi*, cilt 4, İstanbul, TDV Yayınları. s. 333-334.

¹⁸³ Süreyya, M. *Sicill-i Osmani*. Cilt 2, 344 s.

¹⁸⁴ Schmiede, H. A. *Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefaretnamesi*. 18 s.

¹⁸⁵ Halil Nuri Bey. *Nuri Tarihi*. 433 s

¹⁸⁶ Halil Nuri Bey. *Nuri Tarihi*. 450 s.

¹⁸⁷ Ahmed Vasıf Efendi. *Mehasinü'l-Asar ve Haka'iku'l-Ahbar*. 43 s.

¹⁸⁸ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt 3, 1620 s.

Kethüda Katibi sınıfından Esad Bey maslahatgüzar olarak atandı.¹⁸⁹ Giritli Ali Aziz Efendi'nin ilk defnedildiği eski Türk Mezarlığı 1866 yılında Osmanlı yönetiminden izin alınarak lağvedilmiştir. Kabri halen Berlin'in Neuköln semtinde yerleşik Columbiadam'daki Türk Şehitliği'ndedir.¹⁹⁰

Kitaplara ve edebiyata düşkün olan elçinin Muhayyalet ve Hülasatü'l-Efkar adlı eserleri vardır. Sefaretnamesi ölümü nedeniyle tamamlanamadığı için yarım kalmıştır. Şiirlerinde Bektaşilik ve Hurufiliğe dair izlere rastlanmaktadır.¹⁹¹ Şeyhi Ünyeli Kerim İbrahim Efendi'dir.

3.3.10. Yusuf Agah Efendi

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk daimi elçisidir.¹⁹² 1744 yılında Mora'da doğdu.¹⁹³ Faik Reşit Unat, Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri adlı eserinde elçinin doğum yerini Girit olarak göstermektedir.¹⁹⁴ Süleyman Penah Efendi'nin oğludur.¹⁹⁵ Erkek kardeşi Defterdar Osman Efendi'dir. Kız kardeşinin eşi Fransa'nın ilk daimi elçisi olan Morali Esseyit Ali Efendi'dir. İtalyancaya hakim olan elçi, Yunancayı ise anlayıp, konuşabilmektedir.¹⁹⁶ 1774 yılında Mektub-i Sadr-ı Aliye girip Hacegan oldu. 1793 yılında Kalyonlar Katibi makamına getirildi. O sene Londra'ya daimi elçi olarak atandı.¹⁹⁷ 21 Aralık 1793'te Londra'ya ulaştı. Krala verilecek hediyelerin deniz yolu ile gelmesi sebebiyle kralın huzuruna 29 Ocak 1795 günü kabul edildi. 23 Temmuz 1797 tarihinde yerine İsmail Ferruh Efendi'nin gelmesiyle İngiltere'den ayrıldı.¹⁹⁸ Mehmed Süreyya'nın Sicill-i Osmani'sine göre İstanbul'a geliş yılı 1798'dir. İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu'nun düşman olmaması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsızlık politikası izlemesi nedeniyle, zor bir elçilik süreci geçirmemiştir. Askeri uzmanlar ve mühendislerin

¹⁸⁹ Ahmed Vasıf Efendi. *Mehasinü'l-Asar ve Haka'iku'l-Ahbar*. 304 s.

¹⁹⁰ Schmiede, H. A. *Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefaretnamesi*. 27 s.

¹⁹¹ Schmiede, H. A. *Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefaretnamesi*. 15 s.

¹⁹² Ahmed Vasıf Efendi. *Mehasinü'l-Asar ve Haka'iku'l-Ahbar*. 41 s.

¹⁹³ Süreyya, M. *Sicill-i Osmani*. Cilt 5, 1685 s.

¹⁹⁴ Unat, F. R. *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*. 168 s.

¹⁹⁵ Halil Nuri Bey. *Nuri Tarihi*. 212 s.

¹⁹⁶ Aracı, M. (2013). *18. Yüzyıl Londrası'nda İlk Türk Büyükelçi*. 1. Baskı, Pera Müzesi Yayınları, Mas Matbaacılık, İstanbul, 14 s.

¹⁹⁷ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt 3, 1480 s.

¹⁹⁸ Beydilli, K.- Şahin, İ. (2001). *Mahmud Raif Efendi ve Nizam- Cedid'e Dair Eseri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 23 s.

İstanbul'a gönderilmesinde etkili olmuştur. Hatta bazı kişilerin yol masraflarını kendi cebinden ödemiştir.¹⁹⁹

İngiltere'den geldikten sonra Yeniçeri Katibi, Ambar Emmini, Tersane Emmini, Matbah Emmini gibi üst düzey makamlarda görev aldı. 1812 yılında Vahhabi isyanın bastırılmasında önemli görevler yürüttü. Dönüşünde Nişancı, Sadaret Kethüdası, Tersane Emmini gibi görevleri icra etti. 4 Ocak 1824 tarihinde üçüncü defa Matbah Emmini atandı. Bu görevindeyken vefat etti. Mezar yeri, Şehzade Cami kabristanındadır. İngiltere elçiliği döneminde gördüklerini aktardığı, Havadisname-i İngiltere adlı eseri mevcuttur.

3.3.11. Mahmud Raif Efendi

Mahmud Raif Efendi, 1760 veya 1761 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Ambar Emmini İsmail Efendi'dir.²⁰⁰ Tableaues Nouveaux Reglemens de l'Empire Ottoman adlı Fransızca yazdığı eserinden dolayı Fransızca'yı ileri derecede bildiği anlaşılmaktadır. Cabi Tarihi'nde lakabının İngiliz Mahmud olduğunu belirttikten sonra İngilizceyi tartışmalarda kullanacak kadar bildiği aktarılır.²⁰¹ Shaw'a göre batı tarihi, coğrafyası ve politikası üzerine dersler almıştır.²⁰² Gençliğinde musiki ile ilgilenmiş ve tambur çalabildiği için Tamburi Mahmud diye anılmıştır.²⁰³ Tahvil kaleminde çalışarak bürokrasi hayatına girdi. Ekim 1793-Temmuz 1797 tarihleri arasında Yusuf Agah Efendi'nin sırkatibi olarak Londra'ya gitti.²⁰⁴ İstanbul'a geldiğinde Rus donanması ile birlikte Korfu Adasında gitti, buradaki görüşmelerde Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil etti. Mühendishane-i Berri Hümayun'da dersler verdi. Eylül 1800'den Ağustos 1805 tarihine kadar Reisü'l-küttablık görevini yaptı. Dış politikada Fransa'nın güçlenmesi üzerine Fransız yanlısı olmaması nedeniyle görevinden uzaklaştırıldı. Kısa bir süre Ruznamce-i Evvel görevini icra etti. Daha sonra Karadeniz Boğazı Anadolu ve Rumeli kalelerinin inşaat nazırı oldu. 25 Mayıs 1807 tarihinde boğaz yamakları, Mahmud Raif Efendi'nin kendilerine Nizam-ı Cedid kıyafeti giydireceği söylentisini yayıp isyan etmişlerdir. Mahmud Raif Efendi yakalanmamak için kayıkla saraya doğru kaçmaya çalıştı. Ancak

¹⁹⁹Kuran, E. Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821. 21 s.

²⁰⁰ Süreyya, M. Sicill-i Osmani. Cilt 3, 928 s.

²⁰¹ Cabi Ömer Efendi. Cabi Tarihi. Cilt 1, 95 s.

²⁰²Shaw, S. J. Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim. 118 s.

²⁰³Ahmet Cevdet Paşa. Tarih-i Cevdet. Cilt 4, 2074 s.

²⁰⁴Ahmet Cevdet Paşa. Tarih-i Cevdet. Cilt 3, 1480 s.

Büyükdere Ocağı'na iltica etmek isterken yamaklara yakalandı.²⁰⁵ Yamak Ali tarafından öldürüldü.²⁰⁶ Kabri Üsküdar Ayrılık Çeşme Mezarlığı'ndadır.

Elçi Londra'da bulunduğu sırada Ucaletü'l-coğrafiyye adlı bir eserini yazmıştır. Dönem coğrafya bilgisinin ötesine geçmeyen bu eser, Üsküdar matbaasında Atlas-ı Kebir'e ilave olarak basılmasıyla kaybolmaktan kurtulmuştur.²⁰⁷ Elçinin ikinci eseri, Tableaues Nouveaux Reglemens de l'Empire Ottoman adlı Nizam-ı Cedid hareketini tanıtmak amacıyla yazdığı eserdir. Bu açıdan Fransızca yazılan ilk eser olma özelliğine sahiptir. Eserde nizam-ı cedid askerlerinin gravürleri de yer almaktadır. Üçüncü eseri ise İngiltere'de kaldığı süre zarfında yaşadıklarını ve gördüklerini yazdığı sefaretnamesidir. "Journaldu Voyage de Mahmoud Raif Efendi en Angleterre" adını verdiği sefaretname Fransızca yazılmıştır. Diğer elçilerin Türkçe sefaretname yazdıkları bilindiğinden bu özelliği ile diğerlerinden ayrılmaktadır. Ayrıca elçinin bazı harita tercümeleri de bulunmaktadır.

3.3.12. İsmail Ferruh Efendi

Doğum tarihi ve aile üyeleri hakkında dönem kaynaklarında bilgi bulunamamıştır. Ancak ailesinin Kırım kökenli olduğu bilinmektedir.²⁰⁸ Londra'ya ikame elçisi olarak tayin edildiğinde Ambar Emmini görevini icra etmekteydi.²⁰⁹ 29 Ekim 1796 tarihinde üç yıllığına Londra'ya tayin edildi. Rütbe olarak Süvari Mukabeciliği payesi verildi. 23 Temmuz 1797 tarihinde maiyetiyle birlikte Londra'ya vardı.²¹⁰ Elçi, İngiltere'deki gazete haberleri başta olmak üzere tüm edindiği bilgileri İstanbul'a düzenli bir şekilde göndermeye özen gösterdi. Osmanlı İmparatorluğu tersanelerinde kullanılmak üzere personel ve malzeme temini sağladı.²¹¹ El-Ariş Antlaşması'nın İngiltere İmparatorluğu tarafından tasdiki ile görevlendirildi. Ancak Mısır'da kalan Fransız askerlerinin akıbetinin belirlenememesi neticesinde başarı elde edemedi. İngiltere'ye alışamaması, hastalığı ve görev süresinin

²⁰⁵Mütercim Asım Efendi. *Asım Efendi Tarihi*. Cilt 2, 780 s.

²⁰⁶Cabi Ömer Efendi. *Cabi Tarihi*. Cilt 1, 127 s.

²⁰⁷Afyoncu, E. (2000). Mahmud Raif Efendi ve Ailesine Dair Kayıtlar, Vesikalar. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 94:89-100.

²⁰⁸Süreyya, M. *Sicill-i Osmani*. Cilt 2, 521 s.

²⁰⁹Ahmed Vasıf Efendi. *Mehasinü'l-Asar ve Haka'iku'l-Ahbar*. 219 s.

²¹⁰Kuran, E. *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*. 35 s.

²¹¹Kenan, S. *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'eIII. Selim ve Dönemi*. 230 s.

dolması gibi nedenlerle İstanbul'a dönme kararı aldı.²¹² Tercümanı Yanko Argiropulos'u maslahatgüzar bırakarak, 14 Ağustos 1800 tarihinde Londra'dan ayrıldı.

Ülkesine döndükten sonra devlet işleri ile ilgilenmemeye, din ve edebiyat gibi konularla meşgul olmayı seçti. Buna rağmen 1824 yılında Defter-ı Şıkkı Salis görevine getirildi. 1826 yılında sürgün edildi ancak Mesnev-i Şerif Tercümesi'ni tamamlaması için bir süre Kadıköy'de ikame etmesine izin verildi. 1840 yılında vefat etti. Mehmet Süreyya'ya göre fazıl, alim ve şairdi.²¹³

3.3.13. Mustafa Rasih Efendi

Bezirganbaşı ailesine mensuptu. Mektub-i Sadr-i Ali kaleminde halife olarak memuriyet hayatına girdi ve Hacelik rütbesini aldı.²¹⁴ Atıfzade Ömer Efendi'nin damadıydı. 1787 yılında Sürat Topçusu Nazırı ve Tezkire-i Sani, 1788 yılında Büyük Tezkireci oldu. III. Selim'e devletin sorunları ile ilgili layiha sunanlar arasında Mustafa Rasih Efendi'de bulunmaktaydı.²¹⁵ Küçük Ali Efendi'nin azlinden sonra 1790 yılında Rikabı Hümayun Kethüdalığı görevine getirildi.²¹⁶ Ordunun İstanbul'a dönüşüyle kethüdalık görevinden ayrıldı. 19 Nisan 1792 tarihinde Beyazıt'ta Kazancılar içerisinde çıkan yangın mahalline gelen III. Selim, Mustafa Rasih Efendi'nin hanesine ziyarette bulunmuştu.²¹⁷ Rusya ile savaşın bitmesini sağlayan Yaş Antlaşması'nın onuncu maddesine göre Rusya İmparatorluğu'na geçici elçi olarak görevlendirildi. 1793 yılında Rumeli Beylerbeyi payesi verilerek, Paşa olarak Petersburg'a gönderildi.²¹⁸ Rusya İmparatorluğu'na esir düşmüş Müslümanları kurtarmak için uğraş verse de netice elde edemedi.

Elçilik görevinden döndükten sonra Defter Emmini oldu.²¹⁹ 1795 yılında Rumeli Tımar ve Zeamet Nazırı yapıldı.²²⁰ Ebubekir Ratib Efendi'nin Reisü'l-küttablık görevinden azledilmesi üzerine 17 Ağustos 1796 tarihinde Reisü'l-küttab oldu.²²¹ Bir yıl bu görevde

²¹² Kuran, E. *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*. 38 s.

²¹³ Süreyya, M. *Sicill-i Osmani*. Cilt 2, 521 s.

²¹⁴ Unat, F. R. *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*. 163 s.

²¹⁵ Öğreten, A. (2014). *Nizam-ı Cedide Dair Askeri Layihalar*. 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 118 s.

²¹⁶ Karakaya, Y. a.g.e. 10 s.

²¹⁷ Arıkan, V. S. III. *Selim'in Sırkatibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruzname*. 70 s.

²¹⁸ Unat, F. R. *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*. 163 s.

²¹⁹ Halil Nuri Bey. *Nuri Tarih*. 210 s.

²²⁰ Halil Nuri Bey. *Nuri Tarihi*. 327 s.

²²¹ Halil Nuri Bey. *Nuri Tarihi*. 426 s.

kalan Mustafa Rasih Paşa, sağlık problemleri nedeniyle görevinden ayrıldı. 1797 yılında eski katiplik görevi olan Büyük Ruznameciliğe tayin edildi. Ağustos 1798’de Ahmet Azmi Efendi’nin yerine Zahir Nazırı olarak görevlendirildi.²²² İlerleyen dönemde ikinci defa Reisü’l-küttablık vazifesini üstlendi. 1801 yılında Defter Emni, 1803 yılında Büyük Ruznameci oldu.1 Eylül 1803 tarihinde vefat etti.²²³ Mezarının yeri Üsküdar Harmanlık’ta bulunmaktadır. Mustafa Rasih Paşa’nın Abdu’s-şekur Efendi, Mehmed Nuri Efendi, İbrahim Edhem Efendi olmak üzere üç oğlu vardır. Elçinin Rusya Sefaretnamesi adlı eseri bulunmaktadır. Eser Silahdar Katibi Seyyit Abdullah Efendi tarafından yazıldı. Rusya yolculuğu ve Rusya İmparatorluğu hakkında detaylı bilgiler eserde mevcuttur.

²²² Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt 3, 1672 s.

²²³ Süreyya, M. *Sicill-i Osmani*. Cilt 4, 1351 s.

4. ELÇİLER GÖZÜ İLE AVRUPA SOSYO KÜLTÜREL HAYATI

Elçilerin, Avrupa’da gördükleri sosyal hayat beş başlık altında oluşturuldu. Ülkelerin özelliklerine göre değil, konuların birbirine yakınlıklarına göre başlıklar belirlendi. Böylece benzer özelliklere sahip Avrupa devletlerinin halklarının detaylı bir şekilde anlatılma imkanı doğdu.

4.1. Kitap, Kütüphane ve Eğitim

Osmanlı İmparatorluğu’nun dayandığı geleneklerden biri olan İslam Medeniyeti kitaba özel bir önem vermiştir. Kâğıdın Orta Asya üzerinden İslam coğrafyasına gelmesiyle birlikte ciltleme, varraklık, hattatlık gibi sadece kitaplara özel meslekleri ortaya çıkarabilmiştir. *“Bağımsız bir varrak, günümüz Batı dünyasında matbaa ile kitap satıcısının gördüğü fonksiyonları beraberce ifa etmiştir.”*²²⁴ Hiç kuşkusuz İslam aydınlanmasının arka planındaki unsurların başında, kâğıt kullanımı ve yaygın kitap okuma alışkanlığı yer almaktaydı. Bu durum İslam coğrafyasında farklı nedenlerle, zaman içerisinde olumsuz yönde değişmiştir. Osmanlı İmparatorluğu özelinde ise bir mezhebin ulema içinde hâkim sınıf olması ve dini tartışmalara izin verilmemesi, şehirleşememe, eğitim kurumlarının yozlaşması, tartışma şartlarının bulunmaması gibi nedenlerle, gayrimüslimler arasında olmasa da Müslümanlar arasında kitap okuma alışkanlığı kaybedilmiştir. Avrupa’da ise mezhepsel tartışmaların yaşanması sonucunda delil için kitaplara başvurulması, yeni dünyanın keşfi ile bilgiye olan merakın artması ve bu ihtiyacı karşılamak için matbaanın faaliyet göstermesi ile birlikte kitaplara olan merak ve okuma alışkanlığında ciddi bir artış görülmüştür. Elçiler, böyle şartların olduğu bir dönemde Avrupa’da bulunmaktaydılar.

Kütüphaneler, Avrupa şehirlerinde merkezlerde yer alacak şekilde, büyük binalar olarak tasarlanmıştır. Bina içinde yer küre ve gök küre olarak tarif edilen, haritaya benzer yapılar inşa edilmiştir. Kütüphane içerisinde küçük odalardan oluşan çalışma odaları mevcuttur. Kitapların yerleştirildiği alanlar gömmeli dolap şeklindedir ve üzerlerinde süslemeler

²²⁴ Pedersen, J. (2018). *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*. 3. Baskı, Klasik Yayınları, Şenyıldız Matbaacılık, İstanbul, 58 s.

vardır. Avrupa coğrafyası ve Hristiyan dini dışında da kitaplar mevcuttur. Kütüphaneler içerisinde koleksiyon odaları bulunmaktadır.

Moralı Esseyit Ali Efendi Lyon kentindeki kütüphaneyi şu sözlerle anlatmaktadır. *“Ba’dehu ol semte karîb olan kitaphâneye dahi varılıp tûlu iki cenâhlırûşen bir mahall olup kendilerine mahsûs haylice kütüb-i efrencî cem’ etmişler. Daire-i mezkûrenisvân ile mâl-â-mâl olmakla...”* söyleyerek kütüphanenin güneş gören bir konuma sahip olduğunu, çok sayıda çeşitli kitapların bulunduğunu ve kütüphanenin kadınlarla dolu olduğunu söylemektedir.²²⁵ Kadınların kütüphanelerde yer alması, farklı kesimlerin kütüphaneyi kullandığını göstermektedir. 18. Yüzyılın sonlarında kağıdın pahalı olması ve kitap maliyetlerinin yüksekliği nedeniyle düşük gelirli insanlar kitaplara zor ulaşmaktaydı. Oysa kütüphaneler sayesinde her sınıftan insan kitaptan yararlanabilmekteydi. Paris’teki kütüphaneyi daha görkemli bulan elçi, kütüphane binasında avlu, çevresinde ise divanhane odaları bulunduğunu aktarmaktadır. *“Duvarlar müşebbek dolap ve kütüplememli olup...”* sözlerinden duvarların oymalı dolap şeklinde olduğu ve içerisinde kitaplarla dolu olduğu anlaşılmaktadır. Kütüphane içerisinde bir yanı gök küre diğer yanı yer küre olmak üzere iki küre vardır. Büyüklüklerini *“her birinin cesâmeti iki kumalı hamam kubbesi miktandır.”* diyerek hamam kubbesine benzeterek açıklamaktadır.²²⁶ Abdurrahim Muhib Efendi bu kütüphaneyi *“...kebir ve kargir kat be kat divanhaneler ve müteaddid odalardan ibaret bir yer olduğunu...”* söyleyerek tarif eder.²²⁷ Bu sözlerden kütüphanelerin çok katlı büyük yapılar olduğu anlaşılmaktadır. Kütüphanelerin büyük olduğunu Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi’nin Viyana Kütüphanesini ziyaretinde kullandığı ifadelerden anlamaktayız. Kütüphane *“...dört odalı fevkalade bir büyük daire olup...”* ortasında kubbesi ve etrafında odalar mevcuttur.²²⁸ Bu odalarda büyük ihtimal öğrenciler çalışmaktadır.

Kütüphane içerisinde farklı coğrafyaya ve medeniyete ait eserler bulunmaktadır. Elçilerin dikkatini çeken noktaların başında Arapça, Farsça, Türkçe eserlerin ve Kuran-ı Kerim’in bulunması gelmektedir. *“Bu dairede Arabî ve Farisî ve Türkî lisanlarıyla katı çok kütüb cem’ edip mahsûsça hıfz etmişlerdir.”*²²⁹ Paris’te elçilik yapan Abdurrahim Muhib

²²⁵Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 19 s.

²²⁶Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 35 s

²²⁷Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. 55-A s.

²²⁸Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 20 s.

²²⁹Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 35 s.

Efendi'de bu durumu şu sözler ile teyit etmektedir. “...*Arabi ve Farisi ve Türki kitablara mahsus olmağla...*”çok sayıda kitabın olduğunu açıklar.²³⁰ Ayrıca kütüphanede “ve bundan maada beş altı adet mushaf-ı şerife dahi nazarı acizanem taalluk eyledikde...” diyerek Kuran-ı Kerim’e rastladığını büyük bir şaşkınlıkla anlatmaktadır.²³¹ Amedi Galib Efendi’de Kopan şehrinde gittiği generalin kütüphanesinde “*üç dört odada dahi kilitli ve ekseri beynlerinde nefis kütüb-i efrenciyye ve urbân-ı sâbika kitâbından Arabiyye mütercem ba’zı mücellede-i kebîre görülmekle kitâb odalarının birinde bir kıt’aEn’âm-ı Şerif nüshası dahi manzûr olduğundan...*”bahsetmektedir.²³² Üç dört odalı bu kütüphanede Fransızca eserlerin yanında Arapça tercüme edilmiş kitaplar ve Kuran-ı Kerim’e ait nüshalar bulunmaktadır. Ev sahibi general, istediği bir şey olduğu takdirde alabileceğini söylemesi üzerine elçi “*içinde matlûbumuz yoktur. Lâkin kütüb-i Islâmiyyeden bir küçük nüsha görüldü, indim de gayet akbûl ve mu’teber olmağla ol nüsha tarafım aza verilecek olursa...*” diyerek Kuran-ı Kerim’in verilmesini istemiştir. Elçinin istediği kitabı alma fırsatı varken Kuran-ı Kerim’i seçmesi dikkat çekicidir. Büyük ihtimalle Kuran-ı Kerim’in gayrimüslimlerin elinde bulunmasının aşağılayıcı bir durum olarak görmektedir. Kuran-ı Kerim’i alarak böyle bir ihtimalin yaşanmasına izin vermemeyi düşünmektedir.

Amedi Galib Efendi generalin kütüphanesini çok beğenmiştir. “*Bunların cem’ü tanzimine külli akçe sarf kılınmış...*” diyerek çok para harcadığını anlatmaktadır.²³³ Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi’de Viyana kütüphanesinde “...*Bağdat tarafından yazılmış üç kıta mushafı şerif ve bir kıta kaside-i bürde ile...*”IV. Mehmet’e kadar olan Osmanlı sultanlarının resimlerinin olduğunu söylemektedir.²³⁴ Ebubekir Ratib Efendi, Sibin kentinde kütüphaneye gittiğini burada “*Farisi ve Arabi kitapları tercüme etmeleriyle onları dahi...*” getirdiklerini ve “*kitabı Hafız-ı Şirazi ve Şeyh Sadi Hazretlerinin Divan ve Gülistan’ından bazı hikayat ve fıkaret...*” olduğunu aktarır.²³⁵ Başta İslam medeniyetine ait eserler olmak üzere farklı coğrafyalardan eserler Avrupa kütüphanelerinde toplanmıştır. Yabancı dildeki eserler tercüme ettirilerek

²³⁰Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. 55-A s.

²³¹Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. 55-B s.

²³²Amedi Galib Efendi. *Sefaretname-i Amedi Galib Efendi*. 11-B s.

²³³Amedi Galib Efendi. *Sefaretname-i Amedi Galib Efendi*. 11-B s.

²³⁴Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 20 s.

²³⁵Uçman, A. *Ebubekir Ratib Efendi’nin Nemçe Sefaretnamesi*. 14 s.

literatürlerine kazandırılmıştır. Her türlü bilgi hangi medeniyetten olursa olsun kütüphanelerde bulunmaktadır.

Kütüphanelerin içerisinde farklı coğrafyalardan getirilmiş, maden parçaları, para çeşitleri ve hayvan iskeletleri sergilendiği, sergi salonları bulunmaktadır. Bu salonlarda nadir bulunan eserler sergilenmektedir. Bu eserler sayesinde doğa bilimleri alanında kanıt oluşturulmaktadır. Sergi salonlarının en güzel örneklerinden birisi ‘Nebatat Bahçesi’dir. Moralı Esseyit Ali Efendi, Maliye bakanının tavsiyesi üzerine ‘Nebatat Bahçesi’ne gitmiştir. “*Françe devletinin hidâyetinden şimdiye kadar tuhaf olarak indlerinde muteber olan envâ’-ı ahcâr-meşakka ve sim ve altın vesair maâdintürâbları ve Hint ve Afrikiyye ve Amerika semtlerinde bulunan acaib-ül-şekil ve es-sûre-i kadîdhayvanât ve garîbtuyûr ve azîm-ül-cüsse balıklar ve habbeler yegân yegânmuayene ve beş kıt’a elmas dahi irâe eylediler.*”²³⁶ Bu sözlerden Afrika, Amerika, Hindistan gibi farklı yerlerden hayvan iskeletleri, bitkiler ve madenler getirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Fransa Devleti’nin kuruluşuna kadar giden tarihi materyallerin toplandığı görülmektedir. Bu da Hristiyanlık dini öncesinin bile araştırıldığı ve sorgulandığını göstermektedir. Ulus devletlerin oluşmasında bu tarz tarihi materyallerin bulunması, önemli bir yer tutmaktadır.

Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi, Viyana kütüphanesinde de bu tarz sergilerin olduğunu aktarmaktadır. “*Ve nadide olarak bir cins ağaç kabuğu tellerinden nasuh(?) olunmuş evrak üzerinde mahrur bir eski Taliyan (Taliyat) kitabı ve hayatına dair bazı edavat ve(?) göstermişlerdir.*”²³⁷ Elçi, kütüphanenin bu kısmında, taliyat kelimesini kullanarak astronomi ile ilgili eski bir kitabın olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca kütüphane içerisinde astronomi ile ilgili garip aletlerin yer aldığını söylemektedir. Aslında İslam dünyasında ibadetlerin zamanla ilgili olması astronomi alanında ilerleme kaydedilmesine katkı sağlamıştı. Burada astronomi alanında elçiye bile garip gelecek aletlerin bulunması, Avrupa’nın astronomi alanında nasıl bir ilerleme kaydettiğini göstermektedir.

Ebubekir Ratib Efendi, Sibirya’da Baron Samuel Pepro Kondal adında bir generalin konağındaki kütüphanesine gitmiştir. “*...tuhaf eşyası ve kitapları içinde olmakla, gerek konağın odalarını ve gerek kitaplarını ve gerek tuhaf ve nefayis-i eşyasını bize arz ve iraat ettiler.*” diyerek konakta tuhaf eşyalar ve odalarında kitaplar bulunduğunu

²³⁶Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 36 s.

²³⁷Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 20 s.

aktarmaktadır.²³⁸ Bu örnekte de görüldüğü gibi koleksiyon salonları sadece şehir kütüphanelerinde bulunmamaktadır. Varlıklı kişiler kendi kişisel sergi salonlarını oluşturmaktadır.

Kütüphane salonlarında ve kişisel sergilerde nadir eserlerin sergilenmesine önem verilmesi, geçmişe ait izlerin bulunmaya çalışıldığını göstermektedir. Burada sergilenen eserler insanlık tarihine ışık tutan materyallerdir. Hayvan iskeletlerinden, bitkilere kadar geniş bir canlı çeşitliliğine sahiptir. Afrika, Amerika gibi yeni keşfedilen kıtaların madenleri buralarda sergilenmektedir. Bu koleksiyon salonları sayesinde geçmiş ile günümüz arasında bir bilgi bütünlüğü sağlanmış olmaktadır.

Avrupa’da kitapların elde edilmesi ve kaybedilmemesine dikkat edilmekteydi. Kargaşa, savaş ve olağan üstü hallerde bile kitaplara karşı hassas davranılmaya özen gösterilmiştir. Bu dönemlerde otorite elde edenler, kitapları kendi kütüphanelerine taşımaya dikkat etmiştir. Fransa ihtilali sırasında insanların evinde bulunan kitaplar toplanılıp, kütüphaneye aktarılmıştır. “...mevcut olan kitaplara cumhuriyet kavgaları hengamında konaklardan zorbaların yedlerine geçen kitapları millete lazımdır itikadıyla bu kütüphaneye nakül etmişlerdir...” diyerek Paris Kütüphanesine aktarıldığını anlatılır.²³⁹ Savaşlarda da işgal eden ülke, kütüphanelerdeki eserleri kendi ülkesine götürmeye çalışmıştır. Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi, Rusya İmparatorluğu’nun işgaline uğrayan Varşova halkının giden kitaplar için üzüldüklerini söylemektedir. “Kütüphanesinden iki yüz bin cild kitap çıkarub Rusya İmparatoriçesi esbak Katerina zamanında (Petre Burka) götürdüklerini ahalisi hazin ile nakil...” sözlerinden Petersburg’a taşınan kitap sayısının iki yüz bin olduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁰ Abdurrahim Muhib Efendi’de sayı vermemekle birlikte Fransız devrim savaşlarında işgal ettiği ülkelerden kitapları topladığını aktarmaktadır. “...iki defa Beç’e duhüllerinden Beç kütüphanesinden ve İspanya ve İtalya kütüphanelerinden ahzeyledikleri kütübüne samesi manzurumuz olduğu.”²⁴¹ Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi işgalden önce Viyana (Beç) kütüphanesini ziyaret etmişti. Elçi buradaki kitap sayısını “... derununda üç yüz bin cild kitab olduğunu ihbar...” ettiler sözleriyle kitap sayısını söylemiştir.²⁴²

²³⁸ Uçman, A. *Ebubekir Ratib Efendi’nin Nemçe Sefaretnamesi*. 13 s.

²³⁹ Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. 55-A s.

²⁴⁰ Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 42 s.

²⁴¹ Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. 55-B s.

²⁴² Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 20 s.

Abdurrahman Muhib Efendi Paris'te gazetelerin basımında kullanılan bir matbaa dairesini de gezmiştir. “*Derununda Türki ve Rumi ve Frengi ve Süryani ve İbrani ve Talyani ve Nemçe ve Ermeni ve Rusya ve İngilterelü vesair...*” dillerini bilenler tarafından tercümeler yapıldığını aktarmaktadır.²⁴³ Burada farklı dillerdeki bilgiler tercüme edilip kalıplar sayesinde gazetelere basılarak dağıtılmaktaydı. Bu matbaada ağırlık olarak Monitör gibi gazeteler basılmaktaydı. Burada kağıtların kırıksıklıklarını düzeltmek için cendere dediği ve yirmi saat uygulanan bir aletin olduğunu söylemektedir. Gazete basımı tekniği ile kısa bilgiler verir.

Avrupa toplumlarının, kendi medeniyetleri dışındaki medeniyetlere karşı ilgisi olduğu açıkça görülmektedir. Coğrafi keşifler ile yeni yerlerin keşfi ve bilginin değeri bu durumu tetikleyen temel noktaların başında gelmektedir. Bu bilgi merakının İslam Medeniyeti ve Doğu üzerine olmasının sebebi ise coğrafi keşiflerin öncesine götürebiliriz. Avrupa genelini dini olan Hristiyanlığın kutsal yerleri, İslam medeniyetinin hükmü altındadır. Bu kutsal yerleri ziyaret etmek ve kutsal metinlerde geçen yerlerin var olup olmadığını bilmek için İslam Medeniyetinin egemenlik sahasına giriş yapmak mecburi bir hal almaktadır. Bu yüzden de İslam medeniyetinin tanımak, yasaklarını ve değerlerini bilmek kaçınılmazdır. Ayrıca ticaret yollarının kesiştiği bir toplum olan İslam topluluklarını tanımak, ticaret olarak büyük bir avantaj elde etmek anlamına gelmekteydi. Bu sebeplerden dolayı Avrupa topluluklarının da Doğu dillerine ve kültürlerine karşı bir ilgisi vardır. Bu yüzden eğitim konusunda farklı medeniyetlerin bilgilerine açık bir toplum haline gelmişlerdir. Bunun en belirgin örneği Viyana’da bulunan Asya Akademisi diye geçen Doğu Dilleri Akademisi’dir. Akademi,1753 yılında Maria Theresia’nın iktidarında kurulmuştur. Bu yeri ziyaret eden Ebubekir Ratib Efendi, “*Anda bir akadimya olup ancak Türki ve Arabi ve Farisi lisanlarını talime mahsus olmakla,... İsmi Akadimya Asiya ile mevsumdur.*” demektedir.²⁴⁴ Elçi burada konuşulan dillerin ‘İslama mahsus diller’ olduğunu söyleyerek kendisine çok yakın davranıldığını ve akademideki hocalar “*...lisanı Türkiye aşına olmaları...*” üzerine sohbet ettiklerini aktarır.²⁴⁵ Mahmut Raif Efendi’de Viyana şehrinde “*Doğu Dilleri Okulunun incelenmeye değer...*” yerlerden

²⁴³Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. 33-A s.

²⁴⁴ Uçman, A. *Ebubekir Ratib Efendi’nin Nemçe Sefaretnamesi*. 55 s.

²⁴⁵Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”*. 380 s.

olduğunu söylemekteydi.²⁴⁶ Moralı Esseyit Ali Efendi'nin Lyon'da kütüphaneye gittiğine değinilmişti. Burada kütüphane müdürü kendisine Türkçe bir kıraat okumuştı. I. Ahmet döneminden kalma bir sebil üzerinde “*aç besmeleyle iç suyu Han Ahmed'e eyle dua mısrasıdır.*”²⁴⁷ Beyiti okuyan kütüphane müdürü elçinin takdirini kazanmıştı. Benzer durum Ebubekir Ratib Efendi Viyana'da bir hastane içindeki ‘botanika’ denilen yerin kütüphanesinde yaşanmıştır. “*Linenamıyla ilmi nebatatta bir kitab vardır. Bu kitab var mıdır deyü istifsar etdim. Bu adem eşşek ve haşin değil her hususa mütecessis ve haberdar deyühazz-ı bisyaredüp, derhal getürdüler.*” diyerek oradaki kişilerle kitaplar üzerinden sohbet ettiğini aktarmaktadır.²⁴⁸ Buradan yola çıkarak farklı eğitim yerlerinde Doğu dillerine karşı ilgi ve merak vardı ve bu diller öğrenilmeye çalışılmaktaydı. Doğu Dilleri Akademisi haricinde de Viyana'da okullar mevcuttu. Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi “*...ve fenün şitaya mahsus katı mekteb ve medrese mutadır.*” diyerek bu duruma dikkat çeker.²⁴⁹

Avrupa'nın başka şehirlerinde de eğitim kurumları bulunmaktaydı. İngiltere'de “*Westminster'da bir özel okul var; orta sınıfın yanı sıra İngiliz duklerin ve lordların oğulları oraya yollanıyor. Ülkenin başka yerlerinde de buna benzer daha küçük ya da büyük okullar mevcut.*”²⁵⁰ Ayrıca genç bireyler üniversite eğitimi almak için İngiltere'de Oxford ya da Cambridge, İskoçya'da da Edinburgh'a gönderilmekteydi. Mustafa Rasih Paşa, Rusya İmparatorluğu'nda ‘Korboz’ denilen, İslam memleketlerinde karşılığı mektep olan eğitim kurumunun olduğunu söylemektedir. Petersburg'da olan bu kurum “*...bin iki yüz elli aded odadan oluşmaktadır.*” Soylu kişilerin çocuklarından beş yüz yirmi öğrenci, yoksul kişilerin çocuklarından da seksen çocuk burada okumaktadır. On iki yıl boyunca eğitim alan bu öğrenciler, “*...kabiliyetleriyle kangı fennde maharet kesbiderler ise ana göre paye verilüp...*” o meslekte ilerlemesi sağlanmaktadır. Elçi okulda yiyecek, içecek ve giysiler için derecelerine göre “*yüz seksen rubleden üçyüz altmış rubleye*” kadar para alındığına değinmektedir.²⁵¹ Ebubekir Ratib Efendi Rusya

²⁴⁶Yalçinkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 423:385-434.

²⁴⁷Moralı Esseyid Ali Efendi. *Moralı Esseyid Ali Efendi'nin Sefaretnamesi*. 19 s.

²⁴⁸Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedid'in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi'nin “Büyük Layihası”*.367 s.

²⁴⁹Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 19 s.

²⁵⁰Yalçinkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 433:385-434.

²⁵¹Karakaya, Y. a.g.e. 90 s.

İmparatorluğu'nun sınıf sistemini anlatırken “Moskov devletinde ministire yani rical-i menasıbtarikında olanlar Zal-i zeman ve Rüstem-i destan olsa askeri tarıkına giremez. Ve askeri tarıkında olanlar akıl ve fenün ile Eflatun olsalar ministiri tarıkına dühul edemezler.” diyerek sınıflar arası geçişin olanaksız olduğunu vurgulamaktır.²⁵² Ancak bu Korboz denilen okullar aracılığıyla soylu ve sıradan halkın çocukları aynı kalitede eğitimi alabilme şansına ulaşmaktadır.

Ebubekir Ratib Efendi “Avrupa devletlerinin mecmu’unda cengiçün mahsus mektebler vardır. Akadimiya Meliter derler. Akadimiya mekteb, Meliter asker manasında.”²⁵³ Bu okul Akadimiya Enjeniyör ve Nizamı Akadimiya Enjeniyör diye ikiye ayrılmaktadır. Akadimiya Enjeniyör ‘hendese demektir’ yani mühendislik okuludur. Burada matematik, goemetri ve fen konuları işlenmekteydi. Altmış senelik olan bu okul Viyana’da bulunmaktaydı. Makine bilimi ve fizik gibi temel konular bu okulda işlenmekteydi. Elçiyi ‘makine-i elektirika’ dediği, bir aletin başına götürüyorlar ve “zahirde ateş yok iken onunla istihraç olunmağla andan şem-i fûrûzan olunur.” diyerek deney yaptığını anlatmaktadır. Nizam-ı Akadimiya Enjeniyör’de ise dokuz yaşından onbeş yaş arasına kadar öğrencilere dersler verilmektedir. Burada da dikkat çeken noktalardan birisi öğrenci seçiminde laiklik ve liyakat sisteminin uygulanmasıdır. “...birbirlerinden farkları olmayup, bunda okunan fûnunda cümlesi birbirine müsavi olmağla birine talim olunan aharından ketm ve dirig olunmaya ve bu büyük soydandır ve bu küçük soydandır ve bunun dini katoliktir ve diğeri Rum ya Kalvan veya Lutherandırdeyü talim ü terbiyet ve tefhim ü tedris, ilm ü marifetdeahadhüma ahara takdim olunmaya.” diyerek, seçilen öğrencilerin mezhep, din ve soylarına bakılmadığı marifetlerine ve yeteneklerine göre sınıflarına yerleştirildiği anlaşılmaktadır.²⁵⁴ Bu okulda öncelikle Almanca öğretilmekteydi. “Badehu Françe ve Çeh ve Bulgar lisanları...” öğrenilmektedir. “Bu akadimiyada bir mükemmel kütüphane olup...” coğrafyadan, askeri tekniklere, matematikten geometriye, resim ve tasvir sanatından, saray binası ve yol, levazım gibi mühendislik için gerekli olan çeşitli kitaplar bulunmaktaydı. Bu kurum sayesinde eğitim almış rütbeli asker sınıfı yetişmekteydi. Ebubekir Ratib Efendi Akedemiya Enjeniyör ve Nizamı Akademiye Enjeniyör’den o kadar çok etkilenmiştir ki “...hüküm süren din ve

²⁵²Arıkan, V. S. Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”.329 s.

²⁵³Arıkan, V. S. Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”.323 s.

²⁵⁴Arıkan, V. S. Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”.27 s.

*başka şartlar izin verse, oğlunu bu iki askeri Akademi'den birisinde yetiştirmekten mutluluk duyacağını...” söylemektedir.*²⁵⁵

Elçilerin gördüğü eğitim kurumlarında dini etki sınırlıdır. Çünkü Avrupa’da 17. Yüzyıl ortalarından itibaren eğitim kurumlarında dini etki azaltılmaya başlanmıştır. “*Fransa’da 1763’te Cizvit eğitimi yasaklanmıştı.*”²⁵⁶ Bu tarihten itibaren Avrupa toplumlarında eğitimler seküler hal aldı. Bu açıdan elçilerin gördüğü Viyana’daki askeri okullar, Rusya’da Korboz ve diğer Avrupa şehirlerindeki eğitim kurumları dünyevi yapıdadır. Kilisenin eğitim alanında etkisi sınırlıdır. Başta askeri alanlar olmak üzere, botanik, tıp gibi eğitim verilen yerlerde gözlem ve deneylerle kanıtlanabilir dünyevi bir eğitim programı izlenmektedir.

Avrupa şehir kütüphanelerinde, Avrupa coğrafyasına ve Hristiyanlık dinine ait kitapların yanında, farklı medeniyetlere ait kitaplar da bulunmaktadır. Kütüphanelerde Kuran-ı Kerim’in nüshaları mevcuttur. Avrupa’da dini ve mezhepsel tartışmaların olması, coğrafi keşifler ile bilgiye olan merakın artması gibi nedenlerden kitaba olan ihtiyaç artmıştır. Bu talebin oluşması neticesinde matbaa ticaret olarak işlerlik kazanmıştır. Başta kadınlar olmak üzere toplumun her kesiminin ve sınıfının kitaba ulaşımı kolaylaşmıştır. Bunu takiben her şehirde kitap çeşitliliğine sahip büyük kütüphaneler oluşmuştur. Kitaplar eğitim kurumlarında da yer almaktadır ve bunun ayrıca bir önemi vardır. Kitaplara ulaşımın zor olduğu bir eğitim programında yalnızca öğretmenler kitaplara ulaşip, öğrencilere notlar şeklinde aktarmaktaydı. Bu da öğretmeni sorgulanamaz bir hale girmesine sebep olmaktaydı. Çünkü öğrencilerin referans kaynağı kitaptan ziyade öğretmenlerdir. “*Kitabın herkese açık bir kaynak olmasının ilk sonucu, kitapta ileri sürülen belli bir tezin daima eleştiriye açık olmasıdır.*”²⁵⁷ Eleştiri ve sorgulamanın olması ilkeler dünyasının oluşmasını sağlamaktadır. Kitaplara dayanarak kendi tezlerini üretme imkanı oluşmaktadır. Sonuç itibarıyla Avrupa toplumları, kitaplara verdikleri önem sayesinde sorgulama, düşünme ve yeni fikirler ortaya çıkarma fırsatı bulmuşlardır.

²⁵⁵Yeşil, F. *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi Ebubekir Ratib Efendi (1750-1799)*. 139 s.

²⁵⁶Korkut, H. *Osmanlı Elçileri Gözü ile Avrupa*. 132 s.

²⁵⁷Mardin, Ş. (2020). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*. 24. Baskı, İletişim Yayınları, Ayhan Matbaacılık, İstanbul, 198 s.

4.2. Sahne Oyunları (*Opera, Dans, Balo, Tiyatro*)

Avrupa toplumlarında kadınların ve erkeklerin beraber yemek yediği, dans edebildiği gece davetleri vardır. Balo denilen bu davetlere toplumun her sınıfından insan katılabilmektedir. Bazı balolarda kral ve kraliçe gibi üst düzel soylular yer almaktadır. Balolar genellikle yemekli olmaktadır. Ancak günün belirli saatlerinde çay davetleri de verilebilmektedir. Baloların öncesinde veya sonrasında tiyatro ve opera gibi sahne oyunlarına gidilmektedir. Elçiler bu sahne oyunlarını, ‘hayalhane’ diye tarif etmektedir. Genelde kış aylarında ve gece vakitlerinde bu alanlara davetler gerçekleştirilmektedir.

Elçiler oyunların ve dansların sergilendiği sahneler, ‘hayalhane’ veya ‘komediyehane’ adını vermektedir. Moralı Esseyit Ali Efendi “...cümlelerin ricasına binâen komediye hayalhânesine varılıp oyun ve raksları temâşâ ve avdet olundu.” demiştir.²⁵⁸ Elçiye karşılayan kişiler onu ısrarla tiyatroya götürmeye çalışmaktadır. Burada oyunlar ve danslar izletildikten sonra elçi konağına dönmüştür. Diğer elçilerde tiyatro sahnesine komediye tabirini kullanmaktadır. Ahmet Azmi Efendi Berlin şehrinde “...ve (opera komediye) dedikleri hayalhanelere...” gittiklerini anlatır.²⁵⁹ Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi, Varşova şehrindeki binaları anlatırken, doksan bin nüfuslu bir kentte “...ve iki komediye haneleri...” olduğunu belirtir.²⁶⁰ Benzer tabiri Mustafa Rasih Efendi Rusya İmparatorluğunda gördüğü sahneler için kullanılır. “Memalik-i Millet-i Nasarada kumadiye adıyla...” yerlerin mevcut olduğunu söyler.²⁶¹ Elçi, sahneyi “camekan hamam misüllü” diyerek tarif etmektedir. Oyuncuların kıyafetleri ve mekan tasarımı elçi tarafından beğenilmiştir. Oyunların başlangıç, bitiş ve aralarında, tavandan perdenin indiğini söylemektedir. Böylece oyuncular gelecek sahne için hazırlanmaktaydı.

Elçiler bu tiyatro oyunlarını İstanbul’da özel günlerde sergilenen oyunlara benzetmektedir. Giritli Ali Aziz Efendi, “...hususî olarak komedi denen çengi oyunu tertip etmişlerdir.” diyerek benzerliğe değinir.²⁶² Moralı Esseyit Ali Efendi’de sanatçıların kıyafetleri ve hareketleri nedeniyle, “İstanbul’da kol çengilerinin oynadıkları meydan oyununa pek şebîhdir.” sözleriyle benzerliği açıklar.²⁶³

²⁵⁸Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 12 s.

²⁵⁹Ahmet Azmi Efendi. *Sefaretname-i Ahmet Azmi*. 38 s.

²⁶⁰Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 44 s.

²⁶¹Karakaya, Y. a.g.e. 87 s.

²⁶²Halil Nuri Bey. *Nuri Tarihi*. 513 s.

²⁶³Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 29 s.

Bazı elçiler tiyatro sahnesinde sergilenen oyunları konusuna göre ayırmayı başarmaktadır. Moralı Esseyit Ali Efendi, “*Komediye demek müferrih oyun demek olup trajediye mihnetli olan menâkıb misalleridir.*” diyerek sahne oyunlarını komedi ve trajedi diye ikiye ayırmaktadır.²⁶⁴ Daha sonra “...*aralık aralık opera ve komediye ve bahçe seyrine azimet olunur oldu.*” sözlerinden operayı tiyatro oyunlarından ayrı tuttuğu anlaşılmaktadır. Ebubekir Ratib Efendi “*Komedyâ dedikleri lu’b aynı ile meddah ve çengi hikayeleri şeklinde ve opera, hayal ile çengi lu’blarından müretteb olup,*” sözleriyle komediye ve opera tanımını yapmaktadır. Elçi her iki sahne türünü Sebin şehrinde izlemiştir. Temeşvar kentine geldiğinde onu karşılayan kişiler ‘komediye, opera veya tragedya’ oyunlarından hangisine gitmek istediğini sorarlar. Opera ve komediye gittiğini söyleyen elçi, tragedya oyununa gidebileceğini söyler. “*Lakin tiracedyahüzn ü bükairas edecek mesaibe dair hikayetten ibaret olup...*” diyetrajedi oyun türünün tarifini yapar.²⁶⁵ Böylece Ebubekir Ratib Efendi’ye göre sahne oyunları opera, komediye ve trajedi olmak üzere üç türe ayrılmaktadır. Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi, Viyana şehrinde ‘komediye’ diyerek bir binayı tanıttıktan sonra sefaretnamesine şu notu düşmüştür; “*Komediye den maksad komedi ondan meramı ise tiyatro olacak.*” demiştir.²⁶⁶ Amedi Galib Efendi’nin “*Budin semtinde olan komediyeyeîsâl eyleyip tehiyye ettirmiş olduğu bir mahall-i mahsûsıkr olunan komediye-i drâmiyede*” sözlerinden trajedi oyununun ‘dramaya’ denk geldiği anlaşılmaktadır. Napolyon ile sohbetinde Paris’te operaya “... *gidüp gitmediğimi Baş Konsolos istîfsar edüp bendeniz dahi bu makule temaşaya henüz vakit olmadığını beyan eyledim.*” söylemektedir.²⁶⁷ Amedi Galip Efendi drama oyunu için şu cümleleri kullanmaktadır. “*komediye-i drâmiyede gayet mer’î bir lehv-i âdî ve krallar dahi mahsûs gidip temâşâ...*” diyerek kralların dahi katıldığı yasal bir alışkanlık olduğunu söyler.²⁶⁸

Avrupa toplumları tarafından tiyatroların sergilendiği yerlere önem verilmektedir. Tiyatroların güzel, büyük binalar olmasına dikkat edilmektedir. Şehirlerde farklı sanat dallarına hitap eden binalar mevcuttu. Londra’yı tanıtan Mahmut Raif Efendi, şehirde “*sekiz ya da dokuz tiyatro salonu var: ilki ve en büyüğü Büyük İtalya Operası; Drury*

²⁶⁴Moralı Esseyid Ali Efendi. *Moralı Esseyid Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 30 s.

²⁶⁵Uçman, A. *Ebubekir Ratib Efendi’nin Nemçe Sefaretnamesi*. 30 s.

²⁶⁶Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 19 s.

²⁶⁷Uzunçarşılı, İ. H. (1937). Amedi Galib Efendi’nin Murahhaslığı ve Paris’ten Gönderdiği Şifreli Mektuplar. *Belleten Dergisi*, 383: 357-410.

²⁶⁸Amedi Galib Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 18-A s.

*Lane ve Covent Garden da büyük ve çok güzeller; daha küçük olan diğerleriye yaz gösterileri için” kullanıldığını aktarmaktadır.*²⁶⁹

Tiyatrolar ve oyunlar büyük bir gelir kapısıdır. Kadın ve erkek oyuncular sahnelerde görev yaparak gelir elde edebilmekteydi. Oyuna gelenlerden belirli bir ücret alınmaktaydı. Moralı Esseyit Ali Efendi, “*Françelinin bizi seyr için gerek bahçe olsun gerek komediye olsun girmek için akçe ile kâğıt iştirâsıyla dahil olanlar altı bin ve sekiz bin nüfûs oldukları muhakkak olup gittiğimiz mahal bit pazarı gibi*” diyerek oyunlara gelenlerin ilgisini bit pazarındaki kalabalığa benzetmektedir.²⁷⁰ Bazı özel geceler ve konukların olduğu zamanlar ilgi çoğaldığı için ücret fiyatlarını yükseltme yoluna gidilmekteydi. Moralı Esseyit Ali Efendi kendisine olan ilgi yüzünden özellikle tiyatro ve bahçe gezmelerine davet edildiğini söylemektedir. Kendisini takip eden insanlardan böyle para alınmaya çalışıldığını ifade etmektedir. “*Bir şahıstan üç franka almak âdet iken bizim için olan cemiyet gecelerinde beşer franka ki üç kuruştan ziyâde olup altı bin şahıstan bir gece zarfında alman mebâliğ ne miktara bâliğ olduğu ednâ teemmül ile âşikâr olur.*”²⁷¹

Elçilerin tiyatrolarda harcadığı paralar kendi bütçelerini zorladığı durumlarda olmaktadır. Yusuf Agah Efendi, “*bu abd-i aciz bazı kere yüz gurusı komediye ve opera seyirlerine sarf ider...*” diyerek sanat oyunlarına harcadığı miktarı aktarır. Buradaki sözünden oyunlara ne sıklıkla ne kadar harcadığı anlaşılmamaktadır.²⁷² Ancak Yusuf Agah Efendi’nin yıllık bütçesi elli bin kuruş olduğu göz önüne alındığında, bir oyuna ‘yüz gurusı’ harcadığını söyleyerek şikayette bulunmaktadır.

Avrupa toplumlarında gündüzleri ve sıcak aylarda bahçeler ve mesire alanlarında vakit geçirilmekteydi. Geceleri ve soğuk aylarda ise kapalı mekanlarda bulunulmaktaydı. Akşam yemeğinden sonra tiyatro sahnelerine gidilmekteydi. Ahmet Azmi Efendi Berlin şehrinde “*Bizi eğlendirmek için mevsimi şitada...*” yani kış aylarında hayalhanelerine götürdüklerini söylemektedir.²⁷³ Benzer ifadeyi Abdurrahim Muhib Efendi’de kullanmıştır. “*...ta’andan sonra sayf ise bağçe vesa’irsalıralara seyre ve kış ise opera ve komedya...*” İki örnekten kış aylarında tiyatro sahnelerine gidildiğinin çıkarımı

²⁶⁹Yalçınkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 433:385-434.

²⁷⁰Moralı Esseyid Ali Efendi. *Moralı Esseyid Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 44 s.

²⁷¹Moralı Esseyid Ali Efendi. *Moralı Esseyid Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*.42 s.

²⁷² Yusuf Agah Efendi. *Havadisname-i İngiltere*. 15-B s.

²⁷³ Ahmet Azmi Efendi. *Sefaretname-i Ahmet Azmi*. 38 s.

yapılabilmektedir. Amedi Galib Efendi, Peşte şehrinde “...olan bahçeleri gezdirmeyi iltizâm ve komediye âdemîsini gönderip ol gece tertîb olunan lu’biyyât sâzlarına nazaran o günü mudhikât olduğunu tahkik ve ertesi geceye ta’vîk ile ferdâsîcenerâl-i mumâileyhinhânesine varılıp...”²⁷⁴ ve Moralı Esseyit Ali Efendi’nin “...gündüzleri bağ ve bağçegiceleri balolar ve komediye gidildi.” sözünden gece saatlerinde tiyatro sahnelerine gidildiği anlaşılmaktadır.²⁷⁵

Verilen cümlelerden anlaşılacağı üzerine tiyatro sahnelerine gidilme amaçlarından biri eğlendirici olmasıdır. Bu durumu Moralı Esseyit Ali Efendi “...görölmüş şey olmaduğundan zevkiyattandır.” sözüyle oyunların zevk için yapıldığını belirtir.²⁷⁶ Oysa sahnede sunulan oyunlar tiyatro sahnelerin sadece zevk alınan yerler olmadığını göstermektedir. Ebubekir Ratib Efendi “...eğer kral ve ceneral ve ricallerden birisinin bir ayıp ve kusuru dahi olursa, lu’b ve hikaye aralarında bazı fıkralarda ima ve telmih ile ikaza dahi murahhas olmalarıyla...” sözlerinden yöneticilerin yanlış yaptığı takdirde, sahnelerde konu olarak anlatıldığını belirtmektedir.²⁷⁷ Bu yıllarda yöneticiler meşruiyetlerini hala tanrı iradesinden almaktaydılar ve kendilerinde bu kutsallık vardı. Oysa tiyatro oyunlarında yanlışlarının anlatılıp, halkın eğlence konusu olmaları yöneticilerin kutsallığının sorgulanması anlamına gelmekteydi. Bu açıdan tiyatrolar, Moralı Esseyit Ali Efendi’nin belirttiği gibi ‘zevkiyattan’ çıkarak bir ihtiyaca dönüşmektedir. Mahmut Raif Efendi’de “Yasalar katı bir şekilde incelense de herkesin istediğini söyleme ve yazma özgürlüğü var; yasa ihlali olmadan itibarlı kişiler isim vermeden eleştirilebiliyor. Kral da her gün karikatürlerde görülen bu aşağılamalardan muaftutulmuyor.” diyerek kutsal devlet algısının yıkıldığı daha ziyade sorgulanabilen bir devlet yapısının var olduğunu göstermektedir.²⁷⁸

Tiyatro sahneleri hikayeler aracılığıyla, farklı medeniyetlerin bulunduğu bir noktadır. Moralı Esseyit Ali Efendi, ‘mahud ve melün’ Voltaier’in bir oyununu izlemiştir. Elçi oyunu özet olarak anlatmıştır. Bu oyun Abbasi Halifeliği’nin yıkılmasından sonra Mısır ve Şam bölgesinde ortaya çıkan karışıklığı anlatmaktadır. Papa’nın teşvikiyle altı yüz yıllarında o dönemin Fransa kralı Mısır’a saldırır. Ancak Fransa kralı ve eşi esir olur. Kral

²⁷⁴Amedi Galib Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 18-A s.

²⁷⁵Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 12 s.

²⁷⁶Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 29 s.

²⁷⁷Uçman, A. *Ebubekir Ratib Efendi’nin Nemçe Sefaretnamesi*. 30 s.

²⁷⁸Yalçinkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 430:385-434.

fidye ödeyerek kendini kurtarır. Daha sonra Selahattin Eyyübi ortaya çıkar ve Kudüs şehrini Fransızlardan alır. Daha sonra Emir Mehmet ile esir düşen Fransız generalin kızı arasındaki aşkı anlatılır. Esir düşen kardeşini kurtarmak için generalin oğlu Kudüs'e gelir. Kardeşini kurtaracakken onların sevgili olduğunu söyleyen birileri çıkar ve yakalanırlar. Daha sonra Emir Mehmet sevgilisini aşkının heyecanı ile zehirli hançer ile öldürmek zorunda kalır. Sonra kızın sevgilisi olduğu söylenen kişi Emir Mehmet'in huzuruna getirilir. Esir generalinde huzura gelmesi ile birlikte tüm gerçek ortaya çıkar. Bu özetten de anlaşılacağı üzere İslam Medeniyeti'nin halifelik devletini, iç karışıklıklarını, Selahattin Eyyübi'nin Kudüs'ü alışı gibi konulara oyunda yer verilmektedir. Oyunu *"Arap kıyafetinde adamlar ile eğerçi bir vech-i meşrûhicrâ edip oynadılar."* ve *"...ol vaktin esvab ve alatını göstererek..."* sahne tasarımı yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁷⁹ Böylece yaşadıkları medeniyetten farklı başka bir medeniyet hakkında fikir elde etmektedirler. Farklı medeniyetin tarihi, önemli şahsiyetleri, giyimleri hakkında o medeniyet topraklarına gitmeden tiyatrolar sayesinde bilgi edinilmektedir.

Elçi tarafından özeti anlatılan bu oyunda değindiği bir nokta önemlidir. İletişim aletlerinin günümüzde olduğu gibi yaygın olmadığı bu dönemde, insanlar aynı duyguları aynı zamanda hissetmeleri neredeyse olanaksızdı. Bir şehirde olan bir olaydan aylar sonra belki yıllar sonra devletin diğer bölgelerinin haberi oluyordu. Oysa tiyatrolar sayesinde yüzlerce, binlerce insan aynı anda benzer duyguları hissetmekteydi. Elçi, bir sahnede halkın duygu ve düşüncelerinin nasıl değiştiğini şu sözlerle anlatmaktadır; *"Lakin İhtiyar ceneralin ve oğlunun söyledikleri mihnetli ve dokunaklı sözlerden ve tabîrlerden komedyanın derûnu, matem haneye dönüp Fransızların kimi ağlar kimi inler olmalarıyla..."*²⁸⁰ General ve oğlu arasında geçen sözlerden halkın beraber aynı duyguları aynı anda hissettikleri anlaşılmaktadır. Böylece halkın farklı kesimleri tiyatro sahnelerinde icra edilen oyunlar aracılığıyla örgütlenebilmektedir. Bu iletişim gücü sayesinde, halk tepkisini organize bir şekilde ifade edebilmektedir.

Avrupa toplumlarında davetler ve balolar önemli bir sosyal aktivitedir. Başta krallar ve soylu kişiler olmak üzere maddi durumu iyi olan insanlar tarafından balo ve davetler sık bir şekilde gerçekleşmektedir. Farklı sınıftaki insanlar balolarda buluşabilmektedir.

²⁷⁹Moralı Esseyid Ali Efendi. *Moralı Esseyid Ali Efendi'nin Sefaretnamesi*. 29 s.

²⁸⁰Moralı Esseyid Ali Efendi. *Moralı Esseyid Ali Efendi'nin Sefaretnamesi*. 31 s.

Davetleri yöneticiler verdiği gibi zengin ve varlıklı kişilerde vermekteydi. Çeşitli balo ve davet sınıfları olmakla birlikte toplumun her kesiminden katılanlar olmaktadır. Elbette ki yönetici ve varlıklı kişilerin davetleri daha gösterişli bir hal almaktaydı. Mahmut Raif Efendi İngiltere’de törenlerin az gerçekleştiğini belirtmekle birlikte, kralın ve kraliçenin doğum günlerinin kutlandığını anlatır. *“Dışişleri Bakanı Lord Grenville, aynı gün yabancı bakanlara şahane bir yemek veriyor; akşamındaysa kraliçe bütün saray mensuplarını ve yabancı bakanları davet ettiği bir balo düzenliyor.”*²⁸¹ Mustafa Rasih Paşa elçilik için gittiği Rusya İmparatorluğu’nda, çariçe tarafından kendisi adına bir davet gerçekleştirildiğini anlatır. *“Düvel-i nasarada adet-i mü’lefeleri olan bala namıyla cem’iyyetleri her diyarında vakı olduğu raykandır.”* sözleriyle balonun her yerde var olduğunu açıklamaktadır.²⁸² Giritli Aziz Ali Efendi’nin de bir akşamüzeri Reck’te çay ve baloya katıldığı ve *“Kraliçe de gelmişti.”* sözlerinden kraliçe ve soylularında bu davetlere katıldığını anlaşılmaktadır.²⁸³ Ebubekir Ratib Efendi davetlere kral ve kraliçe katılıyorsa, salona girdiklerinde davetliler tarafından alkışlandıklarını *“kral baloya geldikte cümle huzzar el çırpırlar...”* sözleriyle ifade eder.²⁸⁴ Elçi Peşte şehrinde Rode adlı bir karnavala katılmıştır. Rode Karnavalı ile kast edilen maskeli davettir. *“Rode dedikleri erbain eyyamında kanaval tabir ettikleri eyyamı hakiyyede ala vü edna ve zükür ve inas, kral ve cenrale varınca herkes galta çehresi gibi kimi zıst ve kimi hubve kimi dü-ser ü çarçeşm olarak ziyade bed ve kimi mergubçehreler giyip bazı mahallerde böyle eşkali acibe cemiiyet ce raks ve devr etmeleriyle ona derler. Kral ve kraliçe dahi bu kıyafetlere girer, ayıp değildir, birbirlerine latife ederler.”*²⁸⁵ Yöneticilerin dans etmesi, farklı kıyafetler giymesi halk tarafından hoş bir davranış olarak görülmektedir.

Zenginlerde davetler ve balolar düzenlemekteydi. Ebubekir Ratib Efendi, *“kral ve evlarına varınca eali ve esafil raks talim etmeleriyle, beynlerinde aybolmayup Memduh olur ve raks bilmemek ve etmemek aybdır...”* sözleriyle davetlere saraylıların katıldığını ve dans etmenin makbul bir uğraş olduğunu açıklar.²⁸⁶ Avrupa toplumlarında dans etmek marifet olarak görülmektedir. Benzer örneği Moralı Ali Efendi’de vermektedir.

²⁸¹Yalçınkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 427:385-434.

²⁸² Karakaya, Y. a.g.e. 85 s.

²⁸³Schmiede, H. A. Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre Giritli Ali Aziz Efendi’nin Berlin Sefareti. 16 s.

²⁸⁴ Uçman, A. *Ebubekir Ratib Efendi’nin Nemçe Sefaretnamesi*. 19 s.

²⁸⁵ Uçman, A. *Ebubekir Ratib Efendi’nin Nemçe Sefaretnamesi*. 42 s.

²⁸⁶ Uçman, A. *Ebubekir Ratib Efendi’nin Nemçe Sefaretnamesi*. 19 s.

“Bunlarda raks marifetten olup ayıp ve ârdan değildir.” demektedir.²⁸⁷ Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi Varşova’da bu durumu şu sözlerle açıklamaktadır; “...Ekseri balo namıyla kibar küme hanelerinde cemaat idüp, o mukavle(?) cemayitlerde ricaliyle nisvanları beraber çift çift raks ve ahenk itmek...”²⁸⁸ Davetlerde erkekler ve kadınlar dans etmektedir. Ebubekir Ratib Efendi Sibirya şehrine varduktan sonra ikinci gecelerinde “balo dedikleri bir cem’iyyettir ki, ona mahsus mahall olmakla rical ü nisavan ve kibar ü beğzadeganından anda cem olup, bir merd ile bir zen el ele verip raksan olurlar.”²⁸⁹ İkişer dörder şeklinde gerçekleşen bu danslarda kırk elli çiftin dans ettiği dahi olmaktadır. Napolyon Bonapart’ın İtalya seferi dönüşünde bir balo düzenlenmiştir. “bir iki mahalde tertib olunan sazlar ahenge ağız eylediklerinde, dört zen ve dört frenk karşı karşı raks ibtidar ve bir odada iki üç takım raks ile yarım saat kadar safainasır olunduktan sonra...” sözleriyle davet için dansın ne kadar önemli olduğunu açıklamıştır.²⁹⁰ Dansın Avrupa toplumları için gençliğin, sağlığın ve hızın simgesi idi. Askeri okullarda vücudun hızlı hareket etmesi için dans dersleri verilmekteydi. “Esas galebe çapukluktan ibaret olmağla raks dahi çabukluğa vesile olduğundan raksi talim ederler.”²⁹¹ Fransa elçisi Morali Esseyit Ali Efendi gitme zamanına yakın Paris’te konağında bir balo tertip etmiştir. Vekiller, elçiler ve soylu kadınlar davete icabet etmişlerdir. “taam-ı âdîden başka supa tabîr olunur gece taâmıyla icrâ-yı merâsim ikrâm ve ziyâfet olunup...”²⁹² Buradan da anlaşılacağı üzere yabancı bir elçi dahi davet ve balo gerçekleştirebilmektedir. Davetlere akşam yemeğinden sonra gidilir, gece yarısına kadar kalınırdı. Abdurrahim Muhib Efendi bu durum bazen sabahlara kadar sürdüğünü şu sözlerle anlatmaktadır; “ta’amdan sonra sayf ise bağçe vesa’ir sahralara seyre ve kış ise opera ve komedy ve balo ve ba’d cem’iyet olan hanelere varub nısf-ı leylden iki ve üç ve altı sa’atya’ni sabaha kadar güzarende-i vakt olurlar.”²⁹³ Morali Esseyit Ali Efendi, “...saat dörde kadar tenavül, taam ve badel hitam dahiliyye vekili dairesinde zenanı kiberadan ibaret olan

²⁸⁷Morali Esseyit Ali Efendi. *Morali Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 47 s.

²⁸⁸Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 45 s.

²⁸⁹Uçman, A. *Ebubekir Ratib Efendi’nin Nemçe Sefaretnamesi*. 19 s.

²⁹⁰Morali Esseyit Ali Efendi. *Morali Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 46 s.

²⁹¹Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”*. 30 s.

²⁹²Morali Esseyit Ali Efendi. *Morali Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 48 s.

²⁹³Kürelî, İ. (1997). Abdurrahim Muhib Efendi’nin Paris Risalesi. *İlmi Araştırmalar Dergisi*. 195:177-197.

balo seyrine cümle azimet olup, gece saat dokuza kadar ...”²⁹⁴ Ancak askeri öğrencilerin izin günlerinde ‘rakshane ve meyhane’ gibi yerler gitmeleri yasaktır.

Bu davetlerde kural olarak kadınlar sandalyede oturarak sofrada yemek yiyebilirken, erkekler ayakta beklemekteydi. Moralı Esseyit Ali Efendi bu durumu şu sözlerle açıklamaktadır. “...sofrada zenandan gayri bir ferd kuud etmeyip frenkler ayak üzerinde karıların ita eyledikleri taam ve meyve ile minnettar olurlar.”²⁹⁵ Zaten Seyyid Mehmet Emin Vahid Efendi’de bu durumun Avrupa genelinde bir kural olduğunu aktarmaktadır.²⁹⁶ Kadınlar masalarda oturabilirken, erkekler ayakta beklemekteydi. Abdurrahim Muhib Efendi’de erkek ve kadın demeden Fransızların yemek yerken oturmadıklarını, hareket halinde olduklarını aktarır.²⁹⁷ Yemek aralarında sürekli dans edilmekteydi. Gecenin geç saatlerine kadar kağıt ve dans oyunları icra edilmekteydi.

Davetlere katılanlara göre değişiklik göstermekle birlikte farklı ikramlar yapılmaktaydı. Seyyit Mehmet Emin Vahid Efendi “...ve müdavin gelmiş olanlara bazen taam ziyafeti ve bazı defa yalnız kahve ve dondurma ve çay verilmek adetlerindendir.”²⁹⁸ Abdurrahim Muhib Efendi’de ikramlar içecekler açısından örnekler vermektedir. “Ancak evan-ı sayfda gece cem ‘iyeti nadir olur ve hanesinde cem ‘iyet olan ademler misafirlerine şekerli hamir işi ve çay ve dahi sa’ir malzeme-i adiyeye ile ikram ider. Ahalisi saf su içmezler, beher-hal şeker ile isti ‘mal iderler. Enva’-ı şurubun ve limonatanın revacı derece-i kemaldedir.”²⁹⁹

Tiyatro, opera gibi sanat dalları yalnız sahnelerde icra edilmemekteydi. Bu gösteriler cenaze törenlerinde dahi yapılmaktaydı. Moralı Esseyit Ali Efendi’nin Fransız bir generalin cenaze töreninde karşılaştıkları ile bu durumu açıklamaya çalışalım. Hocha namındaki bu general Rhin nehri tarafında gerçekleşen bir savaşta ölmüştür. Vekiller ve bazı yöneticiler ile bu cenaze törenine davet edilmiştir. Elçi cenaze töreninde şu sözleri söyleyerek “Müdîrân-i hamseden mâadâ ekser nâs ve hatta süferâ dahi âdet-i zemîme-i küffârüzre siyah pûş idiler. Matem musikîsi ile hırâşende-i cân olarak gider iken esnâ-yırâhda bir yığın yeşil ağaç dalı yığıp her gelene birer dal verirler idi.” kendisi ve bazı vekiller hariç herkesin siyah bir örtü giyindiğini ve yeşil bir dal aldığını anlatır. Siyah örtü

²⁹⁴Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 45 s.

²⁹⁵Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 47 s.

²⁹⁶Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 45 s.

²⁹⁷Kürelî, İ. (1997). Abdurrahim Muhib Efendi’nin Paris Risalesi. *İlmi Araştırmalar Dergisi*. 194:177-197.

²⁹⁸Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 45 s.

²⁹⁹Kürelî, İ. (1997). Abdurrahim Muhib Efendi’nin Paris Risalesi. *İlmi Araştırmalar Dergisi*. 195:177-197.

ve yeşil dal konusunda “Kulunuz iltifat etmedim.” diye belirtir. “ceneralimesfûrun alçıdan suretini dahi yaptınp libas-ı âdi ve kılıç ve âlât-ı harbletezyîn etmişler imiş.” Ölen generalin bir suretinin yapıldığını ve etrafının kılıç ve harp eşyaları ile süslendiğini açıklar. “Matemli bir fasl-ı musikîcrâ ve yirmi kadar kızların başlarında al kurdela ve boyunlarında siyah bürüncükten birer yemeni âvîze etmişler idi.” Daha sonra girişte alınan yeşil dalların generalin sureti etrafına dizildiğini ve kendisinin bu etkinliğe katılmadığını anlatır. Gördüklerinden etkilenen elçi bu durumu Hristiyanlık ile bağdaştıramamaktadır. “El hâletühâzihi Françe cumhurunun tavr u revîş ve harekâtleri iki bin sene mukaddem alem-i cahiliyyette Roma tarafında zuhûr eden Yunanîleretakiid ve hatta elbise-i acîbe-i resmiyyeleri dahi onlara mahsûs olan halettedir.”³⁰⁰ Elçi bu töreni pagan ayinlerine benzetmektedir. Aslında Paris’te gerçekleşen bu durum cenaze törenlerinde dahi Hristiyanlık dininin referans alınmadığını göstermektedir. İnsanlar dünyevi yaşamda etkilendikleri sanat hareketleriyle ölümlerini gömmektedir. Bu tören, Avrupa toplumlarında dini hükümlerin kamu hayatından çekildiğini gösteren önemli bir örnektir.

Sıcak ve güzel havalarda kapalı mekanlara gitmek istemeyenler için bahçe eğlencesi mevcuttur. Elçilerin gittiği şehirlerde çok sayıda ve düzenli şekilde bahçeler bulunmaktaydı. Ahmet Azmi Efendi Elbe şehrini tarif ederken “Şehri kebirin iki tarafında vaka bağ ve bağçesi ve ticareti çok” olduğunu aktarır.³⁰¹ Elbe şehri başkent olmamasına rağmen Elbe düzenli bahçeler bulunmaktaydı. Nehrin iki yakasında gösterişli bahçeler bulunmaktaydı. Nehir üzerinde Avrupa’da meşhur olan on beş on altı metre uzunluğunda demir parmaklı bir taş köprüünün olduğunu söyler. Ahmet Azmi Efendi Berlin’de kendilerini eğlendirmek amacıyla, kış aylarında opera ve balolara davet edildiğini, yaz aylarında da bahçelerin gösterildiğini aktarır. “...mevsim sayfda derun ve birun şehirde olan bağçelerine davet edüp...” sözlerinden şehir dışında da bahçeler olduğu anlaşılmaktadır.³⁰² Moralı Esseyit Ali Efendi’de Marsilya kentine vardığında geceleri tiyatro ve davetlere katıldığını ancak “...gündüzleride seyri hadaık ve bostan” gezildiğini aktarır.³⁰³ Gündüz ve sıcak günler açık ve ferah mekanlar olan bahçeler gösterilmekteydi. Gezi sırasında bağ ve bahçelerin bakımlı olması elçiyi etkilemiştir. Özellikle Paris şehrine

³⁰⁰Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 42 s.

³⁰¹Ahmet Azmi Efendi. *Sefaretname-i Ahmet Azmi*. 39 s.

³⁰²Ahmet Azmi Efendi. *Sefaretname-i Ahmet Azmi*. 38 s.

³⁰³Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 12 s.

bir saat mesafedeki Porte Sarayı'nın bahçesi ilgisini çekmiştir. Elçiye bahçe içerisindeki havuz etkilemiştir. *“Ez-cümle orman içinde ortası fevverele bir havuz olup suyu fevveren eyledikte binâ arşınıyla altmış arşın bâlâyâ suûd eder. Aher havuzda bu hâlet görülmemiştir.”*³⁰⁴Bahçeler eğlence ve görsel zevklere hitap ettiği gibi bu örnekte olduğu gibi mühendislik özellikleri taşıyan unsurlarda barındırmaktaydı. Bir bina arşını yetmiş beş santimetredir. Yetmiş beş çarpı altmış kırk beş metre etmektedir. Bu rakam dönem koşulları düşünüldüğünde abartılı durmaktadır. Ancak elçi suyun yerden çok yükseklerle çıkarıldığını ifade etmeye çalışmış olabilir. Seyyit Mehmet Emin Vahid Efendi Viyana'da *“...Şamrun bahçesi gibi şöretli mahallerin seyri ve temaşası dahi bir iki gün...”* sürdü diyerek geniş bir alanın dolaştırıldığını söylemektedir.³⁰⁵ Elçi Varşova şehrinde mesire alanı olarak Saksonya Sarayı ve Krasinski Bahçesi adında iki meydan olduğunu söylemektedir. Yolları düzenli ve iki tarafında ağaçlar vardır. *“...ikinci taamlarından sonra canı isteyenlerden bay ve(?) bu meydanlara gidüp aşağı yukarı gezünürler.”* diyerek meydanların yemekten sonra halkın gezdiği alanlardan olduğunu söylemektedir.³⁰⁶ Toplumun farklı sınıfları bahçelerden yararlanabilmektedir. Bu açıdan bahçeler ortak buluşma alanlarıdır.

Moralı Esseyit Ali Efendi bahçelerin ve mesire alanlarında yapılan eğlencelere dair önemli bilgiler vermektedir. *“...bahçeleri kanâdil ve âvîzeler ile tezyîn ve çerağan ile bütün bahçeyi şu'le-rîz eyledikten sonra...”* diyerek bahçenin ışıklar ile aydınlatıldığını söyler.³⁰⁷ Bu süslemelerin ardından *“bir fasl-ı musikî ve bir takım âteşbâzlık san'atını güzelce icrâ ederek iki saat kadar uzatırlar.”*³⁰⁸ Halk bahçelerde diledikleri gibi eğlenebilmekteydi. Bahçe eğlencesinin ardından genelde tiyatrolara veya yemek davetlerine geçildiği aktarılır. Elçinin Fransa'ya gittiği yıl olan 1797 senesinde ülkede hala savaşın izleri sürmekteydi. Ancak buna rağmen halk bahçelerde dolaşmakta, havai fişek atıp eğlenebilmekteydi. Halkın savaşın izlerini biraz unutmak için böyle eğlencelere devam ettiği anlaşılmaktaydı. Bu açıdan barış zamanı olduğunda halk, bahçelere daha da ilgi göstermesi tahmin edilmektedir.

Bahçelerde ışıklı eğlenceler diğer Avrupa şehirlerinde de mevcuttu. Yusuf Agah Efendi, İngiltere'de parlamentoda görev değişikliği olması nedeniyle *“...donanma misüllü*

³⁰⁴Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi'nin Sefaretnamesi*. 34 s.

³⁰⁵Seyyit Mehmet Emin Vahid Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 26 s.

³⁰⁶Seyyit Mehmet Emin Vahid Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 44 s.

³⁰⁷Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi'nin Sefaretnamesi*. 29 s.

³⁰⁸Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi'nin Sefaretnamesi*. 29 s.

hanelerinde mum şenlikleri” yapıldığını belirtir.³⁰⁹ Mustafa Rasih Paşa’da Petersburg’da Çarşamba günü “...fişeng şenliği seyrine davet...” edildiğini aktarır.³¹⁰ Çariçe sarayının karşısındaki meydanda yapılan bu şenlikte, çariçe ve bazı soylularının adlarının yazılı olduğu görseller oluşturulduğunu söyler. Burada yapılan gösteriden sonra gene tiyatro ve davetlere geçilmekteydi. Mahmut Raif Efendi, “*Havai fişeklerin atıldığı bir bahçede yer alan Ranelagh da toplumun üst kesiminin yürüyüşe çıktığı oldukça görkemli bir yer*” olduğunu söyler.³¹¹ Bahçe eğlencesine dair Abdurrahim Muhib Efendi’de bilgi vermektedir. Paris şehrinde “...nas için kebir bağçeler olup” diyerek kadınlar için büyük bahçelerin olduğunu aktarır ve kandillerle, fenerlerle bahçelerin aydınlatıldığı, kadınlar ve erkeklerin toplanıp, türlü oyunların sergilendiğini belirtir.³¹² Bu bahçelerde haftada bir iki kez havai fişek gösterileri yapılmaktaydı. Havai fişek gösterileri ve gece aydınlatmalı eğlenceler sayesinde toplumun farklı hiyerarşi içerisindeki grupları bir araya gelmekteydi. Böylece farklı sınıftaki insanlar aynı eğlence anlayışı içerisinde bulunmaktaydı.

Bahçelerin içerisinde restoran ve kahvehanelerde mevcuttu. “...bahçeler ve lostaryalar ve kahvehaneler nisful-leyle kadar açık olmağla...”³¹³ halkın dilediği gibi vakit geçirdiğini aktarır. Bu sözlerden kahvehanelerin ve restoranların gece yarısına kadar açık olduğu da anlaşılmaktadır. Viyana’da da benzer durumlar vardır. Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi “*Ormanların derununda manun (?) ve muhteşem kahvehane ve lostaryalar olmağla, gice yarılarına kadar oralarda zevk ve şevk ve muhabbetle...*” sıkıntılarını attıklarını söylemektedir.³¹⁴

İngiltere’de bahçelerin kapladığı alan geniş ve sayıları çoktur. Yusuf Agah Efendi, Sen James Park’ından övgüyle bahsederek, “*kral bahçesine varıldığını*” aktarır.³¹⁵ Mahmut Raif Efendi’ye göre Londra’nın “*en büyük ve en güzel parkı Hyde Park’tır.*” Sen James Park, Green Park, Hyde Park gibi büyük parklar kraliyet ailesine aittir. Şehirde yirmi adet park vardır. Bu parklara İngilizce ‘square (kare)’ denilmesine rağmen bazılarının

³⁰⁹Yusuf Agah Efendi. *Havadisname-i İngiltere*. 7-A s.

³¹⁰Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”*. 82 s.

³¹¹Yalçınkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 433:385-434.

³¹²Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. 27-A s.

³¹³Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. 27-B s.

³¹⁴Seyyit Mehmet Emin Vahid Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 29 s.

³¹⁵Halil Nuri Bey. *Nuri Tarihi*. 204 s.

yuvarlak ve oval olduğunu söyler. Parkların tamamı halka açıktır. Hepsinin ortası çitle çevrilidir. Bahçelerin ortalarında kral, imparator gibi önemli şahsiyetlerin heykelleri vardır. “*I. Charles’ın atlı bir heykeli Charing Cross’ta*” yer almaktaydı.³¹⁶ Heykellerin halkın toplandığı meydanlarda ve şehir merkezlerinde olmasına bir örnekte Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi vermektedir. Avusturyalıların tutuculuğundan dolayı heykel ve tasvire önem verdiğini iddia eden elçi neredeyse her büyük konak ve bahçede tuğladan ve taştan heykeller olduğunu aktarır. Bunlar için en büyük ve görkemlisi olarak Nemçe İmparatoru II. Josef’in heykelini gösterir. “*Nemçe İmparatoru esbak ikinci Yozef’in sureti olmak üzere kütüphane karibindekaen sarayı meydancığına somaki gibi ebruli bir...*”³¹⁷ heykelin olduğunu söyler. İmparator bu heykelde ata binmiş şekilde tasvir edilmektedir. Bahçelerin meydanlarında kusursuz şekilde, değerli madenlerden yapılmış gösterişli heykelleri bulunmaktadır. İletişimin zor ve tek merkezden yapılamadığı o dönemlerde, tasvir ve heykeller üzerinden halk ile yöneticiler arasında iletişim kurulmaktadır. Halkın sık uğradığı yerlerin seçilmesi ile herkese aynı mesaj ulaştırılmaya çalışılmaktadır. Avrupa toplumlarında kadınların ve erkeklerin katıldığı yemekli içkili davetler gerçekleşmektedir. Bu davetlerde insanlar dans edebilmektedir. Farklı sınıftan insanlar bu davetlere gelebilmektedir. Sıcak ve güzel havalarda bahçe eğlenceleri yapılmaktadır. Havai fişek gösterileri düzenlenmekte, bahçe içerisindeki kahvehaneler ve yemekhanelerde vakit geçirilmektedir. Bu eğlence ve davetlerin ardından tiyatrolara gidilmektedir. Tiyatro oyunları farklı medeniyetlere ait hikayeleri, giysileri, adetleri içermektedir. Böylece Avrupa toplumları tiyatrolar sayesinde gitmedikleri, görmedikleri, bilmedikleri medeniyetler hakkında bilgi edinmektedir. Bu açıdan tiyatrolar medeniyetlerin buluştuğu noktadır.

4.3. Kadınların Konumu

Osmanlı İmparatorluğu elçilerinin bulunduğu toplumda kadınlar sosyal hayatta az yer almaktaydı. Devlet yönetiminde resmi olarak bulunmamaktaydı. Sultan, haseki gibi sarayda yüksek görevleri olsada, bu görevlerde isimleriyle değil makamlarıyla

³¹⁶Yalçinkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 432:385-434.

³¹⁷Seyyit Mehmet Emin Vahid Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 25 s.

anılmaktaydılar. Ticaret hayatında imkanları kısıtlıydı. Fakat miras yolu ile bir zenginliği varsa ve Müslüman ise vakıflar üzerinden güç elde etme imkanı mevcuttu. D'ohsson *müslüman kadınlarının bütün eğlencesi ve meşgalesi evinin işini görmek, iş işlemek ve çocuklarının terbiyesiyle uğraşmak* olarak ifade etmekteydi.³¹⁸ Osmanlı kadınlarının sosyal yaşamı evleri içine sıkışmıştı.

Elçiler Avrupa topraklarına ayak bastıktan itibaren kadınların sosyal yaşamdaki yerleri dikkatlerini çekmekteydi. Avrupa'daki kadınların konumu ile yaşadıkları toplumdaki kadınlar arasında büyük bir zıtlık vardı. Elçiler, gittikleri her şehirde kadınların olduğu topluluklar tarafından karşılanmaktaydı. Ebubekir Ratib Efendi, İşkevit kasabasına geldiğinde “...üç gün üç gece şehir-i Beç'in rical ü kibar ve nisa ekseris-i meşahir ü uzması tebdil ve aşikare yanımıza gelip...” diyerek, üç gün boyunca Viyana'nın soylu kadınlarının ve sıradan kadınlarının çoğunun yanına geldiklerini aktarmaktadır.³¹⁹ Benzer durum Prestburg şehrinde de gerçekleşmiştir. Elçi, konağın önüne toplanan halkı tarif ederken içlerinde kadınlarında olduğunu şu sözlerle teyit etmektedir; “...birkaç bin rical ü nisvan ve etfal ü sıbyan anda cem olup, belki pencereden taşra nazar ederse biz dahi onu görürüz deyü andan kıyam üzre olmalarıyla.”³²⁰ Toplanan kalabalık ‘viynat’ diye tezahürat yaparak elçiye çok yaşa, var ol demektedir. Moralı Esseyit Ali Efendi de Sens şehrine vardığında benzer bir durumla karşılaşmıştır. “...dokuz nefer-ı duhterân reng-âmîz harîr kurdeler ile ellerinde meyve ve şekerleme ve şükûfe ile meml ü birer sepet ile zuhûr ve hinto takarrüb edip...” sözlerinden dokuz kızın, rengarenk ipek kurdeleler, şekerlemeler ve meyveler ile kendisini karşıladığı anlaşılmaktadır.³²¹ Elli beş yıl aradan sonra ilk defa bir Osmanlı İmparatorluğu elçisinin Fransa'ya gelmesi halkta büyük ilgi uyandırmaktaydı. Bu ilgi özellikle kadınlar tarafından fazlaca gösterilmekteydi. Elçiye olan ilgi öyle bir hal almıştı ki Moralı Esseyit Ali Efendi bu durumdan şikayet etmeye başlamıştı. Souloeu şehrine vardığında buranın halkını da eleştirerek; “Sekenesi bi-edeb ve dihkani olmakla hane hamam-ı zenana dönüp...” ifadelerini kullanarak, şehir halkının edepsiz olduğunu söylemekte ve evini kadınlar hamamına çevirdiklerini aktarmaktadır.³²² İbrahim Afif Efendi'de Viyana'da Başvekil Baron Tavgot'un binasına

³¹⁸D'Ohsson, I. M. 18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler. Tercüman Gazetesi Yayınları, Kervan Kitapçılık Matbaası, İstanbul, 201 s.

³¹⁹Uçman, A. Ebubekir Ratib Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi. 48 s.

³²⁰Uçman, A. Ebubekir Ratib Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi. 44 s.

³²¹Moralı Esseyit Ali Efendi. Moralı Esseyit Ali Efendi'nin Sefaretnamesi. 21 s.

³²²Moralı Esseyit Ali Efendi. Moralı Esseyit Ali Efendi'nin Sefaretnamesi. 21 s.

gittiğinde sokak ve merdiven başlarından “...*müteayyin ademleri istikbal ve pişrev olarak rical ü nisvan...*” diyerek soylu adamlar ve soylu kadınlar tarafından karşılandığını aktarmaktadır.³²³Elçiler için gittikleri köylerde, kasabalarda, şehirlerde kadınlar tarafından karşılanmak sıradan bir hal almaktaydı.

Avrupa toplumlarında kadınlar çalışma hayatında yer almaktaydı. Farklı meslek sınıflarında çalışan kadınlar, gelir elde etmeyi başarabilmekteydi. Ekonomilerinde bağımsız olmaları, kadınların daha özgür yaşamalarına imkan sağlamaktaydı. Avrupa şehirlerinde fabrika ve atölyede kadınlar topluca çalışabilmekteydi. Ayna fabrikasına giden Abdurrahim Muhib Efendi, kadınların çalışma hayatına dair örnek vermektedir. “*Ve işbu karhane i mezkurda zükür ve inas iki yüzden mütecaviz amele olduğu reyülâyın görüldüğü.*” sözleriyle, iki yüzden fazla işçileri olan fabrikada, kadınların ve erkeklerin beraber çalıştığını söylemektedir.³²⁴ Moralı Esseyit Ali Efendi de Lyon’da uğradığı ve beğendiği, yaklaşık beş yüz yıllık olan bir hastanede kadınların çalıştığını aktarmaktadır. “*Ancak zükür ve inas beş yüzden mütecaviz hademe...*” var diyerek erkeklerden ve kadınlardan oluşan beş yüz çalışanın olduğunu söylemektedir.³²⁵ Ebubekir Ratib Efendi, “*Ve iki nefer tabbaha avretler bu ispitalyanın ta’amını mahiyye ikişer bin fiyorent ile idareyi üzerlerine almışlardır.*” sözleriyle iki aşçı kadının hastane yemeklerini yaptıklarını ve ikişer bin fiyorente bu yemek işlerinin ihalesini aldıklarını aktarmaktadır.³²⁶Burada verilen örnekle, Viyana şehrindeki kadınlar, belirli bir ücret karşılığında hastanenin yemek ihalesini alabilmektedir. Bu da kadınların sadece emek gücüyle çalışmadıklarını, girişimci olarak da iş yeri açabildiklerini göstermektedir.

Rusya İmparatorluğu istisna olmak koşuluyla yönetim hariç çalışma hayatında kadınların olduğu bu örneklerden anlaşılmaktadır. Kadınların çalışıp gelir elde etmesi, kendilerini sadece tüketici değil üretici konumuna sokmalarını sağlamaktadır. Bu da farklı sosyal alanlarda kadınların yer almasına imkan sağlamaktadır.

Kadınların çalışma hayatında olmaları, onların eğitim almaları yolunu açmaktaydı. Elçiler gittikleri kütüphane ve okullarda kız çocuklarıyla karşılaşmaktaydı. Fen, felsefe, geometri, matematik ve lisan eğitimi temel dersler olarak verilmekteydi. Dans ve gösteri oyunlarında eğitim alarak, meslek edinebilmekteydiler. Abdurrahim Muhib Efendi

³²³Halil Nuri Bey. *Nuri Tarihi*. 667 s.

³²⁴Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. 39-A s.

³²⁵Moralı Esseyid Ali Efendi. *Moralı Esseyid Ali Efendi'nin Sefaretnamesi*. 19 s.

³²⁶Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedit'in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi'nin "Büyük Layihası"*. 376 s.

“...zikrolunan pansiyon tabiriyle mektebler olmağla kızları ebeveyni senevi takdir olunan fiat ile ol mekteplere virub, terbiyelerine dikkat eyledikleri.” diyerek belirli ücret karşılığında yatılı okullarda kız çocuklarının okutulduğunu söylemektedir.³²⁷ Seyyid Mehmet Emin Vahid Efendi de Varşova’da eğitim kurumlarında verilen dersleri saymaktaydı. “Şehri sakinesinden gayrez? Yahudi zükür ve inas evlatlarını lisanı(?) ve hikmet ve hendese ve sair maarif temsili ve musuki ve raks talimi için terbiyeye say...”³²⁸ Bu açıklamalardan geometri ve matematik gibi temel eğitimlerden dans ve müzik eğitime kadar çeşitli alanlarda Yahudi erkek ve kız çocuklara eğitim verildiği anlaşılmaktadır. Kadınların eğitim almaya ve okuma alışkanlığı elde etmesine en güzel örnek ise Moralı Esseyit Ali Efendi’dir. Kendisi Lyon kentinde kütüphaneye davet edilmişti. Elçi kütüphanenin büyüklüğü, bina yapımında kullanılan malzeme gibi teknik bilgileri verdikten sonra “...daire i meskure nisvan ile mal-a-mal olmak...” diyerek kadınların kütüphaneyi doldurduğunu söylemektedir.³²⁹ Bu açıdan kadınların eğitimi sadece çocukluk yaşlarında okula gönderilmekle kalmadığı, sosyal yaşamlarında da kitaplarla kendilerini geliştirdikleri anlaşılmaktadır.

Moralı Esseyit Ali Efendi, Paris’te Hocha adlı bir generalin cenaze töreninde kız ve erkek çocukların beş direktör sarayına yakın bir yerde mezuniyet belgelerinin verilmesini anlatmaktadır. “Bu esnada zükûr ü inasdan tahsil-i fenn edenlere izin verilecektir diyerek müdürân-ı hamsenin sarayına karîb Odeon nam komediyeye cemiyet olunacağı.”³³⁰ Elçi Odeon denilen tiyatro salonuna girince yaklaşık yetmiş seksen kişinin dans ettiğini görür. Daha sonra “bir kız bir oğlan meydana gelip birer birer fennlerin iicrâ ve avdet ve tertîb-i mezkûre üzre âherleri çıkıp alâ-hide şayeste-i izin olanlar...” iç işleri bakanı tarafından gösterisini icra edenlere diploması verilir. “Hediyeleri dahi keman vesair saz nev’inden olup bazı duhterâne fistanlık tülbind dahi verildi. Yunanîler bu makule harekât ile vakitlerinde olan cühelâyı te’lif eder olup...” diyen elçi, mezun olanlara keman, saz, tülbind gibi hediyeler verildiğini söyledikten sonra hediye verilmesini Yunan adetlerine bağlar.³³¹ Bu örnekten de anlaşılacağı üzere alınan eğitimler dünyevi ihtiyaçlara hitap eden eğitimlerdi. Eğitimin dayandığı medeniyetin çoktanrılı, Müslüman veya Hristiyan

³²⁷Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. 6-B s.

³²⁸Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 43 s.

³²⁹Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 19 s.

³³⁰Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 43 s.

³³¹Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 43 s.

olmasının Avrupa toplumunda bir önemi yoktu. Dünyevi ihtiyaçlarını karşılıyorsa bu eğitim verilmekteydi.

Avrupa devletlerindeki kadınlar balolara, tiyatrolara ve davetlere katılabilmekteydi. Erkeklerin bulunduğu yerlere girebilmekteydi. Rusya İmparatorluğu istisna olmak şartıyla yönetici olamamalarına rağmen, eşleri aracılığıyla yabancı elçi ve yöneticilerle tanışma fırsatı elde etmekteydiler. Amedi Galib Efendi, Peşte şehri komutanının eşi ile birlikte bahçeleri gezip, tiyatroya gitmişti. “...kendü hintolarına madamasıyla bizi ve tercümân beyzâdeyi bindirip ve kendisi dahi diğer hintoya binip evvelâ kumanya Peşte’de olan bahçeleri gezdirmeyi iltizâm ve komediye âdem işini gönderip...”³³² Kadınlar devlet yöneticilerini davetlerine katılıp, saraylarına gidebilmekteydi. Burada farklı devletlerin elçileri ve yöneticileriyle konuşabilmekte ve aynı ortamı paylaşabilmekteydiler. “Tüileri sarayının yukarısına muzika tabir olunan saz çalınmakta olan bir odaya çıkarup avdet etmekle odai mezkurda süfera cem olmuş ve bazı inas...” katıldığını aktarmaktadır.³³³

Elçiler, belirli konumda olan kadınların ismini söylemek yerine onları makamı ile anmayı tercih etmekteydi. Bu durum büyük ihtimalle kendi toplumlarındaki kadınlara hitabın etkisi ile oluşmaktaydı. Amedi Galib Efendi “Baş Konsolos Madaması sandalyede oturmuş.” diye tarif etmektedir.³³⁴ Başka bir gün Napolyon Bonapart’ın eşi ile görüşen Amedi Galib Efendi “...ve yarım saat miktarı Madama ile afaki sohbet ve kahve getürtüp...” konuştuklarını söylese de eşinin ismini yazmamaktadır.³³⁵ Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı İmparatorluğu elçileri gittikleri ülkenin yönetici eşleri ile tanışıp, konuşabilmekteydiler. Ancak elçiler kadınların isimlerini vermekten kaçınmaktaydılar. “Adetlerine muhalefet olmamak için” tanışmaları kabul ettiğini söyleyen Abdurrahim Muhib Efendi, “Tallayrand ayağa kalkup, işbu oturan madamaları efendi hazretlerine birer birer tarifedeceğim, ma’lumlari olsun deyüta’dad ebaşlayup, bu benim ve bu Prusya elçisi Lukezini cenablarının ehlidir.” diyerek nasıl

³³²Gürsoy, B. A. (1997). Amedi Galib Efendi Sefaretnamesi. *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*. 941: 911-942.

³³³Uzunçarşılı, İ. H. (1937). Amedi Galib Efendi’nin Murahhaslığı ve Paris’ten Gönderdiği Şifreli Mektuplar. *Belleten Dergisi*, 384: 357-410.

³³⁴Uzunçarşılı, İ. H. (1937). Amedi Galib Efendi’nin Murahhaslığı ve Paris’ten Gönderdiği Şifreli Mektuplar. *Belleten Dergisi*, 384: 357-410.

³³⁵Uzunçarşılı, İ. H. (1937). Amedi Galib Efendi’nin Murahhaslığı ve Paris’ten Gönderdiği Şifreli Mektuplar. *Belleten Dergisi*, 397: 357-410.

tanıştıklarını anlatır.³³⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk daimi elçisi olan Yusuf Agah Efendi'nin sırkatibi Mahmut Raif Efendi, kraliçe tarafından kadınlara özel toplantılar yapıldığını aktarmaktadır. Her perşembe “...saray hanımları saray kıyafetlerinin giyiyorlardı. Burada hiçbir görgü kuralı uygulanmıyor, herkes istediği yere oturuyordu.” diyerek soylu kadınlara özel toplantılar yapıldığını söylemektedir.³³⁷

Avrupa devletlerindeki kadınlar müzikli toplantılara ev sahipliği yapabilmekte ve davetlere katılabilmektedir. Paris'in ilk daimi elçisi olan Moralı Esseyit Ali Efendi, ‘supa’ tabiri kullanılan gece yemeğine; vekil, general, sefir ve otuzdan fazla kişiyi eşleri ile birlikte davet etmiştir. “...vekilden ve sefiradan bazıları nisvan-ı kibarları tekrar davet edildi.”³³⁸ sözlerinden kadınların eşleri ile birlikte gece davetlerine katıldığı anlaşılmaktadır. Moralı Esseyit Ali Efendi Chalon şehrine varınca “...mevcud bulunan vücüh-ı belde ve zenan-ı hoş ayende ile tenazül ve kendilerine mahsus musiki ile def-i meslis olundu.” söyleyerek, gidilen şehirde, beğenilen kadınlarla, onlara has müziklerle eğlence yapabildiğini belirtir.³³⁹ Bu davetlerde önemli ayrıntılar mevcuttur. Kadınlar davete katılan erkeklerle dans edebilmektedir. Napolyon'un İtalya'dan dönüşü şerefine yapılan bir davete katılan Moralı Esseyit Ali Efendi, “iki yüz kadarzenân ol kadar zükûrmüctemi’ ve bir iki mahalde tertib olunan sazlar ahenge âğâz eylediklerinde dört zen ve dört frenk karşı karşı raksa ibtidâr ve bir odada bu tertib ile iki üç takım raks ile yarım saat kadar safâ-nisâr olduktan sonra...” sözleriyle, iki yüz kadar kadın ve erkeğin birkaç bölgede dans ettiklerini, dört kadın dört erkeğin karşılıklı dans edebildiklerini ve bu şekilde iki üç grubun yarım saat dans ettiklerini belirtir. Davetlerde kadınlar sofrada oturup yemek yiyebilirken, erkekler ayakta beklemektedir. “Bu makûle sofrada zenândan gayri bir ferdkuûd etmeyip Frenkler ayak üzerinde kanların i'tâ eyledikleri taâm ve meyve ile minnetdar olurlar.”³⁴⁰ Bu durumu yalnız Fransa'ya özgü bir durum değildir. Genel itibariyle tüm Avrupa'yı kapsamaktadır. Seyyid Mehmet Emin Vahid Efendi bu durumun bir kural olduğunu sefaretnamesinde belirtmektedir. “Frenk taifesi gündüzleri taamlarını karılarıyla beraber iderler. Lakin gice yemeklerinde ve bazı büyük

³³⁶Günay, B. *Paris'te Bir Osmanlı Seyyid Abdurrahim Muhib Efendi'nin Paris Sefirliği ve Büyük Sefaretnamesi*. 221 s.

³³⁷Yalçınkaya, M. A. (1994). Mahmut Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 425:385-434.

³³⁸Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi'nin Sefaretnamesi*. 48 s.

³³⁹Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi'nin Sefaretnamesi*. 21 s.

³⁴⁰Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi'nin Sefaretnamesi*. 46 s

ziyafetlerde, kadın kalabalığı olduğu taktirde, sofraya başında karılar oturup erkekler orada ayak üzere durarak karıların ellerine bakarlar...”³⁴¹ Frenk tabiri o dönem bütün Avrupa’yı ifade etmektedir. Elçinin kendisi dahi bu davette kadınlar ile sohbet edip, ismi Ay olan bir kadına şiir yazmıştır.

Elçiler ile Avrupa kadınları arasında davetlerde benzer diyaloglar yaşanmıştır. Bir davette, Yusuf Agah Efendi’ye neden birden çok kadınla evlendikleri sorulmuştur. Yusuf Agah Efendi ise kibar ve gönül alıcı bir üslupta “Sizin sahib olduğunuz cazibe ve hüneri sadece birden fazla kadında bulma şansına sahibiz.” diyerek davette kadını güldürmeyi başarmıştır.³⁴² Benzer bir durum İsmail Ferruh Efendi zamanında da yaşanmıştır. 29 Temmuz 1797 tarihli The Times gazetesi, “İsmail Ferruh Efendi’nin bir kontesten davetiye kartı aldığını.” yazmaktadır.³⁴³

Abdurrahim Muhib Efendi “Taife-i nisvana i 'tibar ve ikramları tasavvur mertebelerinden efzun ve bunların dahi telef ve isriifatıda'ire-i ta'birdenbirun ırz ve namusdan müberravümü'arra-i süfihatolub muhafaza-i ırz ve mü'eddeb olanları niidirdir.” sözleriyle kadınların rahatlıkları hakkında olumsuz görüş bildirmektedir.³⁴⁴

Kadınların iş hayatında olması ve gelir elde etmesi, onların farklı sosyal alanlarda yer almasına imkan sağlamıştır. Eğitim almaya başlamaları ile birlikte kendilerini geliştirme fırsatı elde etmişlerdir. Bu açıdan sadece kendilerini yetiştirmekle kalmamışlar, büyüttükleri çocuklarında eğitilmesini sağlayarak, onların bilinçli bireyler olmasına vesile olmuşlardır. Kadınların sadece tüketimde değil üretimde yer almaları, merkantalist ekonomi için gerekli olan nüfusun sağlanmasına imkan vermiştir. Davetlere, gösterilere, tiyatrolara gidebilmeleri ve ev sahipliği yapabilmeleri farklı sınıf ve kesimle temas kurmalarını sağlamıştır. Bu nedenlerle Avrupa’da kadınlar daha özgür bir ortamda yaşama fırsatı bulmuştur. Ebubekir Ratib Efendi’nin “Frengistan zenana her cihetle gerçi cennettir.” sözüyle Avrupa kadınlarının dünyevi yaşamda rahat ettiklerini görmekteyiz.³⁴⁵

³⁴¹Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi, *Paris Sefaretnamesi*, 45 s.

³⁴²Kenan, S. *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, 603 s.

³⁴³Kenan, S. *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, 613 s.

³⁴⁴Kürel, İ. (1997). Abdurrahim Muhib Efendi’nin Paris Risalesi. *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 195:177-197.

³⁴⁵Uçman, A. *Ebubekir Ratib Efendi’nin Nemçe Sefaretnamesi*, 20 s.

4.4. Sosyal Kurumlar (*Hastaneler, Yetimhaneler ve Yaşlı Bakım Evleri*)

Her medeniyette insan sağlığının ve hayatının önemli bir yeri vardır. Bu önemin göstergesi olarak hastaneler yapılmış, doktor ve sağlık çalışanlarına değer verilmiştir. Sağlık hizmetlerinin giderleri ise hayırsever ve tedavi olan zengin insanlar tarafından karşılanmıştır. Ancak Avrupa’da kişi sağlığına önem verilme sebebi vicdani duygulardan ziyade ekonomik sebeplerdir. Merkantalist ekonomi için gerekli olan unsurların başında nüfus gelmektedir. Nüfusun azalmasına engel olmak ve var olan insan sayısını korumak için hastane, yaşlı bakım evi ve yetimhanelere önem verilmektedir. Böylece her insanın üretim hayatına katılması hedeflenmektedir. Bu da Avrupa sağlık sistemini diğer medeniyetlerin sağlık sistemlerinden ayıran temel farktır.

Osmanlı İmparatorluğu elçileri, gittikleri şehirlerdeki hastane tarifleri bu durumu tespit etmeyi sağlamaktadır. Ebubekir Ratib Efendi, “*Avrupa vilayetlerinde umum ve husus için hastahaneler olup mariz ve alil olanlara anda müdavat olunur.*” demektedir.³⁴⁶ Bu sözden de anlaşılacağı üzere, Avrupa devletlerinde hastaneler özel ve genel olarak ayrılmaktaydı. Ancak fakir veya zengin, soylu veya sıradan herhangi birisi hastalandığı zaman hastanelerde tedavi görebilmekteydi. Hastanelerde “*Kuvva-i maliyesi olanlara mahsus daireler olmağla.*” zenginler için özel odalar bulunmaktaydı.³⁴⁷ Bu odalar soylu ve zengin kişilerin yüksek ücretler ödeyerek tedavi aldığı odalardı. Özel odalar belirli bir sınıfa aittir ve yapılma amacına göre kullanılmaktaydı. Ebubekir Ratib Efendi tüccarların II. Josef’den izin alınarak hastanede ayrı bir bina yaptıklarını anlatmaktadır. “*Anların hizmetkarları hastalanursa gelüp ol dairede olurlar.*” sözleriyle, zengin kişilerin çalışanlarının özel odalardan yararlandığı anlaşılmaktadır.³⁴⁸ Zengin kişiler, çalışanlarına özel odalar yaptırmasının sebebi yardımsever veya merhametli oldukları için değildir. Çalışanların hastalanması ile birlikte iş gücü kaybı yaşanacağı için yatırımcılar zarar edecekti. Ancak böyle özel binalar sayesinde çalışanlar hemen tedavi altına alınıp, iyileşebilecekti. Böylece iş gücü kaybı zamanı azalmış olacaktı. Elçi, bu hastane binasında bin dört yüz hasta yatağı olduğunu tahmin etmekteydi. Orada çalışan görevli ise hasta yatağının bazen iki bine kadar çıkabildiğini söyleyerek hastane yatak sayısını

³⁴⁶Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”*. 367 s.

³⁴⁷Moralı Esseyid Ali Efendi. *Moralı Esseyid Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 19 s.

³⁴⁸Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”* 374 s.

yükseltmekteydi. Yataklar arasında mesafe bulunmakta ve perde çekilmektedir. Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi Viyana nüfusunu üç yüz bin olarak vermektedir.³⁴⁹ Bu sayıyı doğru kabul edersek, Viyana’da her yüz elli kişiye bir özel hasta yatağı düşmektedir. Özel odalar aynı zamanda hastanelerin önemli bir gelir kalemiydi. Bu özel odalarda tedavi olanlardan alınan ücretler ve bağışlar sayesinde hastanelerin genel giderlerini karşılanmaktaydı. Abdurrahim Muhib Efendi “*Şehri mezkürda millet için müteaddid mahallelerde ispitalya yani hastaneler olup, şehri ahali olanlar hastanelere gidip, bila bedelü ücret timar edip...*” sözleriyle Paris’teki hastanelerde hastaların ücretsiz tedavi gördüğünü aktarmaktadır.³⁵⁰ Buna karşılık bazı hastanelerde sıradan hastalardan ücret alınmaktaydı. Moralı Esseyit Ali Efendi Lyon hastanesinde, hastalardan belirli ücret alındığını söyleyerek bu tip hastanelere örnek vermektedir. Ancak genel itibariyle zengin kişilerin tedaviden sonra yaptığı ödemeler, bağışlar ve bölgenin yöneticisi tarafından hastane giderleri karşılanmaktaydı.

Moralı Esseyit Ali Efendi, Lyon kentindeki hastanenin çalışma sistemini aktarmıştır. Bu hastane sayesinde Fransa’daki sağlık sisteminin geldiği boyutu kavrayabiliriz. “*Hane i merküm beş yüz sene mukaddem ahali şehri mezküm tarafından bina olunmuş.*” sözleriyle hastanenin şehir halkı tarafından beş yüz sene önce yapıldığını açıklamıştır.³⁵¹ Hastanede, hastalara dair kayıtların tutulduğu bir arşiv bölümü olduğunu şu sözlerinden anlamaktayız; “*her kim gelen ve giden bîmârdan suâl eylese binâ ve ihdâsı tarihinden bu vakte kadar her kim gelmiş ise tarihi ve ismi ve şöhreti ve illetini haber verirler.*” Bu kayıt sistemi sayesinde hastanın geçmiş hastalıkları ve uygulanan tedavi yöntemlerini bulmak kolay hale gelmektedir. Hangi hasta, yaralı veya gebenin hangi tarihte hastaneye geldiği, nasıl tedavi uygulandığı kayıt altına alınmaktadır. Aynı zamanda bu belgeler ile tıp öğrencilerine referans sağlanmaktadır. Hastanenin “*bin iki yüz hastaya vafi*” olduğunu söyleyen elçi, “*zükûr ve inâs beş yüzden mütecâviz hademe ve dört nefer tabîb ve on iki cerrâh ve edviyemasârîfi ve me’kûlât ve meşrubâtlan külliyyetli akçeye mütevakkıf olduğu zâhir ve diyâr-ı efrenciyyede merhamet ü şefkat nâbûdidiki bâhir iken marazâdan resm almamak sureti itimada şayan olamaz.*” diyerek hastane masraflarının çok olduğunu anlatır.³⁵² Avrupa insanlarına karşı ön yargısı bulunan elçi, borçlar için

³⁴⁹Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 48 s.

³⁵⁰Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. 23-B s.

³⁵¹Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 18 s.

³⁵²Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 19 s.

senet almak gerektiğini söyler. Avrupa toplumlarında her konuda olduğu gibi sağlık konusunda da maddiyatçı bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu kar ve zarar ilişkisinin uygulanması neticesinde şefkat ve merhamet gibi vicdani duygulara ihtiyaç kalmamaktadır.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Avrupa’da hastaneler özel ve genel olarak ikiye ayrılmaktaydı. Sefaretnamelere göre Fransa, İngiltere, Rusya ve Prusya’daki hastanelerde sivil asker ayırımı yapılmadığı görülmektedir. Ancak sağlık sisteminde çok ileri olan Avusturya İmparatorluğu’ndaki hastanelerde asker ve sivil olmak üzere hastaneler ikiye ayrılmaktaydı. “*Ez cümle Beç şehrinde tavafi askeriye has bir muazzam mükellef ispitalya vardır.*” sözleriyle bu durumu belirtir.³⁵³ Bu hastaneler askeri akademinin içindedir ve başka kuruluşlara ihtiyaç duymadan kendi hastalarını tedavi edebilmekteydi. “*Anda ruz u şeb mevcud bulunmak üzere bir tabib-i hazık ve bir üstad cerrah ve bir botanika ve bir espençiyar dahi tayin olunaki taşradan anların tedarikine ihtiyaç messetmiye.*” cümlesinden, yedi gün bulunmak koşuluyla hekim, cerrah ve eczacının hazır bulunduğunu anlatır.³⁵⁴ Bu hastane sadece askeri eğitim gören subaylara ve askerlik yapan sıradan askere sağlık hizmeti vermektedir. Askerlere özel bir hastane yapılmasının temel nedeni ekonomidir. Eğitiminden kıyafetine silahından yiyeceğine kadar masraf yapıldıktan sonra yetiştirilen bir asker, hastalık veya yaralanma sebebi ile kaybedilmesi tüm yatırımın yok olması anlamına gelmekteydi. Oysa asker için özel hastane yaptırılmakla sıfırdan asker yetiştirilme masrafından kaçınılmaktaydı.

Fransa’da askeri ve sivil hastane ayırımı olmamakla birlikte, akıl hastaları için ayrı hastaneler mevcuttu. Abdurrahim Muhib Efendi birkaç yüz senelik olan bu hastane hakkındaki bilgileri, yardımcılarının birini göndererek elde etmişti. “*Tımarhane i Mezkiürede üç bin miktarı divane mevcud olup...*” diyerek, üç bin hasta olduğunu anlatır. Bu sayı kendisine fazla gelmekteydi. O yüzden sebeplerini araştırmak yoluna gitmişti. Yardımcıları aracılığı ile hastane hekimlerine akıl hastalarının neden çok olduğunu sormuştu. Savaşlar nedeniyle esnafların iflas etmesi ve kumar merakı gibi ekonomik sebeplerden dolayı akıl hastalarının çok olduğu cevabı verilmişti. Ancak en önemli sebep olarak “*Françe milleti nevicad taharruata mecbur olmalarıyla tahayyül eyledikleri maddeyi fiile getirmek için imalı efkâr ederek aklına iffet getirirler.*” olduğu

³⁵³Arıkan, V. S. Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası 367 s.

³⁵⁴Arıkan, V. S. Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası, 53 s.

söylenmişti.³⁵⁵ Fransızların yeni icatlar yapmaya kafalarını yormaları nedeniyle böyle rahatsızlıklar ortaya çıkmaktadır. Buradaki hastalara elleri önde olacak şekilde sırtlarına doğru bağlanan bir önlük giydirilmekteydi. Ellerini kullanamayacak hale gelen hasta, kendisine ve başkalarına zarar vermesi engellenmekteydi.

Sağlık sistemi ile ilgili ilginç noktalardan bir tanesi Polonya’da uygulanan aşı sistemiydi. Var olan nüfusu korumak için aşı sisteminden yararlanarak çiçek hastalığından ölümler engellenmekteydi. “*Vücudu insana araz olan çiçek illetini resael(?) mahsusalarında mahrir aşı ilacıyla savuşturmak...*”³⁵⁶ Elçinin kilise defterlerinden yararlanılarak öğrendiğine göre doğan insan sayısı ölen insan sayısından yüzde üç fazladır ve yaklaşık iki yüz altmış bin insana denk gelmekteydi. Bu nüfusartışının sebebi aşının kullanılmasıdır. Böylece var olan insan nüfusunun hastalıklara karşı korunması hedeflenmektedir. Ekonomi için ihtiyaç olan insan gücü sağlanmaya çalışılmaktadır.

Avrupa hastaneleri aynı zamanda eğitim merkezleri olarak da kullanılmaktaydı. Mahmut Raif Efendi’nin dediği gibi “*Hastaneler, genç hekimler ve cerrahlar için birer okul niteliğindedir.*”³⁵⁷ Elçilerin ‘teşrih hane’ dedikleri otopsi salonlarında hekimler yetiştirilmekteydi. Beç şehrinde “*Teşrih ve tıbbanesi üç kat bir daire-i kebîrdir.*”³⁵⁸ İçerisinde hasta odaları ve hekim mektepleri olduğunu söyleyen elçi, burada kullanılan araç ve gereçleri anlatmanın mümkün olmadığını söylemektedir. Abdurrahim Muhib Efendi, otopsi salonları hakkında daha detaylı bilgiler vermektedir. “*...mürd olan mevtalardan teşrihi muktazi olanları teşrih etmek tabiblerinşurût ve hastahanelerin nizamlarından olmağla*” bu duruma “*...sahib i mevta değil imparator dahi muhalefet edemez.*” diyerek çok fazla çalışılacak cansız insan vücudu olduğunu anlatır.³⁵⁹ Bu durumda eğitim alan öğrenci hekimlerin avantajına olan bir durumdu. Mustafa Rasih Paşa benzer uygulamanın Petersburg’da olduğunu aktarır. “*Nefsi Petreburg’da bir binayı mahsusun müteaddid hucurâtı olup her birinde vusâtına göre dairen-madar camlu muhafazalar...*” içinde üçer beşer büyük küçük cansız vücutlar olduğunu hatta rahimde ölmüş bebeklerin bile sergilendiğini söyler.³⁶⁰ Ebubekir Ratib

³⁵⁵ Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. 26-A s.

³⁵⁶ Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 58 s.

³⁵⁷ Yalçinkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 433:385-434.

³⁵⁸ Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 22 s.

³⁵⁹ Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. 24-A s.

³⁶⁰ Karakaya, Y. a.g.e. 100 s.

Efendi, Beç şehrinde ‘anatomya’ diye tabir edilen yere gittiğini ve buradaki acayip eşyaları incelediğini anlatmaktadır. “*Beyaz balmumundan zükür ve inas ve sıbyan ve şabban ve pirandan her birinin tamam ve bütün olarak süreleri başka ve azaları başka ve kıtaları başka tasvir olunmuş.*”³⁶¹ Erkek, kadın, çocuk ve yenidoğan olmak üzere farklı ölü insanların bulunduğunu aktarır. Otopsi binasını iki saat boyunca gezen elçi, binanın altmış yıldır mevcut olduğunu söyler. Üç bin ölü olduğunu tahmin etmektedir. Ancak çalışan görevli iki bin sekiz yüz ölü olduğu cevabını vermiştir. Hekimler ve öğrenciler bu cansız insan vücutları üzerinde deneyler yaparak öğrenim gerçekleştirmekteydi.

Havaların sıcak olması durumunda ölülerin kokacağı ve çalışılmayacağı için otopsiler kış aylarında yapılmaktaydı. Ancak eğitime ara verilmemesi için “*Ve eyyamı sayfda dersler tatil için balmumundan masnü(mulaj) adam teşrihleri icad etmiş olmalarıyla hocalar derslerinin takrir iderler.*” denilerek, balmumu mankenlerinden yararlanılarak yaz aylarında eğitime devam edilmekteydi. Günümüzün cansız mankenlerine benzeyen balmumu heykellerine o dönem mulaj denilmekteydi. Balmumu mankenlerinde kas, sinir ve kemik gibi insana dair her şey mevcuttu. Balmumlarının eksiksiz bir insan şeklinde olduğunu söyleyen elçi, görülse insan zannedileceğini aktarır. “*Ve bunlar haylice masraflı şeylerden olup, rüyet olunmadıkça zihin kabul etmez.*” diyerek anlatmakla aklın kabul etmeyeceğini ancak görülerek anlaşılabileceğini söyler.³⁶² Viyana şehri otopsi ve balmumu mankenler konusunda Avrupa’da lider konumdaydı. Özellikle II. Josef döneminde Avrupa’nın farklı şehirlerinden hekimler getirtilip, Viyana’da eğitimler verilmişti. Mehmet Emin Vahit Efendi Viyana’daki balmumlarını şu sözlerle anlatır. “*Üzerleri camlu sandukalar içine bitibka insansüreti mulaj balmumda...*” yapıldığını ve burada hekimlerin sanki gerçek insan vücudunda çalışır gibi hastalıkları teşhis etmeye çalıştıklarını anlatır.³⁶³ Buradaki balmumu mankenlerinin benzerleri Avrupa’nın farklı otopsi salonlarında bulunmamaktaydı.

Amedi Galib Efendi’de, Ebru Kesal (Macarca: OberKisza) adında seksen yaşında, emekli bir generalin Kopar’daki evine konuk olur. Burada kütüphane ve farklı cins bitkileri gösterdikten sonra “*birkaç odasında dahi inşân ve hayvân envâından tahtalar üzerine günâgûn tesâvir-i garibe ve mecm û duvâraresm olunmuş inşânın kâffe-i azâsı ve*

³⁶¹ Arıkan, V. S. Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası. 368 s.

³⁶² Abdurrahim Muhib Efendi. Küçük Sefaretname. 24-B s.

³⁶³ Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi. Fransa Sefaretnamesi. 23 s.

reng ü kem ü pişi ve hayvânâtın nukûşu gösterilmiş tesâvir-i garibe” diyerek odaların bazılarında insan ve hayvan tasvirlerinin sergilendiğini aktarır.³⁶⁴

Sefaretnamelerde verilen bu örneklerden, farklı Avrupa devletlerinde insan vücuduna dair merakları olduğu ve insan vücudunu tanımaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Balmumu ve ölüler üzerinde çalışma imkanına sahip olan hekimler sayesinde hastalara doğru ve faydalı hizmet verilebilmektedir. Deneysel tıp öğrenimi ve hasta tedavisi beraber yürütülmektedir. Hastalıklara tanrının imtihanı veya tanrının lütfu gibi anlamlar yüklemeyip, dünyevi bir açıdan tedavi yöntemleri uygulanmıştır.

Avrupa devletlerinde cinsel yollarla hastalık bulaşacağı endişesi sebebiyle, Paris’teki Palais Rouyal gibi mekanlara bile sağlık hizmeti götürülmekteydi. Nizam-ı Cedid hareketine muhalif olan ve Napolyon’un Mısır’ı işgali sonrasında Fransa’ya gelen büyükelçi Halet Efendi, Fransa’ya dair olumsuz görüşlere sahipti. İstanbul’daki muhaliflere de bu tarz bilgiler vermek için Fransa gece hayatının en meşhur yeri olan Palais Rouyal hakkında bilgiler aktarmıştır. Bin beş yüz kadın, beş yüz erkeğin bu mekanda çalıştığını söyleyen Halet Efendi, “...bunlardan gerek oğlan ve gerek karı frengi illetine uğrarsa timar etmek için devlet tarafından muvazzafe hekimler var.” olduğunu söyler.³⁶⁵ Elçi, Avrupa’nın ahlaksız yönünü göstermeye çalışırken, bulaşıcı hastalıklara karşı sağlık sisteminin hazır olduğunu istemeden de olsa yazmaktadır. Böylece yayılma tehlikesi olan hastalıklar sorunun kaynağında engellenecekti.

Avrupa’da hamileler için ebelik sistemi mevcuttu. Bir ebe ve yardımcılardan oluşan bu sistemde hastalar evlerinde takip edilip, doğuma hazırlanılmakta ve doğum sırasında ebeler hastaya müdahale etmekteydi. “*Ve ebeliğe sair şagirdlerden sekiz on nefer adam ol hatunun hizmetinde bağlanıp, şagirdler beşer gurusu araba akçesi namıyla hatuna verirler.*” Ebe ekibinde olanlar belirli aralıklarla hamilelerin nabızlarını ve batınlarını kontrol etmektedir. “*Yani sekiz aylık hamilenin dahi ne mahalde bulunmak lazımdır, bilip, iktizası üzere mualece ederler.*”³⁶⁶ Böylece doğumda yaşanabilecek sıkıntılar önceden öngörülüp, herhangi bir sorunda ebeler hastanın yanında olabilmekteydi. Anne ve çocuğu sağlıklı bir şekilde yaşamlarına devam edebilmekteydi.

Avrupa’da kimsesiz ve yetim çocukları büyüten kurumlar vardı. Bu kurumların bulunma amacı insan hayatına verilen önem veya değer değildi. Asıl maksat, ülke ekonomisi için

³⁶⁴Gürsoy, B. A. Amedi Galib Efendi Sefaretnamesi. *Erdem Dergisi*. 935:911-941.

³⁶⁵Karal, E. Z. *Halet Efendi’nin Paris Büyükelçiliği (1802-1806)*. 34 s.

³⁶⁶Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. 25-A s.

ihtiyaç olan nüfus fazlalığına, bu kurumlar sayesinde katkı oluşturmaktı. Buralarda çocuklar belirli yaşa kadar bakılıp daha sonra eğitimleri verilip, meslek edinilmeleri sağlanmaktaydı. Abdurrahim Muhib Efendi Paris’te yetimhaneleri şu sözlerle tarif etmektedir. “*Şehri mezkürün bir tarafında veledzina çocuklar içünkargir, cesim bir mahal olup, derununda nice bin sagir ve sagireveledzina çocuklar olmağlamillet evladıdır deyü miri tarafından idare ve terbiyelerine sayiderler.*” Burada yetişen çocuklar erkekse askere alınmakta, kız çocuksa evlendirilmekteydi. Bazıları da konaklara hizmetçi olarak verilmekteydi. “*Ve bazıları dahi opera ve komedy tabir olunur rakkashanelerde oyun ve raks talim edip, kullanılırlar.*”³⁶⁷ Buradaki çocuklardan ülke ekonomisi faydalı bir şekilde yararlanmaya çalışılmaktaydı. Ebubekir Ratib Efendi, dul ve zengin kadınların yetimhanedeki erkek çocukların masraflarını ödeyip, onlarla evlendiklerini söylemekteydi. Bu durumu elçi şu sözlerle açıklamaktadır. “*Bundan gazezleri inayet ve merhamet ve müriyyet olmayup memalikimiz deruz be ruz reayamız tekessür etsün maslahatına mebnidir.*” Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere temel amaçları nüfusun artmasını sağlamaktır. Ebubekir Ratib Efendi yetimhanelerin tüm Avrupa genelinde olduğunu, “*Françe ve İngiltere’de muazzam ve mükellef piçhaneler vardır.*” diyerek açıklamaktadır.³⁶⁸

Çocuklar bu yetimhanelere gece vakti bırakılırdı. Görevliler tarafından alınan çocuklar, yedi yaşına kadar terbiye edilirdi. Daha sonra eğitilmek için bir sanat okuluna verilirdi. Bir meslek sahibi olması sağlanırdı. Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi, Polonya’daki yetimhanelere çocukların bırakılmasını daha detaylı bir şekilde anlatmaktaydı. Yetimhaneleri, kiliseler içindeki odalarda bir takım kara çarşafli kadınların sorumluluğunda olan yerler olarak tarif etmekteydi. Kimsesiz çocuklara ‘milletin çocukları’ denildiğini söyleyen elçi bu yüzden bu çocukların masraflarını “*Devletleri ve milletleri tarafından ücret ile hizmet ider.*” diyerek bölge yöneticisi ve varlıklı kişilerin karşıladığını anlatır.³⁶⁹ Sütanneleri ve hocaları tarafından yetiştirilen bu çocuklar, yetişkin çağlarına geldiklerinde kimisi köle olarak satılırken, hünerli olanlar farklı okullara gönderilmekteydi. Çocukların nasıl teslim edildiğine dair detaylı bilgiler bu sefaretnamede mevcuttu. Çocuklar genelde geceleri, yetimhane binasında olan dönme dolap denilen yerlere konulmaktaydı. İçeride “*memurlar olup vakit saatini şubut defter*

³⁶⁷ Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. 52-A s.

³⁶⁸ Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası* 370 s.

³⁶⁹ Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 59 s.

itdikten sonra sūtanalarına teslim iderler.”³⁷⁰ Böylece çocuklar teslim alınmaktaydı. Ayrıca soylu ve zengin kişilerle nikahı olmadan hamile kalan kadınlar çocuklarını bu yetimhanelere bırakabilmekteydi. Viyana şehrinde resmi nikahı olmadan hamile kalan kadınlar, doğumları sırasında hastanelerde kendilerine ayrılmış odalara gitmekteydi. Bu odalarda önce bir kağıda nüfus bilgileri yazılıp, kayıt altına alındıktan sonra bu bilgiler bir zarfa konulup mühürlenmekteydi. Daha sonra doğum sağlıklı bir şekilde gerçekleşirse çocuğu yetimhane görevlileri, yetimhaneye almaktaydı. Doğum sırasından anne rahatsızlanır ve ölür ise o zaman mühürlenmiş zarf açılır ve yakınlarından birine ulaşılmaya çalışılırdı. “*Ve eğer selametle hamlini vaz ederse kimsenin haddi yokdur ki ol memhur kağıdı açup içine nazar ede.*” Yeni doğan çocuk “...on gün ol ispitalyada bakup eytam hane namıyla maruf olan imarete gönderirler ve kendülerinde olan kağıddaki ismiyle piç hane defterlerine dahi kayd olup, orada terbiye ederler.”³⁷¹ Bu işlemler sırasında gizlilik esasına çok dikkat edildiğini söyleyen elçi, hiç kimsenin o mühürlü zarfı açamayacağını söylemektedir.

Bu şekilde yetimhanelere kazandırılan kimsesiz çocuklar eğitildikten ve meslek öğrendikten sonra anlatıldığı şekil üzere çalışma hayatına kazandırılmaktaydı. Bu açıdan merhamet ve vicdan gibi duygular üzerine değil ekonomik çıkar üzerinden kimsesiz çocuklardan yararlanmayı hedeflemekteydi.

Paris’te yaşlı kadınlar için bakım evleri mevcuttu. Belirli yaşa gelmiş yaşlı kadınlar kendilerine bakamayacağı öngörülüp belirli ücret karşılığında oda ve yiyecek masrafı karşılanmaktaydı. “*Mütemadid odalar ve bahçeler ile kebir bir konak olup, derununda yüz ihtiyare hatunlar sakın olurlar.*”³⁷² Altmış yaşına gelen ve dört bin kuruş parayı veren kadınlara bir oda bir bakıcı tahsis edilmekteydi. Yaşlı bakım evinde yüzlerce ihtiyar kadın bulunmaktaydı. Kimsesi çocuklar örneğinde olduğu gibi yaşlı bakım evlerinde de belirli ücret karşılığı onların temel ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmaktaydı. Yaşlı kadınlardan ekonomiye üretici bir katkı sunmaları gerçekçi bir durum değildir. Fakat onlar sayesinde bakıcı mesleğinde çalışacak insanlar gelir elde edecektir. Kurumlar ve kişiler farklı olmakla birlikte hepsinde aynı dünyevi mantık görülmektedir.

Avrupa toplumunda sağlık sistemine önem verilmesi, ailesi belli olmasa da her çocuğa bakılma isteği, yaşlı kadınlara dahi kucak açılmasının temel sebebi sefaretname

³⁷⁰Seyyit Mehmet Emin Vahid Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 60 s.

³⁷¹Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası* 373 s.

³⁷²Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. 54-B s.

örneklerinde de bahsedildiği gibi sadece vicdan veya merhamet gibi duygular için değildir. Merkantilist ekonomi için ihtiyaç olan nüfusun artırılması hedeflenmektedir. Doğacak her çocuk eğitilip bir sanat öğretilirse bir şekilde üretim faaliyeti içerisinde yer alacağı düşünülmektedir. Bu da Avrupa sosyal kurumlarının sadece merhamet ve vicdan gibi dini duygular üzerine değil, ekonomik kar zarar ilişkisi üzerinden dünyevi olarak örgütlendiğini göstermektedir.

4.5. Ticaret ve Ekonomi Hayatı

18. Yüzyılın başlarında Avrupa’da merkantilist ekonomi sistemi uygulanmaktaydı. Bu sistem gereği, yerli üretim teşvik edilip, altın, gümüş gibi değerli madenlerin ülke sınırları içinde kalması sağlanmaktaydı.³⁷³ Üretim için gerekli olan enerji ise insan gücü ile karşılandığı için ülke içerisinde neredeyse çalışmayan insan bulunmamaktaydı. Şehirlerde çeşitli meslek kollarına ait ticarethaneler mevcuttu. Bu ticarethanelerden alınan vergiler sayesinde devlet daha fazla gelir elde edebilmekteydi. Elde edilen gelir hesap verilebilir yönetimler sayesinde halka faydalı bir şekilde yansıtılmaktaydı.

Avrupa şehirlerinde küçük veya büyük az nüfuslu veya çok nüfuslu fark etmeksizin her yerleşim yerinde dükkanlar bulunmaktaydı. Aynahaneler, çithaneler, menzilhaneler, tabhaneler, çinihaneler, kumaşhaneler bunlara örnek verilebilmektedir. Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi Peşte şehrinin dükkanlarını “*Derununda mükellef ve müzeyyen boyutta*” olarak tarif etmektedir.³⁷⁴ On beş bin gibi az bir nüfusa sahip olan Beron Kalesi’ni anlatırken de benzer ifadeleri kullanmaktadır. “*Kale ve varoşu derununda katı çok karhaneleri ve sahtiyan destigahları ve ala konak ve ziyade kışlakları vardır.*” diyerek şehrin zenginliklerini anlatmaktadır.³⁷⁵ Paris şehrinde dükkansız bir mahalle bulunmamaktaydı.³⁷⁶ Bu dükkanlarda her çeşit ürün bulunmaktaydı.

Moralı Esseyit Ali Efendi, “*Françememaliki derununda bulunup imal olunan türlü türlü karhaneler bahanesiyle nüfus ü kesirenin refahı hal ile geçinmesine sebep olur.*” sözleriyle ticarethaneler ile halkın refah durumu arasında bağlantı kurmaktadır. Dünyanın farklı yerlerinden gelen pamuk, tütün, kahve gibi hammaddeler Avrupa’da işlenip, gene

³⁷³Denis, H. (1973). *Ekonomik Doktrinler Tarihi*. 1. Baskı, Sosyal Yayınları, İstanbul, Cilt 1, 99 s.

³⁷⁴Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 16 s.

³⁷⁵Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 33 s.

³⁷⁶Kürelî, İ. (1997). Abdurrahim Muhib Efendi’nin Paris Risalesi. *İlmi Araştırmalar Dergisi*. 195:177-197.

dünyanın farklı noktalarına satılarak kar elde edilmekteydi. Moralı Esseyit Ali Efendi “*reayâ ve memleketi mamûr ve müzeyyen ve kesret-i nûkûdî menafî’ ile diyar ve vilayet gıpta olacak mertebe âbâdan ve şendir.*” demiştir.³⁷⁷ Ahmet Azmi Efendi “*Gerek Nemçe gerek Prusya reayası asude hal olup, her saat başında mamur üçer beşer karyeleri olmağla...*” diyerek geçilen her yol kenarında köyler olduğunu aktarmaktadır.³⁷⁸ İnsanlar köylerde ve şehirlerde üretim halindedir. Bu durum onların daha refah bir şekilde yaşamalarına imkan sağlamaktadır. Avrupa’da olmayan ürünler, ticaret sayesinde Avrupa şehirlerinde bolca bulunmaktadır.

Avrupa’da ticaretin farklı nedenlerle gelişme sebepleri bulunmaktadır. Coğrafi olarak bakılacak olursa Avrupa’nın üç tarafı denizlerle çevrilidir. Avrupa’nın içinde nehirler ve ırmakların çok olması sayesinde ulaşım maliyetleri azalmakta ve ticaretten elde edilen kar artmaktadır. Kara yolları ise düzgün ve bakımlıdır. Bataklıklar kurutulmakta, nehirler üzerine köprüler yapılmakta, geniş yollar inşa edilmektedir. Yol üzerine menzil hane denilen hanlar kurularak ticaret yapanların güvenliği ve insani ihtiyaçları karşılanmaktadır. İsmi verilmeden laiklik sistemi uygulanmaktadır. Böylece dini ve mezhebi ne olursa olsun ticaret yapanlara kolaylıklar sağlanmaktadır. Bankacılık sisteminin olması, borsa ve kağıt para gibi uygulamaların tedavülde bulunması, paranın kolayca el değiştirmesini sağlayarak paranın akış hızını artırmaktadır. İnsan sayısını arttırmak ve var olan insanları doğru şekilde değerlendirmek için sağlık sistemi ve eğitim sistemine yatırım yapılmaktadır.

Elçiler Avrupa’nın yollarının bakımlılığı ve güvenliğini takdir etmişlerdir. Yolların durumunun iyi olmasının ticarete olumlu etkisi olduğunu görmekte-dirler. Moralı Esseyit Ali Efendi, “*Avrupa’nın bütün yolları haydut ve hırsızdan emin ve salim olduğu...*” söylemektedir. Eşkiya, hırsız gibi ticaret güvenliğine zarar verecek insanların olmaması bir yerden bir yere götürülecek ürünlerin miktarını artırmaktaydı. Böylece bir seferlik ticaretten daha fazla kar elde edilebilmekteydi. “*İnşa ü tamîr-i tarîk mesarîfî yoldan geçenlerden câ-be-câ alman geçit vergisinden hasıl olur ve yolların tamîrine ekseriyya vefa eylediğinden fazla devlet dahi müntefî’ olur.*”³⁷⁹ Yolların bakımı, buraya yatırılan sermaye, ticaretin yoğun olması sebebiyle geçenlerden alınan ücret ile kendisini telafi etmekteydi. Bazı yolların gelirinden devlet bile para kazanmaktaydı. Ebubekir Ratib

³⁷⁷Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 59 s.

³⁷⁸ Ahmet Azmi Efendi. *Sefaretname-i Ahmet Azmi*. 54 s.

³⁷⁹Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 58 s.

Efendi, Avusturya’da “*Ulakların acele ve süratle gelip, gitmeleri ve tüccar ve ebnayı sebilin refahü rahat ve sühulet ve selametle amed ü şidleri için daima yolları tathir ve tamir bil cümle devlete lazımdır.*” diyerek yolların bakımlı olması sayesinde haberciler ve tüccarların kullandığını aktarmaktadır.³⁸⁰Yollarda iki araç rahatlık ile geçebilmekteydi. Yaz ve kış aylarında yollar kapanmadan kullanılmaktaydı. “*Bu yolların tamirinden maksûd ticarete revâc ve menzilhaneler dahi mamûr ve gelip ve gidenlerden ücret-i mekûlatmisüllü akçe kazanmak maslahatından ibarettir. Yoksa geçenlere sehl olmak için değildir.*”³⁸¹Moralı Esseyit Ali Efendi’nin bu doğru tespiti sayesinde yapılan bir uygulamanın hayır, merhamet veya vicdan gibi duygular üzerine yapılmadığı, dünyevi bir içerik olarak kar zarar ilişkisi üzerine yapıldığı görülmektedir.

Avrupa’da ırmakların, nehirlerin fazla olması Avrupa içi ticarete ulaşım maliyetinin düşmesine sebep olmaktaydı. Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi, Polonya ülkesindeki akarsu ve nehirlerin Avrupa’da akan nehirlerden ve ırmaklardan fazla olduğunu vurgulamaktaydı. “*...dört bin sekiz yüz on dokuz nehri vardır deyü haber verdiler.*” diyerek sayıyı abartmış olmasına rağmen ülkedeki nehir sayısını vermiştir.³⁸²Harin, İsluç ve başka nehirlerin içlerinde büyük kayıklar ile gezer ve ticaret yaptıklarını aktarmaktadır. Mahmut Raif Efendi’de İngiltere’de ticaret ile yollar arasındaki bağa değinmektedir. “*Ürünlerin taşınmasını hızlandırmak için her yıl sayısı artan kanallar ve anayollar inşa ediliyor.*” diye belirtmektedir.³⁸³İngiltere’nin ada ülkesi olması, doğal limanlarının bulunması önemli bir avantajdı. Ancak kendileri kanallar yaparak ada içi ticaret hızını arttırmayı hedeflemektedirler.

Coğrafyanın kullanımından sadece taşımacılık alanında değil enerji ihtiyacında da yararlanılmaktaydı. Avrupa’nın bölgelerinin özelliklerine göre faydalanılmaktaydı. “*...nehir bulunur ise su değirmenleri ve nehir bulunmayan yerlerde yel değirmeni icad ve imal ile tahını hububat ettikleri rüyet olunmuştur.*” sözleriyle rüzgar ve su enerjisinden yararlanarak hububatları öğüttükleri belirtilmektedir.³⁸⁴

Avrupa’da paraların el değiştirmesini güvenli ve hızlı bir şekilde gerçekleşmesi için bankacılık ve poliçe sistemleri vardı. Farklı şehir ve ülkelerde şubesi olan bankalar

³⁸⁰Arıkan, V. S. Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”. 416 s.

³⁸¹Moralı Esseyid Ali Efendi. *Moralı Esseyid Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 58 s.

³⁸²Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 67 s.

³⁸³Yalçinkaya, M. A. (1994). Mahmut Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 434:385-434.

³⁸⁴Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. 48-B s.

müşterilerinden aldığı paraları farklı bir ülke ve şehir şubesinde çekebilmektedir. Daha da önemlisi devletlerin merkez bankaları olması tüccarların mallarına el koyulamayacağı güvencesi vermektedir. Merkez bankaları sayesinde, kağıt paralar Avrupa ülkelerinde hayata geçmektedir. Artık değerli madenlerden üretilen para yerine merkez bankalarındaki değerli madenlere göre kağıt para basımı yapılarak ticaret hayatı canlandırılmaktadır.

Yusuf Agah Efendi “*Düveli keferede bank tabir olunan sarraflık hizmetleri mesabesindedir.*” diyerek banka sisteminin sarraflık hizmetleri kadar önemli bir yeri olduğunu söylemektedir.³⁸⁵ Mahmut Raif Efendi İngiltere bankacılık sistemi ile ilgili daha detaylı bilgiler vermektedir. İngiltere’de birçok şirket olduğu ve bu şirketlerin kendi kendilerini yönettiğini belirtmektedir. Bu şirketler genelde ihtiyaç duydukları paraları bankalardan elde etmekteydi. Bankalar ise “*bireylerden paralarını yüzde üç oranında alıyor ancak savaş zamanı daha yüksek bir faiz oranı vermek zorunda kalabiliyor; iş adamlarına yüzde beş oranında borç veriyor.*” diyerek bankaların temel çalışma prensibini izah ediyordu. Şirketler elde ettikleri bu krediler ile yatırım yaparak borçlarını ödemektedir. Böylece bankacılık sistemi ayakta kalarak tüketim toplumu için gerekli olan para arzını halka ve şirketlere verebilmektedir. Elçinin bankalar ile değindiği önemli bir noktada, “*Banknotlar hükümete değil bankaya ait.*” sözüyle günümüz merkez bankaların para basma özelliğine sahip olduklarını belirtmektedir. Elçi Londra’da iki önemli bina olan İngiliz Merkez Bankası (Bank of England) ve borsa binasını tanıtmaktadır. “*Şehirdeki iki büyük binanın biri [İngiliz] Bankası, diğeri Borsa binası. Banka bireylerin ve hükümetin parasına sahip, borsa binası da iş adamlarının buluşup iş görüştükleri yer.*” tarif etmektedir.³⁸⁶ İngiltere’de devlet güçleri arasındaki denge sayesinde yöneticiler, halkın veya şirketin sermayesine el koyamamaktaydı. Kral savaş, barış veya ittifak yapmakta özgürdü. Ancak bunları yapabilmek için halktan vergi almak isterse bunu yapamamaktaydı. Çünkü elçinin sözleriyle bu durumu ifade edecek olursak “*bu yetki yalnızca parlamentoya aittir.*”³⁸⁷ Böylece devleti yönetenler sadece belirlenen bütçe ile hareket edebilmektedir. Bu denge ve denetim sayesinde var olan bütçe

³⁸⁵ Yusuf Agah Efendi. *Havadisnamei İngiltere*. 8-B s.

³⁸⁶ Yalçinkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 430:385-434.

³⁸⁷ Yalçinkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 426:385-434.

sermayesi, kralların ve çevresinin ihtiraslı savaşları yerine halkın çoğunluğu için yararlı olan yatırımlara gitmektedir. Ancak vergi belirleme yetkisi Avrupa'nın devletlerine göre farklılık göstermektedir. Buna rağmen fazladan vergi almamaya dikkat edilmektedir. Avusturya'da vergi arttırma "*Sefer vaktinde bu vergiler iki ve üç katını almak kralın adl ü insafına menüttur.*" sözleriyle kralın vicdanına kaldığı belirtilmektedir.³⁸⁸ Fakat vergilerin alınmasında kral adına bir belgenin gösterilmesi zorunludur. "*Kralın kağıdı olmadıkça eğer bir kimesneden bir akçe alınursa gelür şikayet eder.*"³⁸⁹ Böylece vergi toplayanların yolsuzluğa bulaşması önlenmektedir. Ayrıca halk ne tür vergi verdiğini belgeler aracılığıyla kanıtlayabilmektedir. Toplanan vergilerin ayrıntılarını veren elçi, bir senede toplam *altmış dokuz milyon dört yüz otuz bir bin beş yüz florin* olduğunu söyler.³⁹⁰ Yollardan alınan geçme ücretleri ve evlilik harçları bu bütçeye dahil değildir. Böyle büyük bir bütçenin düzenli bir şekilde toplanması, merkezi bir bürokrasi ve bu bürokrasinin tüm ülkeye hakim olmasıyla mümkündür. II. Josef'in kilise mallarını devletleştirmesi devletin elindeki tüm topraklara hakim olması anlamına gelmekteydi. Kilise zayıflayıp merkezi devlet güçlendikçe sağlıklı bir vergilendirme sistemi hayata geçmekteydi. Ebubekir Ratib Efendi, Fransa ile çıkabilecek savaş neticesinde bu gelirin büyük bir kayba uğrayacağını da belirtmektedir. Savaş ile ekonomi arasında doğrudan bir bağ kurmaktadır. Ahmet Azmi Efendi'de Prusya'da "*Sefer vaktinde dahi reayadan seferiye ve sefere müallik vergi namıyla bir şey mütalebe etmeyüb fakat zahire ve beygir mübayası iktiza ider.*" diyerek savaş zamanı ordunun temel ihtiyaçları için gerekli besin ve taşıyıcı bineklerin istendiğini aktarır.³⁹¹ Verginin İngiltere'de öngörülebilir olması sanayi devriminin neden Avrupa'nın başka coğrafyasında değil de İngiltere'de gerçekleştiği sorusuna bu açıdan bir cevap vermektedir.

Değerli madenlerin taşınma riski ve onlardan para üretme maliyeti, ticareti yavaşlatan nedenlerdi. Kağıt para sayesinde maliyetler düşüp, para değişim hızı artmaktadır. Kağıt parayı hisse senedi olarak düşünürsek onu üreten kurumun güven vermesi önemlidir. Bu sayede kağıt paraya olan ilgi artacak ve alışverişlerde kağıt para kullanılacaktır. Devletler kağıt paralara olan güveni göstermek için farklı uygulamalar ortaya çıkararak hesap verilebilir olduklarını göstermeye çalışmışlardır.

³⁸⁸Arıkan, V. S. Nizam-ı Cedit'in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi'nin "Büyük Layihası".401 s.

³⁸⁹Arıkan, V. S. Nizam-ı Cedit'in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi'nin "Büyük Layihası".351 s.

³⁹⁰Arıkan, V. S. Nizam-ı Cedit'in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi'nin "Büyük Layihası".442 s.

³⁹¹Ahmet Azmi Efendi. Sefaretname-i Ahmet Azmi. 62 s.

Mustafa Rasih Paşa, Rusya İmparatorluğu'nda “*Devleti mesfûra bakır ve asğinas kağıdı icad etmekle...*” tüccar ve halk değerli maden parası yerine bunları kullandığını söylemektedir.³⁹² Bakır ve asğinas kağıdının bir rublesi yüz kırk akçeye denk gelmektedir. Elçi Petersburg'da para basmak için bina olduğunu aktarmaktır. Günümüz merkez bankasına denk gelen bu binayı şu sözlerle tanıtmaktadır. “*İşbu asğinas kağıdı tabiiçün Petreburg'da mükellef bina ile darbhane namıyla bir mahall inşa olunmuştur.*” Rusya İmparatorluğu içinde toplam beş milyon asğinas kağıt parası bulunmaktadır. Bu miktarın belirlenme sebebi ise para basılan bina olan bankada bulunan değerli maden rezervidir. Kağıt parayı buraya getiren kişi o para miktarında değerli maden bankadan alabilmesi gerekmektedir. Halka ve tüccara bu güveni oluşturabilmek için “*Hazinenin haftada bir yani cumartesi günü müzayedeye mahsustur.*” diyerek hazinen değerli maden rezervini cumartesi günleri gösterdiğini anlatmaktadır.³⁹³ Abdurrahim Muhib Efendi, Paris şehrinde “*...kemali itibar ile beynen nas mütedavil kağıtlar vardır ki, bu dahi üç nevidir. İki yüz elli ve beş yüz ve bintir deyü kağıdlar olan...*” diyerek üç çeşit kağıt para sisteminin olduğunu anlatmaktadır.³⁹⁴ Ebubekir Ratib Efendi banko kağıtlarının Avusturya'da mühür ve nişan konularak devlet güvencesi verildiği ayrıntısını vermektedir. Banko kağıdı diye tarif ettiği Avrupa'da ilk defa kullanılmaya başlanılan kağıt paralardır. Avusturya'da yirmi milyona yakın kağıt para olduğunu aktarır. Fransa, İngiltere, Prusya ve Rusya'da da kağıt paralar bulunmaktadır. “*Ancak Françe ve Moskov devletlerinin banka kağıdlara ziyade rezil ve rüsvay ve itibardan sakıttır.*” diyerek her kağıt paranın aynı değerde olmadığını belirtmektedir. Bu devletler için kağıt paraları arasındaki değer farkının oluşma sebebi ülkelerde olan güven ile alakalıdır. 18. Yüzyıl başında Fransa'nın ihtilal ve savaşlarla uğraşması, Rusya İmparatorluğu'nun batıya doğru ilerleyen savaşlar açması bu ülkelerin savaş masraflarını karşılamak için kağıt paraları fazla üretmesi doğal olarak değerlerinin düşülmesine neden olmaktaydı. Oysa İngiltere ve Avusturya kağıt paralarına daha fazla itibar edilmekteydi. Özellikle Avusturya'nın banko çetule denen kağıt parası, “*bakkal ve hamal ve bazergan ve tüccar ve rical ve kibar*

³⁹²Karakaya, Y. a.g.e. 112 s.

³⁹³Karakaya, Y. a.g.e. 119 s.

³⁹⁴Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. 22-A s.

ve esnaf ve sarraf kime verilür ise bir akçe noksan teklif olunmaz. Temamen bozarlar. Ve alurlar. Ve verirler. Nizavü cidal yokdur.”³⁹⁵

Bankacılık sisteminin devamı olan ve bankalar ile beraber yürütülen diğer kurum borsalardır. Modern borsa kavramından uzak olan bir kurumdur. Dönem borsalarında, alıcı ile satıcı buluşup ürünler el değiştirmektedir. Abdurrahim Muhib Efendi borsayı “...*Françe memaliki sahillerinde olan cesim iskelelerde vesair kasabatda bir konağı ‘borsa’ tabiriyye yani cemiyetgahı tüccar olarak...*” sözleriyle tarif etmektedir.³⁹⁶ Malını alan kişilerin buraya gelip, ürünlerine fiyat belirleyip alıcıların önüne giderek teklif beklemektedir. Alıcı almak istemediğini söyleyince başka alıcıya sırayla götürmektedir. Ürün satılırsa borsa binasında bulunan katipler tarafından ‘borsada katı bazar olunmuştur’ diye deftere kayıt edilerek komisyon benzeri bir ücret satıcıdan alınmaktadır. Borsada tüccarlar alışverişi çek senetlerine benzer taahhütlü senetlerle yapılmaktadır. Bu senetlerde yazılan tarih günü gelene kadar alışveriş yapılmaktadır. Senedin günü gelip banka senedin geçersiz olduğunu söylerse ‘*protesto*’ denen mahkeme gibi bir sistem uygulanmaktadır.”³⁹⁷ Senedin üzerinde yazan isimler tarih sırasına göre yeniden eskiye doğru bulunarak, senedin ilk sahibine ulaşılır ve senedin geçersiz olduğu söylenerek ücret ondan tahsil edilir. Ayrıca mahkeme işlemleri de bu miktara eklenir. Mahkemede haklarını savunmak için her mahkemede “*elli, altmış, yüz nefer abukat vardır. Abukat vekil manasındadır.*” denilerek avukatlık sisteminin var olduğu aktarılmaktadır.³⁹⁸ Bu mahkemeler ve adalet sistemi ile tüccar ve alışveriş yapan kişilere güvence verilmiş olunmaktadır. Ebubekir Ratib Efendi, “*temessükleri alup satmak için mahsus bir kalem vardır. Ana borsa derler.*” diyerek borsanın tarifini yapar.³⁹⁹ Elçinin tarif ettiği Viyana Borsa’sı 1771’de kurulmuştur. Elçinin Viyana’da bulunduğu sırada dört yüz milyon florin değerinde senet piyasaya sunulmuştu. Bunun iki yüz yetmiş milyon florini kendi halkı tarafından, kalan yüz otuz milyon florin ise yabancı yatırımcılar tarafından alınmıştır. Hazine bu işlemlerden senede on altı milyon florin kar elde etmektedir. Elçi Avusturya hazinesinde para olmamasına rağmen bu gelir ile Fransa savaşlarını idare ettiğini söylemektedir. Borsa sayesinde Avrupa devletleri yeni yatırım araçları ortaya

³⁹⁵Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”*. 435 s.

³⁹⁶Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. 30-B s.

³⁹⁷Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. 31-A s.

³⁹⁸Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”*. 366 s.

³⁹⁹Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”*. 437 s.

çıkarmaktadır. Yatırımcı ile fikir sahibi borsada buluşabilmektedir. Devlet hızlı ve ucuz şekilde borçlanabilmektedir.

Elçiler Avrupa devletlerinde yerli üretimin teşvik edildiğini önemle vurgulamaktadır. Merkantilist ekonomi sisteminin bir gereği olarak değerli madenler ülke içerisinde kalmalı ve üretimde ihtiyaçlar dışında ülke dışından ürün getirtilmemeliydi. Bu yüzden Avrupa devletlerinde gümrük vergileri çok yüksek seviyelerdedir. Mahmut Raif Efendi İngiltere’de “*Hükümet yabancı malların ithalatından yüzde kırk, elli hatta daha fazla alıyor; İngiliz mallarının ihracatından hiçbir şey almıyor.*” diyerek ithalatın önlemeye çalıştığına değinmektedir.⁴⁰⁰ İngiltere İmparatorluğu’nun yıllık yirmi iki milyon sterlin bütçesi vardır. Bu bütçenin yarısı gümrük vergilerinden elde edilmektedir. Bu açıdan merkantilist sistem hem yerli üretici üretim için teşvik ederken İngiltere İmparatorluğu içinde büyük bir gelir kapısı oluşturmaktaydı.

Ahmet Azmi Efendi, Berlin’de tedariki mümkün olmaya ürünlerin ithalat yapıldığına dikkat çekmektedir. Ülke dışından ürün “*alınan ve cehren? Getürenlerden yüzde otuz gümrük...*” vergisi alındığını söylemektedir.⁴⁰¹ Ülke içinde üretimin teşvik edilmesi, ülke içindeki her şeyin değerli hale gelmesine neden olmaktadır. Özellikle de ürünleri üreten, teknik bilen, eğitim alabilen her insan önemli hale gelmektedir. Bu yüzden ülkedeki insan sayısını arttırmak ve ömürlerini sağlıklı bir şekilde uzatmak temel hedefler arasındadır. Buradaki amaç insanlara merhamet, şefkat gibi duygular veya insan oldukları için değil ekonomi için gerekli olan enerji için insana önem vermektedirler. Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi Polonya’nın Fransa’dan daha geniş topraklara sahip olduğunu ancak nüfusunun Fransa’ya göre az olduğunu anlatmaktadır. Bu sorunu çözmek için “*...ahaliyi çoğaltmak için bir müddetten beri veledi zinay-ı kadimelerini piçhanelerinde besleyüp, büyütme...*” politikasını benimsemektedirler. Bu sayede ülkede doğan her çocuktan yararlanmayı hedeflemektedirler. Ayrıca Polonya’da aşı kullanılarak çiçek hastalığından ölümler azaltılmaktadır. “*İnsana araz olan çiçek illetini resail mahsusalarında mahrer aşı ilacıyla savuşturmak...*” sözleriyle aşı sayesinde çiçek hastalığından kurtulmayı başardıklarını aktarır.⁴⁰² Kilise defterlerine bakarak bir değerlendirme yapan elçi, doğan

⁴⁰⁰Yalçinkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 429:385-434.

⁴⁰¹Ahmet Azmi Efendi. *Sefaretname-i Ahmet Azmi*. 51 s.

⁴⁰²Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 58 s.

insan sayısının ölen insan sayısından yüzde üç fazla olduğunu bununda yaklaşık iki yüz altmış bin sayısına denk geldiğini belirtmektedir.

Ebubekir Ratib Efendi Avusturya’da nüfusu arttırmak için başka ülkelerin halklarına bazı ayrıcalıklar verildiğini aktarır. Kralın hazinesinde olan köy ve kasabada üretim yapacak kişiler teşvik edilmektedir. *“Her kim ol karyeye gelür sakın olursa ana bir hane ve otuz dönüm tarla ve bir hane tava ve tencere ve kap kakac misüllü mefruşatına ve döşeğine varınca iğneden ipliğe varınca lazım olan eşyayı kral tarafından verirler.”* diyerek teşvikin neler olduğunu anlatmaktadır.⁴⁰³ Böylece hem kral arazileri boş kalmayıp işlenip gelir elde edilecek hem de üretilen ürün sayesinde ülke içerisinde bolluk olacaktı. Ebubekir Ratib Efendi, Avrupa devletlerinde meslek belgesi olan herkesin bir şekilde iş bulunduğunu aktarır. *“Ve eğer sanatı yok ise eğer ol karye ve şehir ve kasabada karhaneler var ise birine işçi verirler. Ve yahud bir bina ve tarlada rençberlik eder. Ve eğer akçesi var ise bazerganlık eder. Veyahud birine hizmetkar olur. Hiçbir karye ve şehir ve kasabada boş ve işsiz adem bırakmazlar.”* sözleriyle üretimde insanlardan nasıl yararlandıklarını aktarır.⁴⁰⁴ İnsana olan ihtiyaç doğal olarak kadınlarında çalışma hayatında yer almasını sağlamaktaydı. *“Nisvan dahi olsa bir sanat öğretilip karhanelerde istihdam ederler.”* sözünden bu durum açık bir şekilde anlatılmaktadır.⁴⁰⁵ Böylece ülkedeki her insan tüketici olmaktan çıkıp üretici pozisyonuna geçmektedir. *“Avrupa devletlerinde gözü görür ve eli ve ayağı tutan ademi sual(dilenci) ettirmezler, memnudur. Elbette bir kar ile işgal ve aklı rüşd ve marifetine göre bir hizmetde imal ederler.”* İnsanların dilenci olmalarına izin vermedikleri tespitini Ahmet Azmi Efendi Berlin şehri özelinde tüm Prusya için söylemektedir. *“Derun şehirde serseri ve cerrar ve dilenci makulesi pek nadirdir.”* diyerek her insanın gelir elde edecek şekilde bir iş bulunduğunu aktarmaktadır.⁴⁰⁶ Ebubekir Ratib Efendi olumsuz bir gözle Avrupa’da *“Kırk gün ‘Allah için’ deyü bir sail feryad etse bir akçe ve bir lokma kimesne vermez, açlığından helak helak olsa kimsenin umurunda değildir.”* diyerek yapılan teşviklerin merhamet için değil bir çıkar amacıyla yapıldığını yoksa kimsenin kimseye para ve yemek vermediğini belirtir. Bu açıdan Avrupa’da dilenci olmaz diyerek aslında sadece tüketici olan bir

⁴⁰³ Arıkan, V. S. Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”. 359 s.

⁴⁰⁴ Arıkan, V. S. Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”. 354 s.

⁴⁰⁵ Arıkan, V. S. Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”. 377 s.

⁴⁰⁶ Ahmet Azmi Efendi. Sefaretnâme-i Ahmet Azmi. 50 s.

topluluğun olmayacağını vurgulamaktadır. Ayrıca güçlü bir ordunun oluşması için merkezi bir idare ve disiplinli bir ekonomiye ihtiyaç duyulduğu açıktır.

Bu imkanlara rağmen iş bulamayan, sakatlığı veya engeli olan kişilere karşı maddi destek verilmektedir. Ebubekir Ratib Efendi “...hiçbir işe ve güce kadir değilse anı fıkara defterine kayd eder.”⁴⁰⁷ Buradaki amaç üretim için engel olacak unsurlar, sosyal destek, hastane, bakımevleri, cezaevleri gibi yapılarla engel olmaktan çıkarılmaktadır. Ebubekir Ratib Efendi’nin bulunduğu 1792 yılında Viyana şehrinde önemli bir reform uygulanmaktaydı. “*Polis teşkilatı olan Polizeihofstelle’nin başına geçen Anton Pergen XVIII. Yüzyılın cüzamlıları olarak da görülen fahişeleri, sarhoşları, sokak satıcılarını, işsizleri ve dilencileri inşa ettiği çalışma evlerinde (Arbeithaus) zorunlu istihdama başlamıştı.*”⁴⁰⁸ Bu reformun etkilerini elçi tespit etmekteydi. Bu unsurlar bir şekilde topluma faydalı olması hedeflense de asıl amaç onları ticaret hayatı için zararsız hala getirmektir.

Avrupa devletlerinde kişilerin dinleri ve mezheplerinin ticaret hayatına etkisi sınırlıdır. Farklı dini ve mezhepte olan kişiler Avrupa’nın şehirlerinde dükkan veya şirket kurup ticaret yapabilmektedir. Bu özgürlük alanı farklı coğrafyadaki insanın Avrupa’ya sermaye getirmesine neden olmaktadır. Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi Peşte şehrinin halkını “...sekenesi Rum ve Bulgar ve Nemçe ve Macar tarifelerinden ibaret cümlesiahil-i hirfet ve sahib-i ticaret olmağla...” sözleriyle tarif etmektedir.⁴⁰⁹ Bu kadar çeşitli halkın beraber yaşamasını sağlayan neden herkesin ticaret yapabilme imkanının olmasıdır. Benzer durum Viyana şehri içinde geçerlidir. “*Avrupa’nın merkezi olmak takribiyle ticaret hizmetinde Ehli İslam ve Nasara ve Yahudi’den türlü türlü adamlar bulunmağla malum ve meşhuttur.*” sözleriyle farklı dindeki insanların bu şehirde ticaret ile meşgul olduğunu aktarmaktadır.⁴¹⁰ Şehir içerisindeki gösterişli ticarethanelerin olmasını da bu çeşitliliğe bağlamaktadır. İngiltere’nin Londra şehrinde bulunan Mehmet Raif Efendi dini çeşitlilik hakkında bilgi vermese de kiliselerin çeşitliliği ve İngiltere kralının bağlı olduğu Anglikan kilisesinin ön planda olduğunu şu sözlerle anlatmaktadır. “*Londra’da farklı dinlere ait iki yüz seksen kilise var ancak başında kralın bulunduğu Anglikan dinine dahil*

⁴⁰⁷ Arıkan, V. S. Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”. 354 s.

⁴⁰⁸ Yeşil, F. Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi Ebubekir Ratib Efendi (1750-1799). 146 s.

⁴⁰⁹ Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. Fransa Sefaretnamesi. 16 s.

⁴¹⁰ Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. Fransa Sefaretnamesi. 28 s.

olanlar dışında hiçbirinin çan çalma yetkisi yoktur.”⁴¹¹ Anglikan mezhebinin temel özelliği, kilisenin başının Vatikan’daki papaya değil İngiltere kralına bağlı olmasıdır. Böylece kilisenin taşınmazlarının vergilendirilmesi ve çalışanların giderlerinin karşılanması İngiltere devletine aittir. Bu da İngiltere İmparatorluğu’nun ulus devlet modelini oluşturduğunu göstermektedir.

Ebubekir Ratib Efendi Avrupa’daki bu ismi konulmadan verilen laiklik uygulamasını daha da ileriye taşımaktadır. “*Ehl-i İslam’dan bir fırka gelüp Nemçelünün Beç şehrinde ve yahud ahar memalikinden birinde veya Françe memalikinden makarr-ı hükümetleri olan Paris’te vilayetinde veya aharında veya İngiltere ve Prusya ve Flemenk memalikinin birinde bir cami ve mescid binasını istizan etse izin verirler.*”⁴¹²Farklı dindeki kişilerin ibadetlerini gerçekleştirecekleri yerleri yapmalarına müsaade edildiğini aktarmaktadır. Avusturya’da, Fransa’da ve Rusya’da o devletlerin halklarının çoğunluk dini ve mezhebinde olmayan kurmay subayların orduda görev yaptığını öğrenen elçi bu durumun savaşlarda ihanete neden olup olmadığını sormuştur. Akademi yetkilisi, eski Rus hanedanları ve Yunanlılar zamanında bu din ve mezhep yüzünden çok kan akıtıldığını, ülkelerin harap ve bitap bir hale düştüğünü belirtir. Şimdi ise “...mezheb ü diyanetden mübahase Avrupa devletlerinin mecmuunda memnu olmuştur.” diyerek böyle subayların mezhep ve din konuları hakkında konuşmalarının yasak edildiğini ve konuşanların şikayet edildiğini aktarır. Avusturya İmparatoriçesi Maria Theresia zamanında mezhepsel baskılar artmıştır. Katolik kilisesi dışında başka kiliseler izin vermemektedir. Ancak bu durum ülkeden geçecek farklı mezhep ve dindeki esnafların yollarının değiştirmesine neden olmakta ve bu da gelirlerin azalmasına hazinenin zarar etmesine sebep olmaktadır. Maria Theresia’nın ölümünden sonra başa geçen II. Joseph, ticaret ile uğraşanları rahat ettirmek için “*Nemçe ülkesinde Calvin ve Luteran ve Rum ve Eflak ve Sırb misüllüedyan-ı muhtelifa ve mezahib-i mütegayireden her kangisi müceddeden bir kilisa ve şamih bir bina ihdasına murad etse izin verirler.*”⁴¹³ 13 Ekim 1781’de tolerans emirnamesi ile mezhepler arasında bir eşitlik sağlanmaya çalışılmıştır. Bu sayede ticaret yapanlar Avusturya ülkesini tekrar tercih etmeye başlayarak hazine gelirinin artmasını sağlamıştır.

⁴¹¹Yalçınkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 432:385-434.

⁴¹²Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 21 s.

⁴¹³Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”*. 21 s.

Elçilerin gözünde Avrupa, Hristiyan kuralları ile yönetilen devletler olarak tasavvur edilmekteydi. Oysa bu mezheplere ve dinlere karşı devletlerin tarafsız durmaya çalışması onları oldukça şaşırtmıştır. Bu durum Ebubekir Ratib Efendi özelinde şu sözlerle kendini göstermektedir. *“Bunlarda şeriat yoktur. Yani Hazreti İsa aleyyüs-selamın vaz ettiği şeriatden süreta nikah maddesinde itibar olan madde kalmıştır. Ol dahi krallar hakkında dini İsa aleyyüs-selam üzerine daima icra olunduğu yoktur. Kaldı ki miras hususunda dahi itibar etmezler. El-haletül-hazehi Avrupa memleketleri bir heyetdedir ki anlara ehl-i kitab denilemez.”*⁴¹⁴ Elçi bu sözlerden sonra, Avrupa’da dini hüküm olarak uygulanan kuralların eski kralların eski kanunları olması dışında dini bir özelliğinin olmadığını vurgulamasıda çarpıcıdır. Kısacası dini hükümler sadece nikah merasimlerinde uygulanan sembolik kurallar haline gelmiştir. Dini hükümler miras hukuku başta olmak üzere genel olarak kamu hayatından çekilmiştir. Avrupa’da dini kurallarla hareket edilmediğini Rusya elçisi Mustafa Rasih Efendi’de teyit etmektedir. *“Zira devlet-i mesfûrenin devamı kıyamı tahtı ahkamı şeriatte almayub.”* dedikten sonra, kuralların tedbirlerin, önlemlerin hepsi halkın isteğine göre yapıldığını aktarmaktadır.⁴¹⁵ Devletin yönetimini dini metinler değil dünyevi kurallar sağlamaktadır.

Ebubekir Ratib Efendi Avrupa devletlerinin insana bakış açısını şu sözleri daha iyi açıklamaktadır. *“...bir ferdlayıkı üzere riayet ve virgülerinivakt ü zemanıyle edaya mübaderet etdikçe kral veceneral ve oficyal ve zabitan tarafından bir kimesne ana taaddi ve tasallut ve tekebbür edemez. Ve gözüün üstünde kaşın var diyemez. Kangi kumaşı isterse iktisa eder. Ve ne isterse söyler. Yer ve içer ve gider ve gezer ve biner ve iner.”*⁴¹⁶ Soy, rütbe, dini ve mezhepler üzerinden halka bakan teokrasi devletleri yerine, halktan vergi almanın dışında başka bir özellik görmeyen yeni bir dünyevi devlet modelin oluştuğunu bu sözler göstermektedir. Belirli giysilerin ancak belirli özelliğe sahip olan insanlar tarafından giyildiği topluluklardan ekonomik gücü olanın istediği şekilde hayatını idame ettirdiği yeni bir sosyal hayata geçilmektedir. Bu koşulu sağlayan elbetteki devletin ticaret sayesinde gelir etmeyi düşünmesi ve bunun için kendi devletine farklı coğrafyalardan ve medeniyetlerden insanları çekmeyi amaçlaması önemli bir yer tutmaktadır.

İnsanların belirli gelir elde etmeleri ve bu geliri güvenli bir devlet içinde tekrar tüketime katması insanların gelir elde etmek için yolsuzluğa bulaşmalarını önlemektedir. Ahmet

⁴¹⁴Arıkan, V. S. Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”.365 s.

⁴¹⁵Karakaya, Y. a.g.e. 170 s.

⁴¹⁶Arıkan, V. S. Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”.351 s.

Azmi Efendi Prusya’da “*Herkesin hal ve şan ve mensubuna göre hazineden maaşı olmağla, kimseden rüşvet ve abiddiyet namı ve vahar ile bir akçe almazlar.*” diyerek bu durumu doğru bir şekilde tespit etmektedir.⁴¹⁷

Avrupa sokakları ticarethanelere ve dükkanlara ev sahipliği yapmaktadır. Bu nedenle sokakların tertibi, evlerin yükseklikleri, yolların temizliği o toplumun refahını göstermekte önemli bir husustur. Paris istisna olmak koşuluyla Avrupa sokakları temizdir. Yayalar için kaldırımlar vardır. Nehirler üzerinde köprüler mevcuttur ve at arabalarının düzgün gidebilmesi için yollar taşlarla döşenmiştir. Şehirlerin meydanları önemli kişilerin heykelleri ile süslenmiştir. Bazı sokaklar mağazalarıyla meşhurdur ve ticaret hayatına etkileri mevcuttur.

Abdurrahim Muhib Efendi, Paris şehrinde duvarların olmadığını ancak sokak girişlerinde demir parmaklıkların bulunduğunu ve buradan geçenlerden gümrük vergisi alındığını söylemekteydi. “*Sokaklarda nur-i şems ve hava cevalan etmediğinden eyyamı sayfda taaffün derkaridüğü.*” belirtir.⁴¹⁸ Bu sözlerden Paris’e güneş ve temiz hava girmediğinden dolayı sokaklarının pis olduğu anlaşılmaktadır. “*Genel itibariyle Paris şehrinde dört beş katlı binalar olmakla birlikte, sekiz kat olan bina bile var.*” Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi’de Paris’in sokaklarının temiz olmama sebebini bu yüksek binalara bağlamaktadır. “*Lakin sokakları ve haneleri mürtefa ve yüksek yapılmış olduğuna binaen, mahallet araları pek ruşen değildir.*”⁴¹⁹ Varşova şehrinde Paris’in bu durumuna benzeten elçi “*Ve sokaklarının ekserisi Paris sokakları gibi mütafen ve merdardır.*” diyerek kötü koktuğu ve pis olduğunu söyler.⁴²⁰ Dantzig kentine giden Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi burada “*...kale-i derunundaki ebniyenin cümlesi mertefe...*” diyerek yüksek binalardan oluştuğunu aktarır.⁴²¹ Viyana şehrinin kale içinde “*...ekseri dörder ve beşer ve bazen altışar kat almak üzere kargir ve kebir bin üç yüz hane*” olduğunu söylemektedir.⁴²²

Paris halkıda kötü kokunun farkındadır. Bunun için yaz aylarında ihale usulüyle sokaklar temizlenmektedir. “*zokaklar tatlıiri ve evan-ı sayfda su ile tebridi beher sene iltiza menvirilüb bir senelik bedel-i iltizamı üçyüzaltmışbin frankaya...*” her sene genel bir

⁴¹⁷ Ahmet Azmi Efendi. *Sefaretname-i Ahmet Azmi*. 47 s.

⁴¹⁸ Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. 9-B s.

⁴¹⁹ Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 25 s.

⁴²⁰ Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 44 s.

⁴²¹ Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 85 s.

⁴²² Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 19 s.

sokak temizliği yapılmaktadır.⁴²³ Belki bu durumun etkisiyle, Paris şehrinin içine girildiğinde durum değişmektedir. Sokakların yanlarında ağaçlar dikilidir. Ağaç çeşitleri olarak karaağaç, ıhlamur, kavak gibi ağaçlar bulunmaktadır. “...memurlar vasıtasıyla bir taraftan kırkulu, hem var itmekle say iderler.”⁴²⁴ diyerek bazı devlet görevlileri ağaçların bakımlarıyla ilgilenmektedir.

Özellikle başkentlerin fazla nüfusa sahip olması bina katlarının artmasına neden olmaktadır. Viyana şehrinden geçen Mahmut Raif Efendi “*gelişi güzel dar caddeleri var. Altı veya yedi katlı evler çok yüksektir. Varoşlar geniş bir alana yayılmış ve düzenli bir şekilde inşa edilmiştir.*” sözleriyle tarif etmektedir.⁴²⁵ Onunda belirttiği gibi bina kat sayısı yüksektir. Seyyid Mehmet Emin Vahit Efendi Viyana için “*Şehri mezkûrenin cenab serikesinde olan varoşları kenarında ağaçları bir çerpeyle? muntazam ve bade yolları her gün sulanup süpürülmekte...*” diyerek Viyana kalesi dışındaki yolların durumunu anlatmaktadır.⁴²⁶ Kale içerileri güvenli alanlardır. Bu yüzden fazla insanı kale içerisine almak için yüksek katlı binalar inşa etmiş olabilirler. Dolayısıyla kalenin dışında çok alan olduğu için yüksek katlı binalara gerek yoktur. Böylece şehre daha çok güneş ışığının girmesiyle temiz bir alan oluşmaktadır.

Bu iki başkente göre daha az nüfusa sahip olan Londra’da ise durum farklıdır. “*Evlerin sayısı yüz otuz bindir ama hepsi küçük ve tuğladan yapılmıştır. Hepsi neredeyse aynı tarz yapılmıştır. Bir mutfak bir mutfak ve yerin altında birkaç oda. Şehrin sakinlerinin sayısının bir milyon olduğu söyleniyor.*” söyleyerek diğer başkentlerle olan bina ve nüfus farkını ortaya çıkarır. Çevresi yetmiş bir mil civarında, uzunluğu yedi buçuk, genişliğiye üç buçuk mildir. Londra şehri Mahmut Raif Efendi tarafından temiz, hoş ve güzel olarak tarif edilmektedir. Şehrin en uzun caddeleri olarak Oxford, Strand ve Fleet caddeleri gösterilmektedir. Bu caddeler şehir halkının alışveriş yaptığı, ticaret merkezleridir. “*En ünlü cadde, ürünlerin geniş camlarda sergilediği kaliteli ve pahalı dükkânların yer aldığı East Cheapside. Geceleri dükkânlar ve bütün şehir aydınlatılıyor.*”⁴²⁷

⁴²³ Küreli, İ. (1995). Abdurrahim Muhib Efendi’nin Paris Risalesi. *İlmi Araştırmalar Dergisi*. 195: 177-197.

⁴²⁴ Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. 9-B s.

⁴²⁵ Yalçınkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 422:385-434.

⁴²⁶ Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 29 s.

⁴²⁷ Yalçınkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 433:385-434.

Avrupa sokaklarında yollar ve kaldırımlar taş ile döşenmiştir. Viyana şehrinde ata binen insan sayısı azdır. Genelde hinto denilen at arabalarına binerek seyahat edilmekteydi. Arabayla seyahat sırasında tekere taşın değmesi veya yolların engebeli olması yolculuğu sıkıntılı hale getirmekteydi. Rahat bir yolculuk için “*Şehri mezkürenin kale derununda olan kaldırımları ‘serapa’ çarköşe*” denilen kare taşlar ile döşenmiştir.⁴²⁸ Mahmut Raif Efendi, Londra’nın tüm caddelerinde, “*yayalar için kaldırımlar var.*” olduğunu belirtmektedir.⁴²⁹ Abdurrahim Muhib Efendi “*Zokakları vasi’ dört köşeli hemvar kaldırım taşı ile mefruş olub...*” ancak buna rağmen kötü kokunun devam ettiğini söyler.⁴³⁰ Rahat bir yolculuk için, kolay temizlenmek için ve yayalar ile at arabalarını ayırmak için kaldırım taşları kullanmaktadır.

Sonuç olarak, Avrupa devletleri ve toplumları kendi coğrafya imkanlarından yararlanarak ticareti arttırmayı temel hedef olarak belirlemektedir. Kanallar, yollar, köprüler, menzil haneler inşa ederek ticaret hızlı ve güvenli hale gelmektedir. Paris istisna olmak koşuluyla sokaklar temiz ve bakımlıdır. Yollar ve kaldırımlar taşlarla döşenmiştir. Merkantilist ekonominin uygulanması yerli üretimi teşvik ederken devlet içerisindeki insanında enerjisini kullanması nedeniyle önemini arttırmaktadır. Bu sayede sağlık ve eğitime yatırımlar yapılmaktadır. İnsanların ülkede yaşayabilmesini teşvik etmek için bazı imkanlar verilmektedir. Her insana kadın veya erkek cinsiyetine bakmaksızın bir meslek öğretilerek üretim hayatı içerisinde yararlanılmaya çalışılmaktadır. Ticaret yapan insanları ülkesine çekmek için devletler tarafından ismi konulmayan laiklik uygulaması belirlenmiştir. Böylece devlet insanlara dini, mezhebi, soyu açısından değil verdiği vergi üzerinden bakarak bir özgürlük alanının doğmasına neden olmaktadır. Bankacılık, borsa ve kağıt para sayesinde paralar daha güvenli ve kolay bir şekilde el değiştirebilmektedir. Bankacılık ve kağıt para sayesinde devletin güven oluşturma mecburiyeti doğmuş bu da hesap sorulamaz kutsal devlet anlayışından hesap sorulabilir, öngörülebilir devlet anlayışının oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

⁴²⁸Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi, *Fransa Sefaretnamesi*. 25 s.

⁴²⁹Yalçınkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 433:385-434.

⁴³⁰Kürelî, İ. (1997). Abdurrahim Muhib Efendi’nin Paris Risalesi. *İlmi Araştırmalar Dergisi*. 195:177-197.

5. ELÇİLERİN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ İKİLİ MODERNLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ

Elçilerin Osmanlı İmparatorluğu'na katkıları üç başlık altında oluşturuldu. Askeri hayata etkileri, Ekonomi hayatına etkileri ve saray hayatına etkileri başlıkları okuyucuya aşağıda sunuldu.

5.1. Askeri Hayata Etkileri

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşlarda yenilmesi ve topraklarını koruyamaması sonucu en azından askeri bir alanda reform ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Askeri alanda Avrupa devletlerinin askerleri gibi bir ordu kurulursa, topraklar savunulabilir düşüncesi oluştu. Ancak yeniçeriler gibi eski kurumlar kendi varlıklarının devam etmesini istemekteydi. Asker sınıfına mensup olan kişilerin temasta bulundukları kişiler devletin önemli kademeleriyle iletişim halindeydi. Bu açıdan askeri sınıf ve özellikle yeniçeriler, ulemeden ticarete kadar geniş bir halk kitlesine hükmetmekteydi. O yüzden sultan için bu geleneksel kurumları kaldırmaya çalışması, geniş bir halk kitlesini karşısına alması anlamına gelmekteydi. Oluşabilecek isyan hareketlerini önlemek ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarını düşmana karşı korumak için geleneksel kurumların yanına modern kurumlar inşa edildi. Bu ikili modernleşmeye örnek kurumlar aşağıda sıralanan başlıklarda anlatılacaktır.

5.1.1. Mühendishane-i Berri Hümayun

Modern anlamda mühendis yetiştiren ilk kurum Mühendishane-i Bahri Hümayun'dur. Bu kurum 1770 Çeşme Baskını'ndan sonra donanmanın yok olması üzerine Baron De Tott öncülüğünde Avrupa kurallarına uygun bir şekilde kurulmuştu. Eski kurumun ürettiği donanmanın büyük bir yenilgi alıp yok olması, sıfırdan bir kurum kurmak için fırsat yaratmıştı. Oysa kara savaşlarında yenilgiler alınsada ordunun tamamen yok olmaması kurumların tasviyesinin gerçekleşmemesine neden olmuştu. Devletin, en küçük askeri yapıya ihtiyacı bulunmaktaydı. Bu yüzden eski kurumlar kaldırılmadan modern kurumların inşa edilmesi gerekmekteydi.

Ebubekir Ratib Efendi, elçilik görevi sebebiyle Viyana’da bulunduğu sırada Akadimiya Meliter denen askeri mühendislik okulunu görme fırsatı bulmuştu. “*Ol-mekteplerde sanat ve ilm-ü marifet gibi harbe müteallik her ne kadar ilm ve fenn ü marifet ve sanat var ise onu talim ederler.*” diyerek savaş ile ilgili konuların buralarda öğretildiğini aktarmaktaydı.⁴³¹ Bu okul ‘Akadimiya Enjeniyör’ ve ‘Nizam-ı Akadimiya Enjeniyör’ olarak ikiye ayrılmaktaydı. “*Akadamiye Enjeniyör demek hendese mektebi demektir. Yani mühendislik mektebi demektir.*” diyerek okulun mühendislik üzerine kurulduğunu tarif etmekteydi.⁴³² Kara savaşlarında mühendisliğin ne kadar önemli bir yer doldurduğunu burada görmüştü. Bu okulda gördüğü sistem ve uygulamalar İstanbul’a döndüğünde Osmanlı İmparatorluğu askeri üzerinde uygulanmaya başlanacaktı.

1793 yılında Humbaracı ve Lağımcı Ocakları için mühendishane yapılmaya başlandı. Mühendishane-i Berri Hümayun’un temeli bu iki kurum için inşa edilen binadır.⁴³³ Mühendishane-i Berri Hümayun resmi olarak 10 Mayıs 1795 tarihinde Hasköy’de kuruldu. Bu kurum 1775 yılında kurulan Mühendishane-i Bahri Hümayun’dan sonra mühendis yetiştiren ikinci kurumdur. Ebubekir Ratib Efendi İstanbul’a döndükten sonra dönemin Bina Emni olan Mehmed Emin Efendi’ye yardım etmekle Mühendishane-i Berri Hümayun için ilk sorumluluğunu üstlenmişti.⁴³⁴ Mühendishane, Ebubekir Ratib Efendi’nin gördüğü Akadimiya Meliter’in Akadimiya Enjeniyör kısmından çok fazla etkilenmiştir. Mühendishane-i Berri Hümayun ile Akadimiya Enjeniyör’ün ders içerikleri birbirine benzemektedir. Akadimiya Meliter’de “*İçinde hendese ve istihkam-ı kila ve muhasara ve müdafa’a ve muntazam fenleri okunur.*” diyerek mühendislik, savunma, kuşatma gibi savaş için gerekli teknik derslerin verildiğini söyler.⁴³⁵ İçeride öğrencilere coğrafya kitaplarından soru sorduğunu söylediği için coğrafya dersi gördükleri anlaşılmaktadır. Odaların içerisinde resim çizimleri yer almaktadır. Dolayısıyla resim dersi verildiği sonucu çıkarılabilir. Hesap, teknik, harita gibi savaşlarda askerin işine yarayacak dersler anlatılmaktadır.

Bu metodun benzeri Mühendishane-i Berri Hümayun’da uygulanmıştır. Okul dört yıllıktır. Öğrenciler birinci yılda, hüsn-i hat, imla, resim, hendese, rakam, Fransızca ve Arapça derslerini görmektedir. İkinci yılda hendese, hesap, coğrafya, Arapça ve

⁴³¹Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”*.23 s.

⁴³²Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”*.24 s.

⁴³³Shaw, J. S. *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*. 196 s.

⁴³⁴BOA, HAT 14517.

⁴³⁵Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”*.23 s.

Fransızca. Üçüncü yılda, coğrafya, cebir, harp tarihi, tahtit-i arazi. Dördüncü yılda, fenn-i lağım, talim nazariyatı, istihkam, cerr-i eskal.⁴³⁶ Mühendishane hocalarının verdiği derslere bakarak öğrencilerin başka dersler görüldüğü anlaşılmaktadır. “*Hendese fennine uygun olarak metris kazmak, tabya inşa etmek, kale tabyası yaptırmak, ordugah kurulması ve yeri seçimindeki incelikleri öğretmek, top kundağı, gülleler, humbara kundağı, köprü tombazı yaptırmak ve bu tür teknik konularda eğitim vererek yetiştireceklerdi.*”⁴³⁷ Kanunname de geçen bu sözlerden savaşlarda askerler için ihtiyaç olan hendek, metris, tabya gibi yapıların nasıl inşa edileceği öğretilmekteydi. Bu da matematik, fizik gibi temel fen konularının işlendiğini göstermektedir. Mühendishanede teknik resim dersi de verilmekteydi. Bu eğitimin verilmesindeki amaç istenilen yapıyı “*işçilere nasıl yapılacağını tarif ederek, alçıdan ve ağaçtan bazı maketler yapmaları beklenmekteydi.*”⁴³⁸ Bu aslında dünya genelinde mühendislik kurallarının Osmanlı İmparatorluğu’nda uygulanmaya başlaması anlamına gelmekteydi. “*Üçüncü ve dördüncü yıllarda askeri tarih dersinden başka topografya, trigonometri, balistik, istihkam, astronomi ve yüksek matematik okutuluyordu.*”⁴³⁹ Derslerin niteliğinden de anlaşılağı üzere müfredat üzerinde dini etki yoktur.

Öğrenciler Fransızca ve Arapça dersler görüp, İngilizce tercüme eserleri görmekteydi.⁴⁴⁰ Müfredatta Fransızcanın olması sayesinde Avrupa’ya açılan bir kapı elde etmekteydiler. Böylece bilgiler aracısız bir şekilde temin edilmekteydi. Öğrenciler altı ayda bir sınava tabi tutularak eğitimleri ölçülmekteydi. Kuralları ihlal etmenin cezası okuldan atılmaya kadar gitmekteydi. Bu örneklerden de anlaşılağı üzere “*Kara Harp Okulu (Mühendishane-i Berri Hümayun) Avusturya örneğine göre düzenlenmiştir.*”⁴⁴¹ Bu etkinin oluşmasını sağlayanda kuşkusuz Viyana elçisi Ebubekir Ratib Efendi’dir.

Okulda verilen eğitimlerin çeşitliliği bir konu üzerinde uzmanlaşmayı engellemekteydi. Ülkenin sürekli savaşlarla boğuşması eğitilmiş insanların hemen kullanılmasına neden olmaktaydı. Bu da uzmanlaşmak için yeterli zamanın oluşmamasına neden olmaktaydı. Bu yüzden “*İlk dönem mühendislerin tüm branşlarda bilgi ve beceri sahibi olmaları*

⁴³⁶Şen, A. *Osmanlıda Dönüm Noktası III. Selim Hayatı ve Islahatları*. 296 s.

⁴³⁷Beydilli, K. Şahin, İ. Mahmud Raif Efendi ve Nizam-ı Cedid’e Dair Eseri. 54 s.

⁴³⁸Beydilli, K. Şahin, İ. Mahmud Raif Efendi ve Nizam-ı Cedid’e Dair Eseri. 54 s.

⁴³⁹Berkes, N. (2020). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. 30. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, Asya Basım Matbaacılık, İstanbul, 96 s.

⁴⁴⁰Adıvar, A. A. (1970). *Osmanlı Türklerinde İlim*. 189 s.

⁴⁴¹Ortaylı, İ. (2019). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. 49. Baskı, Kronik Yayınları, Optimum Matbaacılık, İstanbul, 46 s.

gerekmekte olduğundan, her biri ayrı bir disiplin olabilecek bilim dallarında bariz bir ihtisaslaşmaya gidilmemiştir."⁴⁴²

Mühendishane eğitim, kütüphane, tabip cerrahlar, alt kısmında basmahane adını verdikleri matbaa bölümü olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. İlk yıllarında eğitim veren bir hoca ve dört halife olmak üzere beş kişilik akademik kadro vardı. 1793 yılından 1800 yılına kadar müdür görevinde Abdurrahman Efendi, 1805 yılına kadar da Hüseyin Rıfkı Efendi müdür görevinde bulunmuştu.⁴⁴³ İlerleyen yıllarda akademik öğretmen kadrosu genişlemişti. Mahmut Raif Efendi, Le Brun'un öğrencilerinden Seyyid Mustafa Efendi, Kırımlı Hacı Hüseyin Efendi gibi değerli isimler öğretmenlik görevinde bulunmuştur. Bu süre zarfından Avrupa'dan uzaklaşmak isteyen subay ve askerlerden yararlanılmıştır. Özellikle Fransa kökenli kralcı subaylar, İngiltere Büyükelçisi Yusuf Agah Efendi tarafından İstanbul'a gönderilmiştir.⁴⁴⁴

Tabip ve cerrahlar Viyana'daki Akadimiya Meliter'de de mevcuttu. Ebubekir Ratib Efendi, akademiye içerisinde "*Askeriye'nin mariz ve alil ve bimarlarına mualece ve timar için ispitallya olmağla...*" sözleriyle içeride yüz otuz öğrenci bulunduğunu belirtmekteydi.⁴⁴⁵ Mühendishanede de askeri personelin hastalıklarına müdahale etmek ve sağlıklarını korumak için cerrahlar ve tabipler bulunmaktaydı. Mühendishane için hastane bölümü açılması elçilerin Avrupa'da gördüğü hastanelerin Osmanlı İmparatorluğu kurumlarına nasıl etki yaptığını göstermektedir. Eğitilmiş askerlerin hastalık veya yaralanma nedeniyle kaybedilmemesi için askeri hastaneler kurulmaktaydı. Böylece asker yetiştirmek için tekrar masraf yapılmayacaktı.

Mühendishanenin en önemli bölümlerinden birisi kütüphanesidir. Mühendishaneye ilk kitaplar Enderun-ı Hümayun Hazinesinden ihraç edilmişti. "*Mühendishane'ye teslim edilen bu ilk kitaplar 14 bibliyografik künyede olmak üzere 20 cilttir.*"⁴⁴⁶ Bu eserlere baktığımızda üç adet Cihannüma basması, dört adet Kitab-ı de Latif eserleri vardı. Birer adet Öklides ve Şerh-i Öklides bulunmaktaydı. İbrahim Müteferrika'nın Usulü'l-hikem fi nizamü'l-ümem adlı eserinin bulunması dikkat çekicidir. Kütüphanedeki kitap sayısı

⁴⁴²Beydilli, K. (1995). *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*. 1. Baskı, Eren Yayıncılık, Çetin Ofset Matbaacılık, İstanbul, 60 s.

⁴⁴³Shaw, J. S. *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*. 197 s.

⁴⁴⁴Beydilli, K. *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*. 87 s.

⁴⁴⁵Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedit'in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi'nin "Büyük Layihası"*. 369 s.

⁴⁴⁶Beydilli, K. *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*. 277 s.

1800 yılına kadar pek artış göstermemiştir. Ancak Ebubekir Ratib Efendi'nin idamı ile onun kütüphanesi buraya aktarıldı. “71 bibliyografik künyede 117 cilt kitap, 4 cilt içinde 300 adet harita parçaları ve ‘tevarihî kadime veatîk sikkeler’ ile ilgili ayrıca 117 cilt çeşitli eser içeren iki sandık dolusu kitap...” kütüphaneye zimmetlenmişti.⁴⁴⁷ Kitaplar arasında Almanca ve Fransızca eserler ağırlıktadır. Fatih Yeşil, Ebubekir Ratib Efendi'nin kitap sayısını 234 cilt kitap, 4 cilt içinde mahfuz 300 harita ve 17 parça hendese aletinden oluştuğunu söylemektedir.⁴⁴⁸

Ebubekir Ratib Efendi Viyana kütüphanesinde kitap incelemeleri yapmıştı. Savaşları ve orduları bilimsel metotlarla inceleyen yazarları özellikle sormuştu. Bu kişiler Vauban, Vegetius, Blonde gibi kişilerdir. Mühendishane kütüphanesinde Vauban'a ait üç çeşit eser bulunmaktadır.⁴⁴⁹ Bu kitapların mühendishaneye girmesiyle, Avrupa'nın uyguladığı tekniğe doğru atılmış bir adım oldu. 1801 yılında mühendishaneye bağışlanan kitaplar arasında aydınlanma dönemi filozofları Volteir, Rousseau gibi kişilerin eserleri bulunmaması dikkat çekicidir. Ebubekir Ratib Efendi Viyana kütüphanesinde bu kişilerin kitaplarını özellikle sormuş, incelemek istemişti. Ancak kütüphane görevlisi “*Nemçe tabirâtında bu makule küffiyata Kraygaystray derler. Bunların kıraatına izin yoktur.*” cevabını vermişti.⁴⁵⁰ Kütüphane görevlisi bu kişilerin eserlerini okuyan insanlar, eşitlikçi ve milletçi duygulara kapılıp, fitneye sebep olmaktadır iddiasında bulunmaktaydı. Bu eserleri askerlerin okuması halinde isyana neden olacağını düşünmektedir. Bu açıdan elçinin kendisi de aydınlanma filozoflarının eserlerini okumasına rağmen kütüphanesinde bu eserlerin bulunmasını sakıncalı bulmuş olabilir. Bu nedenle mühendishaneye aktarılan kitaplar arasında daha ziyade mühendislik ve askerlik ile ilgili kitaplar yer almaktadır. Buna rağmen kitapların çeşitliliği ve çokluğu önemlidir. Çünkü kitaplar “*muhtelif rivayetleri ortadan kaldırır, bilginin geniş bir yığın tarafından paylaşılmasını sağlar.*”⁴⁵¹ Böylece insanların dayanak olarak kullanacağı kitaplar sayesinde tartışma ve sorgulama kültürü doğar.

⁴⁴⁷Beydilli, K. *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*. 284 s.

⁴⁴⁸Yeşil, F. *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi Ebubekir Ratib Efendi (1750-1799)*. 242 s.

⁴⁴⁹Beydilli, K. *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*. 285 s.

⁴⁵⁰Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedid'in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi'nin “Büyük Layihası”*. 118 s.

⁴⁵¹ Mardin, Ş. *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*. 225 s.

Mühendishane Kütüphanesi'ndeki kitapların muhafazası için dolap kurulduğu belirtilmekteydi. “*Kütüphane, dolap, rahle ve çekmeceler için toplam 3.203 kuruş sarf edildiği...*” aktarılır.⁴⁵² Bu dolap ve çalışma yerleri Moralı Esseyit Ali Efendi'nin Paris'teki kütüphaneyi tarif ederken “*Duvarlar müşebbek dolap ve kütüplememli olup...*” sözlerinden duvarların oymalı dolap şeklinde olduğu dolaplara benzemektedir.⁴⁵³ Ancak Viyana'dakiler gibi küçük değil büyüktür.

Mühendishane matbaasının teknik alt yapısını İbrahim Müteferrika'nın matbaası oluşturmaktadır. İbrahim Müteferrika'nın 1727'de ölmesiyle matbaayı kalfası Kadı İbrahim devralmıştı. Ekonomik olarak ilerleme kaydedemeyen işletme, 1745'te Kadı İbrahim'in ölümüyle unutulmuştu. 1782'de Fransız elçiliğinin almak istemesi neticesinde Nizam- Cedid hareketini önemli isimlerinden Mehmet Reşid Efendi tarafından satın alınmıştı. “*Devlet-i Aliyye'de bir mühendishane ve derununda bir Tabhane tertibiyle mühendis yetiştirip...*” denilmesinden, mühendishane ile matbaanın beraber olması gerektiği fikri, kuruluşun başından itibaren mevcut olduğunu göstermektedir.⁴⁵⁴ Humbaracılar Nazırı Memiş Efendi ve İrad-ı Cedid Defterdarı Mehmet Reşid Efendi işbirliğinde, mühendishanenin zemin katında 1797 yılının bahar veya yaz aylarında matbaa kuruldu.⁴⁵⁵ Behiç Efendi, kitapların elle yazılması nedeniyle öğrencilerin kitaplara beş yüz kuruş karşılığı ulaştığını söylemekteydi. “*oysa matbaa sayesinde yüz elli- iki yüz kuruşa kadar maliyet düşecekti.*”⁴⁵⁶ Bu matbaada bir sene sonra 1798 tarihinde Mahmut Raif Efendi'nin Fransızca olan Tableaudes Nouveaux Reglemens de l'Empire Ottoman eseri basılmıştı. Eser Nizam-ı Cedid hareketini ve ordusunu Avrupa'ya tanıtan ve bunun için Fransızca yazılan ilk eser olması sebebiyle önemli bir yere sahiptir. Daha sonra yine Mahmut Raif Efendi'nin İcaletü'l-Coğrafiyye adlı eserine ek olan Atlas-ı Kebir'den elli adet basılmıştı. Bu eser Mühendishane matbaasında basılan en pahalı ve prestijli eserdir. Ayrıca matbaada Vankulu Lugatı eserinden sekiz yüz adet basılmıştı. “*Toplamda 1797-1826 yılları arasında basılan kitap adeti 66 parçayı bulmaktadır.*”⁴⁵⁷

⁴⁵²Beydilli, K. *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*. 47 s.

⁴⁵³Moralı Esseyid Ali Efendi. *Moralı Esseyid Ali Efendi'nin Sefaretnamesi*. 35 s.

⁴⁵⁴BOA, H.H,9783.

⁴⁵⁵Beydilli, K. *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*. 104 s.

⁴⁵⁶Kenan, S. *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*.138 s.

⁴⁵⁷Beydilli, K. *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*. 259 s.

Eğitim ve kitap ihtiyacı aynı zamanda kağıda olan talebi de arttırmaktaydı. İthal edilen kağıtlar askeri öğrencilere ve devlet hazinesine pahalı gelmekteydi. “...zıkr olunan kağıd maddesine dahi nizam vermek hatı-ı güzar-ı Şahane’leri...” tarafından gerçekleştirildi.⁴⁵⁸ Kara mühendishanesi altındaki matbaadan başka “...biri kütüb-ı tevarih ve sair harita basmağa etrafiyle bir mükemmel kütüphane binası...” Hüseyin Efendi’ye, diğeri Boğaziçi’nde “...bir müferrah kağıd-hane ve çukahane inşası...” hacedandan Ramiz Efendi’ye ihale olunmuştu.⁴⁵⁹ Mühendishanedeki matbaa, Üsküdar’da yeni ve büyük olanı kurulana kadar dört yıl boyunca Anadolu’daki en önemli matbaa oldu.⁴⁶⁰ Hüseyin Efendi’ye ihale olunan ‘kütüphane binası’ diye tarif edilen bina, yer darlığı nedeniyle buraya taşınılan Mühendishane matbaasıdır.

Dil bilen Rumlardan kitap çevirileri için istihdam edilmesi istenmekteydi. “*Fen, hesap ve hendesenin ameli ve ilmiyesinde, inşa-i kala ve ima-i sefayin ve fenun-ı harbiyye vesair fünunda mahir üstatların dahi celbine şimdiden mübaşeret olunmak lazım geleceğini*” söylemekteydiler.⁴⁶¹ “III. Selim zamanında fenni harb ve istihkamcılığa dair fenni lağım ve muhasara fennine dair Fransızcadan çevrilen eserler basılmıştır.”⁴⁶² Tercüme eserler ve kitaplar böylece hızlı, kolay ve ucuz yolla öğrencilere ulaştırılması hedeflenmekteydi. Mühendishane-i Berri Hümayun’un açılması ile Osmanlı İmparatorluğu doğa bilimlerinin anlaşılması ve bunların savaş alanında kullanılması için gerekli olan bir adımı atmıştır. İlk defa batı dillerinin derslerde öğretilmesi ile öğrencilere İslam Medeniyeti dışında bir dünyanın kapıları aralanmıştır. Kitaplara olan ihtiyaç neticesinde çevrilen ve yazılan kitap miktarı artmıştır. Böylece kitaplar delil gösterilerek sorgulama kültürüne zemin oluşturulmuştur. “*Hasköy’deki Üniversite diye adlandırılan Mühendishane’de eğitimin şekillenmesinde İsveç’in İstanbul elçisi Muradcan Tosunyan ve Ebubekir Ratib Efendi’nin katkılarının bulunduğunu belirtmek gerekir.*”⁴⁶³

III. Selim dönemi kurulan Nizam-ı Cedid ordusu üzerinde de elçilerin tesirleri görülmektedir. Özellikle eğitim ve giyim konusunda elçilerin Avrupa’da gördükleri usullerin etkisi olmuştur.

⁴⁵⁸ Ahmet Vasif Efendi. *Mehasinü’l-Asar ve Haka’iku’l-Ahbar*. 884 s.

⁴⁵⁹ Cabi Ömer Efendi. *Cabi Tarihi*. Cilt 1, 39 s.

⁴⁶⁰ Shaw, J. S. *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*. 200 s.

⁴⁶¹ Kenan, S. *Nizam-ı Kadim’den Nizam-ı Cedid’e III. Selim ve Dönemi*. 136 s.

⁴⁶² Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Osmanlı Tarihi*. 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 4.Cilt, 2.Kısım, 522 s.

⁴⁶³ Kenan, S. *Nizam-ı Kadim’den Nizam-ı Cedid’e III. Selim ve Dönemi*. 142 s.

III. Selim’e sunulan layihalarda önerilen üç tip askeri model mevcuttu. I. Süleyman dönemine dönüş, tamamen batı tarzı bir ordu kurulması, batı tarzı ordu kurulup ancak kurallarının I. Süleyman döneminde kuralları olduğunu söyleyen görüş. III. Selim ancak batı tarzı ile kurulacak bir ordunun başarı kazanacağını düşünmekteydi. Ancak batı tarzı bir ordunun kurulmasının getireceği tepkiler açık bir şekilde görülmekteydi. O yüzden bu üç görüş içerisinde birini değil, orta bir yolu seçti. Geleneksel askeri ocakları kaldırmayarak bu geleneksel askeri ocakların içinde batı kuralları ile hareket eden modern bir ordu kuracaktı. “*İş bu talimli, asakir Devlet-i Aliyye’nin kavanin-i kadimesinden haric olmamak için kadim ocak olan bostaniyan-ı hassa ocağına mülhak olan müstakil tüfenkciyan-ı bostani ocağı itibar buyrulmuş olmağla...*”⁴⁶⁴ Bu kanunda belirtilen hükümden de anlaşılacağı üzere eski bir kuruluş olan bostancı ocağının tüfenkçi sınıfına Nizam-ı Cedid ordusu kurulmuştur. Yeni ordunun yeniçerilere karşı kurulmadığını göstermek için “...devlet, Moskov hıncırlarının su bentlerini tahrip etmesine mani olmak için, oraya yakın olmak üzere Levent Çiftliğinde, yeni açılan ocağa bostancı neferatı koymağa başlandığı.” söylendi.⁴⁶⁵ Koca Sekbanbaşı Risalesinde yazılanlara göre, Rus Kraliçesi Katerina’nın danışmanlarından Şeremet adlı biri, İstanbul’u ele geçirme yolu olarak büyük küçük gemilere asker doldurup Kırım’dan yola çıkarak Karadeniz boğazındaki su bentlerini yıkmayı başarabileceklerini söylemektedir. Daha sonra ‘Rus askeri su bentlerini yıkmış, kalabalık bir ordu İstanbul’a yürümek üzeredir’ diye söylenti çıkararak bir günde İstanbul’u alacağı söylemektedir.⁴⁶⁶ Risale 1803 yılında yazıldığı bilindiğinden böyle bir baskına karşı Nizam-ı Cedid ordusunun kurulduğu söylenememektedir. Böylece ordunun asıl amacı gizlenmeye çalışılmaktadır. Benzer bir söylem daha erken bir tarihte Ebubekir Ratib Efendi tarafından da dillendirilmektedir. II. Katerina’nın gece gündüz İstanbul’a hakim olmak istediğini söyleyen elçi, bunun için İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya devletlerini kendi yanına çekmek istediğini aktarır. “*iki üç bin sağır ü kebir sefain istihzar ve bağteten Karadeniz boğazına koydurub telef olanlarına bakmayubilerüye çıkanlar tob ve gülle ve humbara ile İstanbul’isuzan ve ahalisini perişan ideceklerdir.*”⁴⁶⁷ Viyana’daki elçiliği yılına denk gelen bu sözlerle, İstanbul’da başlayacak reform hareketlerini meşruiyet kazandırmaya çalışmaktadır.

⁴⁶⁴ Koç, Y. Yeşil, F. Nizam-ı Cedid Kanunları (1791-1800), 119 s.

⁴⁶⁵ Karal, E. Z. (1988). Selim III’ün Hattı Hümayunları-Nizamı Cedid- 1789-1807. 53 s.

⁴⁶⁶ Uçman, A. (2017). Koca Sekbancıbaşı Risalesi Avamın Düşüncelerinin Reddedilmesi Hulassatü’l Kelam fi Reddi’l Avam. 1. Baskı, Büyüyen Ay Yayınları, Anabası Matbaacılık, 35 s.

⁴⁶⁷ Yeşil, F. Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi Ebubekir Ratib Efendi (1750-1799). 188 s.

Mahmut Raif Efendi, III. Selim döneminde reform hareketlerinde önemli görevler ve sorumluluklar almıştır. Bu görevlerin en önemlisinden biri Nizam-ı Cedid ordusunu Avrupa'ya tanıtan Fransızca bir eser yazmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu ordusunun yabancı bir dilde tanıtılması ilk defa gerçekleşmektedir. Mahmut Raif Efendi, Tableaues Nouveaux Reglements de l'Empire Ottoman eseri 1795 yılında açılan Mühendishane-i Berri Hümayun içerisindeki matbaada 1798 yılında Fransızca basılmıştır.⁴⁶⁸ Eserin Fransızca basımında askeri gravürler ve savaş aletlerinin çizimleri mevcuttur.

Ebubekir Ratib Efendi Avusturya askerlerinin kıyafetleri için kuralları olduğunu söylemektedir. “*Ve her recmendin nişanı üniforma deyü...*” tarif edilen kıyafetler giydirildiğini aktarır.⁴⁶⁹ Kıyafetler aracılığıyla askerin özelliği teşhis edilip, generaller ona göre orduyu ona göre yönlendirmektedir. Böylece ordu düzenli ve hızlı bir şekilde hareket imkanı sağlamaktadır. Ordu içerisindeki karışıklık olmasına izin verilmemektedir. Abdurrahim Muhib Efendi'de Fransa'da askerin giydirildiği, tüfeklerin verildiği ve askeri bilim üzerine yetiştirildiklerini aktarır. “*Askeri ta'ifesinincünbüş ve hareket ve tavırları ma'ruf olan kai'de üzeredir.*”⁴⁷⁰ Kıyafet üzerinden askerin disiplin ve kontrol altına alınması sağlanmaktadır.

Elçilerin Avrupa devletlerinin askerlerinde gördüğü üniforma düzeni uygulamasının benzeri Nizam-ı Cedid Ordusunda uygulanmıştır. Nizam-ı Cedid kanunlarında “...ve zabitan u neferatın heyetleri temyiz olunacak vechile elbiseleri tanzim ü ita...” madde konulmuştur.⁴⁷¹ Böylece her askere silah ve elbise verilmesi kural olmaktadır. Kanun maddesinde “*ve fakat sakalar kendülere mahsus olan çaprast ve kamçı ile temyiz olunmak...*” hükmü getirilmiştir. Sakalar sınıfına mahsus askerler kendilerine ait işaretler taşıyabilecektir. Böylece geleneksel yapıdaki ordu sınıfları varlıklarını modern olarak kurulan ordu sınıflarının içinde bile devam ettirmektedir.

Nizam-ı Cedit askeri dışındaki askeri sınıflara Avrupa tarzı kıyafet giydirilme iddiası, Mahmut Raif Efendi'nin öldürülmesi, ardında da III. Selim'e karşı başlatılan isyanın dayanak noktası olmuştur. Islahata düşman olan vezirlerden Tayyar Paşa Nizam-ı Cedit'e karşı yaptığı propagandalarda kıyafet düzenlemesi üzerinde çok sık durmuştur. Halk ve yeniçerilere “*işbu 1207 tariginde tanzim olunan Nizam-ı Cedit'e üzere*

⁴⁶⁸ Beydilli, K. Şahin, İ. Mahmud Raif Efendi ve Nizam-ı Cedid'e Dair Eseri. 3 s.

⁴⁶⁹ Arıkan, V. S. Nizam-ı Cedit'in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi'nin “Büyük Layihası”. 170 s.

⁴⁷⁰ Küpeli, İ. Abdurrahim Muhib Efendi'nin Paris Risalesi. 193 s.

⁴⁷¹ Beydilli, K. Şahin, İ. Mahmud Raif Efendi ve Nizam-ı Cedid'e Dair Eseri. 82 s.

İslamiyana kefere elbisesi ilbas olunup...” diyerek şeriatın ortadan kalktığını söylemektedir.⁴⁷² Asker sınıflara elbise giydirileceğinin kesin olduğunu her ortamda söyleyen Tayyar Paşa askerlerden istediği yanıtı almayı başarmıştır. Askerler “*Moskov olurum Nizam-ı Cedid olmam*” diye tavırlarını ifade etmişlerdir. Böylece Avrupa’da elçilerin gördüğü, askeri alanda düzen ve pratiklik getireceği açık olan kıyafet devrimi Selim’in tahtının kaybetmesinin nedenlerinden biri olmuştur.

Mahmut Raif Efendi, Şubat 1807 tarihinde Karadeniz Boğazı, Anadolu ve Rumeli canibi müstahkem mevkiileri İnşaat Nazırı oldu. Bu önemli görev ile Levent Çiftliği’ndeki Nizam-ı Cedid askerlerine karşı olabilecek saldırıları engellemekteydi. Bu görevdeyken yamaklara batılı kıyafet giydireceği söylentisi sonucu 25 Mayıs 1807 tarihinde yamaklardan Kara Ali tarafından öldürülmüş ve III. Selim’e karşı büyük bir isyan başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun kara ordusunun çekirdeği oluşturan Mühendishane-i Berri Hümayun ve Nizam-ı Cedid üzerinde Avrupa’ya giden elçilerin etkisi olmuştur. Mühendishane-i Berri Hümayun, Ebubekir Ratib Efendi’nin Avusturya’da gördüğü Akademiya Meliter’in Akademiya Enjeniyor kısmına göre yapılanmıştır. İki okul arasındaki matematik, geometri, resim başta olmak üzere dersler arasında benzerlik bulunmaktadır. Mühendishane-i Berri Hümayun’da batı dillerinden Fransızca ve İngilizce elçiler aracılığıyla müfredata girmiştir. Avrupa okullarının yanında veya yakında kütüphaneler bulunmaktaydı. Benzer şekilde Mühendishane-i Berri Hümayun binasının yanına kütüphane eklenmiştir. Kütüphane kitaplarının içeriklerinde elçilerin katkısı olmuştur. Özellikle Ebubekir Ratib Efendi’nin idamından sonra kütüphanesi buraya aktarılmıştır. Mahmut Raif Efendi gibi kişiler Mühendishane-i Berri Hümayun’da öğretmenlik görevini üstlenmiştir. Başta Yusuf Agah Efendi olmak üzere elçiler, Avrupa’da kralcı olduğu için boşta olan mühendis ve subayları İstanbul’a göndererek öğretmenlik yapmasına aracı olmuştur. Nizam-ı Cedid birliğinin eğitim ve kıyafet alanlarında Avrupa elçilerinin katkısı olmuştur. Ebubekir Ratib Efendi, Avusturya’da her askerin ayrı kıyafeti olduğunu ifade etmişti. Bu durumun yararlı olduğu görülerek, Nizam-ı Cedid birliklerine ayrı kıyafet verilmesi kural haline getirilmiştir. Mahmut Raif Efendi gibi önemli kişiler Nizam-ı Cedid birliklerinde üst düzey görevlere getirilerek, askerlerin batılı tarza denetim altına girmesi sağlanmıştır. Özellikle Mahmut Raif

⁴⁷² Karal, E. Z.(1983). *Osmanlı Tarihi*. 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Cilt 5, 78 s.

Efendi'nin, Tableaues Nouveaux Reglements de l'Empire Ottoman eseri 1798 yılında Fransızca basılmış ve Nizam-ı Cedid hareketi Avrupa devletlerine anlatılmaya çalışılmıştır.

5.1.2. Tersane

1770 yılında gerçekleşen Çeşme Faciası neticesinde Osmanlı İmparatorluğu gemicilikte Batı kurallarının etkili olduğunu kabul etmiştir. Ardından “*Macar soylularından Baron de Tott'un yardımıyla, Haliç'te tersane yakınında daha ziyade bahriye mühendisliğine mahsus olmak üzere bir okul kurdurmuştur*(1773).”⁴⁷³ Bu okul Mühendishane-i Bahri Hümayun'dur. Kurulan okul modern bir yapıya sahip olsada, donanmanın kurumsal olarak düştüğü durumdan kurtarabilecek etkiye ve güce sahip değildi. Bu yüzden tersane ve donanmada planlı ve geniş bir şekilde reform yapma imkanı III. Selim döneminde gerçekleşmiştir. III. Selim döneminde donanmaya bu kadar önem verilmesinin bir sebebi de 1783 yılında Kırım'ın kaybedilmesiyle artık Karadeniz'in bir Türk Gölü olmaktan çıkmasıdır. Karadeniz'de artık güçlü donanması ile Rusya İmparatorluğu bulunmaktadır. Doğal olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun böyle güçlü bir devlete karşı donanmasının olması elzemdi.

III. Selim, sultan olduğunda “*büyük gemilerin kaptanları deniz harp tekniğinin en basit kaidelerini bilmezlerdi.*”⁴⁷⁴ Gemiler perişan haldeydi. Gemi üretimi, çoğu tersanede yok denecek kadar azdı. III. Selim, bu şartlar altında “*Kapudan-ı derya Giridi Hüseyin Paşa'yı azl edip, Başçukadar-ı Şehriyari Küçük Hüseyin Paşa*”¹⁰ Mart 1792 tarihinde Kapudan-ı Derya atayarak dönüşümü başlattı.⁴⁷⁵ Donanmayı kalyon, fırkateyn ve küçük şentiye diye üç sınıfa ayırıp, kaptanları geçmiş başarılarına göre atadı. Kaptan maaşları artırıldı, “*Hiçbirinden caize ve ubudiyet alınmayacağından başka kaptanlara devlet tarafından bol bol ikramiye tertip edilerek verilirdi.*”⁴⁷⁶ Kaptanların maddi ihtiyaçlarının karşılanarak yolsuzluğa bulaşması önlenmek istenmektedir. Prusya elçisi Ahmet Azmi Efendi “*Herkesin hal ve şan ve mensubuna göre hazineden maaşı olmağla, kimseden*

⁴⁷³ Gencer, A. İ. (2001). *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretin'in Kuruluşu (1789-1867)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 26 s.

⁴⁷⁴ Karal, E. Z. *Osmanlı Tarihi*. Cilt 5, 66 s.

⁴⁷⁵ Cabi Ömer Efendi. *Cabi Tarihi*. Cilt 1, 33 s.

⁴⁷⁶ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt 3, 1399 s.

rüşvet ve abiddiyet namı ve vahar ile bir akçe almazlar.” diyerek maaşların yeterli olması durumunda yolsuzluk ve rüşvetin engelleneceğini ifade etmişti.⁴⁷⁷ Elçinin Prusya’da gördüğü örnekle donanma personeline maaş artırımına gidilmişti.

Eldeki personel ve gemilerden yararlanarak liyakatli bir donanma oluşturuldu. Daha sonra İngiliz ve Fransız örneklerinden yararlanarak donanmayı Avrupa tarzında yapılandırmaya başladı. Avrupa tersaneleri hakkındaki en önemli bilgiler, ilk Paris daimi elçisi olan Moralı Esseyit Ali Efendi tarafından Kaptanı Derya Küçük Hüseyin Paşa’ya verilen bilgilerdir. Toulon şehrini ziyaretinde deniz oyunlarını izleyen elçi, daha sonra tersane alanına götürülür. Burada tersane müdürü Grogard tarafından tersane bölümleri ve büyük havuz kısmı gösterilir. “*Havuz-ı mezkûrun inşâsındai ’mal olunan sanâyi adîde ve hüneri acibeyi kemâyen bagî tarif ve beyan nâkabil olduğuna binâen...*” söyleyerek, gözle görülmedikten sonra tarifin mümkün olmadığını aktarmaktadır.⁴⁷⁸ Ancak “*Devlet-i Âliyye’ dederkâr olan nüfuz ve itibârım hasebiyle havzı mezkûrun tahsil olunan heyûlâsı devletli kaptan-ı derya Hüseyin Paşa Hazretlerine arzû takdîm olunmuş.*” diyerek, gemilerin nasıl, hangi teknikle yapıldığı hakkında Kaptanı Derya Küçük Hüseyin Paşa’ya malumat verildiğini aktarır.⁴⁷⁹ Elçinin verdiği bu bilgiler sayesinde, Kaptanı Derya Küçük Hüseyin Paşa’nın oluşturacağı batı usulü donanması için gerekli bilgileri almaktaydı. Dolayısıyla Moralı Esseyit Ali Efendi, yeni oluşturulacak donanmaya bilgi vererek katkı sağladı.

Batı donanması hakkında gerekli bilgiler elçilerden alındıktan sonra personel ihtiyacı ortaya çıktı. Kurulacak donanmada en önemli eksik, teknik konuları bilen personeldi. Donanma ve denizcilik üzerine eğitim veren kurumların olmaması nedeniyle, Osmanlı İmparatorluğu bu eksikliği kendi insan topluluğu ile dolduramamaktaydı. Bu açığın kapatılması için Avrupa devletlerinin ordularından ayrılmış subay ve uzmanları imparatorluk topraklarına getirmeye çalışmışlardır. Ebubekir Ratib Efendi “*Ve her devletde ecnebi memleketden ceneral ve oficyal istihdam olunup...*” diyerek Avrupa devletlerinin ordularında başka milletlere mensup, generaller ve subaylar olduğunu söylemektedir.⁴⁸⁰ Başka milletlere mensup subay ve askerin başka devlete hizmet etmesinin normal olduğunu ifade etmektedir. 1793 yılında III. Selim, bu örnekten

⁴⁷⁷ Ahmet Azmi Efendi. *Sefaretname-i Ahmet Azmi*. 47 s.

⁴⁷⁸ Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 15 s.

⁴⁷⁹ Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 15 s.

⁴⁸⁰ Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”*. 20 s.

yararlanarak, Fransa'dan uzmanlaşmış teknisyenler ve subaylar talep etti. Fransa'nın iç karışıklık içinde olması bu teklifin hayata geçirilmesine engel oldu. Daha sonra Ebubekir Ratib Efendi'nin 1795 yılında Reisü'l-Küttab'lık görevine getirildiğinde “*buna benzer bir listeyi, bu kez çok daha uzun olarak, Kamu Güvenliği Komitesi'ne gönderdi.*”⁴⁸¹ Ebubekir Ratib Efendi, Reisü'l Küttab olarak batılı uzmanlardan yararlanılması için diplomasinin gücünü kullanmaktaydı. 1796 yılında Fransız büyükelçi general Aubert Dubayet büyük bir Fransız askeri uzmanla İstanbul'a geldi. Böylece yabancı uzmanların Osmanlı İmparatorluğu'na gelmesi Ebubekir Ratib Efendi'nin Reisü'lKüttab'lığı görevi sırasında başladı. Elçinin Avusturya'da gördüğü örnek, tersane kurumunda hayata geçirilmiş oldu. Ebubekir Ratib Efendi, “*Bundan böyle Devlet-i Aliyyede her iş, Avrupa'da işlerin yürütüldüğü gibi yürütülecektir.*” diyerek devlette yapılacak genel reformların yönünü ortaya koymuştur.⁴⁸²

Avrupa'daki Osmanlı elçileri sayesinde İmparatorluk topraklarına yoğun bir şekilde mühendis, subay ve malzeme gönderilmekteydi. Bu makaraların kalitelileri o yıllarda İngiltere'de üretilmekteydi. İsmail Ferruh Efendi, bu makaraları sigorta ettirerek güvenli bir şekilde Osmanlı İmparatorluğuna göndermeyi başarmıştı.⁴⁸³ Thames Nehri'nde gambot inşasına katılan İngiliz uzman Richard White, Yusuf Agah Efendi'nin tavsiye mektubu ile İstanbul'da istihdam edilmişti.⁴⁸⁴ Gemilerin tamiri için kıyıya yaklaştırılmasında makaralar ve darağacı denilen vinçler kullanılmaktaydı. Personellerin en iyileri seçilerek beğenilmeyenleri ise belirli ücret verilerek geri gönderilmekteydi. “*Yusuf Agah Efendi'nin 'tavsiyenamesi' ile gelen İngiliz havuz mimarı Olaf, kendisinden istifade edilecek yer bulunamadığından, beyhüde ödemelere yol açmamak için 500 kuruş olarak belirlenmiş bulunan maaşı kesilerek, geri yollanmıştır.*”⁴⁸⁵ Kuşkusuz İsveçli mühendis ve askerlerin toplu halde gelmesi böyle kararlar almayı mecbur kılmaktaydı. Bu durum Avrupa'da bulunan elçiliklerin, yabancı personellerin Osmanlı topraklarına gönderilmesinde ne kadar aktif rol aldıklarını göstermektedir.

Gemi yapımında farklı milletlerden gelen personelin etkisi büyük olmuştur. Bunların içinde en önemlisi, Fransız gemi mühendisi Jacques Baltazar le Brün'dür. Osmanlı

⁴⁸¹Lewis, B. (2017). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. 9. Baskı, Arkadaş Yayınları, Bizim Büro Matbaacılık, Ankara, 84 s.

⁴⁸² Karal, E. Z. *Selim III'ün Hattı Hümayunları-Nizamı Cedid- 1789-1807*. 77 s.

⁴⁸³BOA, HH, Numara 6085.

⁴⁸⁴ Zorlu, T. (2014). *Osmanlı ve Modernleşme III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*. 173 s.

⁴⁸⁵ Beydilli, K. *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*. 89 s.

Donanması, “*Le Brün ile iki arkadaşı Jean Baptiste Benoit ve Toussaint Petit yönetiminde Avrupa tarzında yeniden düzenlendi.*”⁴⁸⁶ Le Brün öncelikle gemilerin suya indirilmesi işlemini modernleştirdi. Gemilerin denize geleneksel olarak indirilmesi karadan denize indirme şeklindeydi. Bu yöntemle gemiler indirilirken tabanlarda çökmeler gerçekleşiyordu. Le Brün bu sorunu çözmek için “*gemi gövdelerinin lumboz seviyesine kadar kızaklar üzerinde inşa edildikten sonra denize indirilmesini*” ve eksik kalan kısımların denizde tamamlanması ilkesini uyguladı.⁴⁸⁷ Kuru havuz tekniği gelene kadar bu uygulama devam etti. Osmanlı donanmasının kurmay gemileri bile Le Brün ve ekibi tarafından bu usul ile tasarlanmıştır. İsveç’in İstanbul büyükelçisi Muradgea Tosunyan(*d’Ohsson*), Çanakkale açıklarında Kapudan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa’yı Selimiye adlı amiral gemisini ziyaretinde gemiyi şu şekilde tarif eder; “*bu gemideki herşeyin Avrupa’daki benzerlerini aratmayacak şekilde yapıldığını, gemide üniformalı Fransız esirlerden müteşekkil müzisyenlerin dahi olduğunu yazar. Bu ve bunun gibi bir çok geminin Le Brün tarafından inşa edildiğini hatırlatır.*”⁴⁸⁸ Arslan-ı Bahri, Selimiye, Badi-i Nusret, Tavus-i Bahri, Bedr-i Zafer gibi gemiler Le Brün tarafından inşa edilmiştir. Avrupa’dan getirtilen bu kişiler sayesinde Osmanlı Tersanesi yeni teknikler öğrendi. Bunlar içerisinde en önemlisi kuru havuz tekniğidir. “*Kuru havuz (drydock), bir geminin, sudan arındırılmış tamamıyla kuru bir ortamda tamir edilmesine, arma donanımının, yani yelken vb. monte işlemlerinin yapılmasına veya gemi üzerindeki diğer işlemlerin yerine getirilmesine imkan sağlayan yapıdır.*”⁴⁸⁹ Kuru havuzun kurulması için Fransız mühendisler ve İsveçli mühendisler ihaleye girdi. Fransız mühendislerin kuru havuz önerisinin maliyet olarak yüksek olması sebebiyle onların teklifi kabul edilmedi.⁴⁹⁰ İsveçli mühendis Rhode ve Klintonberg öncülüğünde gelen İsveçli uzmanlar Fransız modelinden 2.2 kat daha ucuz bir model ile ihaleyi aldılar. Şubat 1797 tarihinde Haliç’te yapımına başlanılan havuz Mayıs 1800 tarihinde tamamlandı. “*Tersaney-i amire’ye bir havz-ı kebir bina ve iktiza eyledikçe bir gemi havz-ı kebir konup kuruda tamir ü termimi olunup...*” yirmi yılın sonunda işlevsiz kalacak gemiler, burada tamir edilip donanmaya

⁴⁸⁶ Shaw, J. S. *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*. 211 s.

⁴⁸⁷ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt 3, 1527 s.

⁴⁸⁸ Öner, E. S. (1999). İsveç Devlet Arşivi’nde Mahfuz İ.M. d’Ohsson Evrakı Tasnif ve Tahlili. Yüksek Lisans Tezi. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı*, İstanbul, 527 s.

⁴⁸⁹ Kenan, S. *Nizam-ı Kadim’den Nizam-ı Cedid’e III. Selim ve Dönemi*. 227 s.

⁴⁹⁰ Ahmed Vasıf Efendi. *Mehasinü’l-Asar ve Haka’iku’l-Ahbar*. 90 s.

kısa sürede tekrar katılacaktır.⁴⁹¹ Gemiler inşa ve tamir edildikten sonra denize indirilişleri merasim ile gerçekleştirdi. Bu faaliyette emeği geçenlere “*havz mühendisi olan İsveç’lü Rode Beyzadeye ve mi’mar İsveç’lüye ve birkaç nefer oficyallerinesamür ve kaküm ve mevcüd bulunan dülger kalfalarına vesair rüesa-yı ameleye kürkler ve hil’atlerilbas...*” gibi hediyeler verilerek ödüllendirildi.⁴⁹²

Nizam-ı Cedid kanunlarında göreve alınacak subay ve askerler için “*ve bunların cümlesi ehl-i islamdan olmak şart olmayup ehl-i zimmetden dahi ca’iz ola.*” hükmü yerleştirilmişti.⁴⁹³ Böylece askerlik mesleğinde görev alabilmek için İslam dinine mensubiyet bir gerek olmaktan çıkıp, bilgi ve yeteneğin olması yeterli görülmüştür. Bu da elçilerin Avrupa’da gördükleri dünyevileşme durumunun askerlik alanına yansısıdır. Tersane ve Donanma üzerinde elçilerin yarattığı dünyevileşmeyi bir örnekte gemilerin denize indirilme ve açılma tarihlerinin belirlenmesidir. Osmanlı kadırgaları dalgalı mevsimlere dayanıklı olmadığı için kış aylarında denize açılmazdı. “*Her yıl donanma ile baharda Akdeniz’e çıkıp güzün tersane’ye dönmek eski Osmanlı geleneği*” olmuştu.⁴⁹⁴ Gemilerin denize indirilmesi veya denize açılmasından evvel müneccimbaşı eşref saatini söyleyip, o vakit gemiler hareket etmekteydi. Ancak yeni yapılan kalyonların donanmaya eklenmesiyle dalgalı zamanlarda bile denize çıkılmasında sorun olmamaya başlandı. III. Selim bu geleneğe karşı çıkmak için şu sözleri ifade etmiştir; “*Her gün Cenab-ı Allahın günüdür. Benim asla nücuma itikadım yoktur. Tevekkeltüalallah ne gün münasip görürseniz donanma çıksın. Cenk dahi ne gün münasip ise olsun.*” diyerek devrinin ötesinde bir harekette bulunmuştur.⁴⁹⁵ Böylece gemilerin hareket zamanlaması doğaüstü bazı çıkarımlardan hareket edilerek değil, teknik olarak uygun olan zamanda yapılmaya başlanmıştır.

Tersane kurumu üzerindeki dünyevileşmeyi, verilen eğitimlerde de görülmektedir. Mahmut Raif Efendi, tersanedeki mühendislik eğitiminin ikiye ayrıldığını aktarmaktadır. Bu eğitim dallarından biri, “*gemilerin seyr ve hareketlerine dair derya fenlerinin tahsil edilerek, gereken talimleri icra ve harita çizmek, ölçme aletlerini kullanmak, bir yerin haritasını çıkartmak gibi benzer sahalarda yetiştirilmeyi amaçlamaktadır.*”⁴⁹⁶ Diğer

⁴⁹¹ Cabi Ömer Efendi. *Cabi Tarihi*. Cilt 1, 48 s.

⁴⁹² Arıkan, S. V. III. *Selim’in Sırkatibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruzname*. 326 s.

⁴⁹³ Koç, Y. Yeşil, F. *Nizam-ı Cedid Kanunları (1791-1800)*. 112 s.

⁴⁹⁴ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt 3, 1528 s.

⁴⁹⁵ Karal, E. Z. *Selim III’ün Hattı Hümayunları-Nizamı Cedid- 1789-1807*. 70 s.

⁴⁹⁶ Beydilli, K. Şahin, İ. *Mahmud Raif Efendi ve Nizam-ı Cedid’e Dair Eseri*. 58 s.

eğitim faaliyeti ise, kalyon ve firkateyn ile diğer gemilerin yapımında mühendislik eğitimi verilmesidir. Bahriye layihalarında “*Donanmay-ı Hümayun kalyonlarında hendese ve coğrafya ilmini bilür adamlar bulunmak lazimedden olduğuna binaen*” denilerek matematik ve coğrafya bilimlerine önem verildiği görülmektedir.⁴⁹⁷ Derslerin doğa bilimlerine ait olması, deneysel ve kanıtlanabilir olması dünyevi bir müfredatın eğitim hayatına geçtiğini göstermektedir.

Tersanedeki en önemli değişikliklerden birisi Tersane emaneti kaldırılıp, yerine Umur-ı Bahriye Nezareti (*Tersane-i Amire Nezareti*)’nin kurulmasıdır. Böylece Kaptan-ı Derya ile Bahriye Nezareti’nin görevleri birbirinden ayrılmıştı. Kaptan-ı Derya donanmanın disiplininden, sefere hazır tutulması gibi görevlerinden sorumlu olurken, Bahriye Nezareti, malzeme tedarikinden, askerlerin maaşından, yiyecek ve iâşe temininden sorumlu olmuştu. “*Hacegan-ı divan-ı hümayundan Moravi Ali Efendi, Şıkkı Salis Defterdarlığı ile Bahriye Nezareti namıyla*” 1804 yılında Bahriye Nazırlığı’na tayin edilen ilk zat olmuştu.⁴⁹⁸ III. Selim’in yeni açılan bir kuruma eski Paris elçisini tayin etmesi, Avrupa düzenini görmüş kişilere ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Elçinin kurumlara etkisi ise hemen kendini belli etmiştir. Eski Paris elçisinin Nazırlığı döneminde Tersane yakınında hastane yapılmıştır. Kuşkusuz bu durum Lyon kentinde gördüğü hastanenin önemini kavradığını göstermektedir. “*Şubat 1805 tarihli Bahriye Kanunnamesi uyarınca Tersane Amire içerisinde kurulan hastane yirmi dört saat hizmet verecekti.*”⁴⁹⁹ Ebubekir Ratib Efendi’de hastalıklar ve savaşlarda yaralanmalar nedeniyle “*bir büyük ispitalya tedariki iktiza eder.*” diyerek hastane kurulmasının ihtiyaç olduğunu aktarmaktaydı.⁵⁰⁰ Kurulacak hastanenin ordudan uzak olmaması gerekmektedir. Böylece yaralı veya hasta olan askerler zahmetsiz bir şekilde hastaneye ulaşabileceklerdi. Hastanenin duvarları olması gerektiğini aktaran elçi, odalara işi olmayan kimsenin sokulmamasını istemekteydi. Ordu içerisindeki hastanelerin amacı askeri personeli tedavi etmektir. Böylece salgın, hastalık veya yaralanma nedeniyle asker kaybı azalacaktı. Dolayısıyla sıfırdan asker yetiştirmek için masraf edilmeyecekti. Hastane masraflarıyla eğitim görmüş askerler tekrar birliklerine kazandırılacaktı.

⁴⁹⁷Uzunçarşılı, İ. H. (2020). *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 529 s.

⁴⁹⁸Cabi Ömer Efendi. *Cabi Tarihi*. Cilt 1, 211 s.

⁴⁹⁹Kenan, S. *Nizam-ı Kadim’den Nizam-ı Cedid’e III. Selim ve Dönemi*. 222 s.

⁵⁰⁰Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedid’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”*. 235 s.

Elçiler Avrupa’da hastaneler içerisinde tıp okullarının olduğunu söylemekteydiler. Mahmut Raif Efendi “*Hastaneler, genç hekimler ve cerrahlar için birer okul niteliğindedir.*” diye bu durumu tespit etmişti.⁵⁰¹ Ebubekir Ratib Efendi’de Viyana’da ‘anatomya’ diye tabir ettiği “*teşrih odalarına gidüp eşya-i garibe ve beday-i acibe temaşa ettim.*” söyleyerek hastane içerisindeki tıp okullarından bahsetmişti.⁵⁰² 9 Ocak 1806 tarihinde hastaneye tıp okulu eklendi. Bu okul için “*tersane hapishanesinde ölen mahkumların kadvraları anatomi derslerinde ve deneylerde kullanılmak üzere okula verildi.*”⁵⁰³

Avrupa’daki otopsi salonlarına benzeri bu dönemde İstanbul’da görülmeye başlanmıştır. 1792 yılının son aylarında İstanbul’da Lorençe adlı bir cerrahın “*bir odaya vaz olunan bal-mumundan masnû tasvirleri seyr ü temaşa edildi.*”⁵⁰⁴ On kadar kadın ve çocuğun canlı gibi gösterildiği anlatılmaktadır. Bu otopsi evine belli miktar para verilerek girilmekteydi. Bu açıdan İstanbul’daki otopsi evi bir eğitim yeri olmaktan ziyade para kazanılan gösteri evidir. Ancak bu örnekle Ebubekir Ratib Efendi’nin Viyana’da gördüğü otopsi salonlarının benzeri Osmanlı dünyasına girmeye başlamıştır.

Tersane eğitiminde kitapların ve kütüphanenin önemli bir yeri vardır. Viyana, Paris ve Londra’da her ayın başında bir defa neşredilen tabip gazeteleri ve yeni telif olunan Tıp kitapları da getirtilerek, mektebin bünyesinde bir kütüphane tertibi planlanmıştır. “*Deniz tıbbiyesindeki öğretim kadrosu Avrupa tıp kitaplarını Osmanlıcaya çevirdi.*”⁵⁰⁵ Tıpla ilgili kitapların bulunmasında ve çeviri faaliyetlerin oluşmasında elçilikler kanalıyla gerçekleşti. “*Avrupa’nın Osmanlı nezdindeki büyükelçilikleri kanalıyla Avrupa’da çeşitli tıp aletleri ve kitapları satın alındı.*”⁵⁰⁶ Harita, coğrafya gibi dersler Avrupalı uzmanlar tarafından verildi. “*Fransız mühendislerden Parale ismindeki mühendisin pratik olarak ders vermesi muvafık görülerek Le Brün nazari ve Parale ameli olarak ders gösterdiler.*”⁵⁰⁷ Parele, kartografya uzmanıydı. Ülkesine dönene kadar Seyyid Osman Efendi’nin yardımcılığı görevini yürütmüştü.

⁵⁰¹Yalçinkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797) . *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 433: 385-434.

⁵⁰²Arıkan, V. S. Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”. 368 s.

⁵⁰³Shaw, J. S. Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu. 224 s.

⁵⁰⁴ Arıkan, S. V. III. Selim’in Sırkatibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruzname. 95 s.

⁵⁰⁵Shaw, J. S. Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu. 223 s.

⁵⁰⁶Kenan, S. Nizam-ı Kadim’den Nizam-ı Cedit’e III. Selim ve Dönemi. 223 s.

⁵⁰⁷Shaw, J. S. Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu. 509 s.

Moralı Esseyit Ali Efendi'nin Toulon'da gördüğü tersane örneği, Kapudan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'ya bilgiler vermiştir. Oluşturulacak yeni tersane ve donanma batı usulünde hayata geçirilmiştir. Moralı Esseyit Ali Efendi'nin Tersane Eminliği sırasında Tersane yanına hastane kurulmuştur. Bu hastanede dahil İstanbul içindeki hastanelerde tıp öğrencileri yetiştirilmeye başlanmıştır. Ebubekir Ratib Efendi'nin Reisiülküttab'lığında Avrupa'dan uzman asker ve mühendislik getirilmiştir. Asker ve mühendislerin getirtilmesinde Yusuf Agah Efendi aracılık yapmıştır. Bu ekipler sayesinde kuru havuz tekniği gibi Avrupa'da kullanılan tersane teknikleri hayata geçirilmiştir. Elçilerin aracılığıyla batı tarzında tersane ve donanma oluşturulmuştur.

5.2. Ekonomi Hayatına Etkileri

Osmanlı elçileri Avrupa'daki merkantilist ekonomiyi tespit etmeyi başarmışlardır. Ahmet Azmi Efendi Prusya'da ithalat ürünlerine yüzde otuz vergi uygulandığını aktarmaktadır.⁵⁰⁸ Mahmut Raif Efendi'de İngiltere'de yerel üreticileri desteklemek için ihraç olan İngiliz mallarından vergi alınmadığını söylemektedir.⁵⁰⁹ Gümrük vergileri yükseltip, iç üretimin teşvik edilmesinin doğru bir yöntem olduğunu elçiler anlatmaktadır. Ülke içerisinde ürün yok ise dışarıdan getirilmesi şartıyla ithalata izin verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Mustafa Rasih Efendi "*memalik-i Rusya'da nabit ve hasıl olmayan eşyadan gayri*" ithalatın yasak olduğunu söyleyerek bu durumu belirtir.⁵¹⁰ Yani Rusya İmparatorluğu'nda, bitki ve ağaç gibi yerden biten ürünler ve üretimi mümkün olmayan ürünlerin dışarıdan teminine izin verilmektedir.

Ülke içerisinde üretim teşvik edildiği için tüm nüfus üretim faaliyeti sürecinin içerisinde yer almaktadır. Böylece ülke içerisinde çalışmayan insan sayısı azalmaktadır. Ebubekir Ratib Efendi'nin dediği gibi şehirler ve köylerde işsiz ve boş bir insanın bulunmamaktadır.⁵¹¹ Ahmet Azmi Efendi'de Prusya'da dilenci ve serserinin pek nadir görüldüğünü söylemekteydi.⁵¹² Özellikle Fransa olmak üzere 18.Yüzyıl Avrupa şehirlerinde "*yoksullar ve dilenciler için kanunlar çıkartılıp, dilenciler lağımlarda*

⁵⁰⁸ Ahmet Azmi Efendi. *Sefaretname-i Ahmet Azmi*. 51 s.

⁵⁰⁹ Yalçinkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797) . *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 429: 385-434.

⁵¹⁰ Karakaya, Y. a.g.e. 126 s.

⁵¹¹ Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedit'in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi'nin "Büyük Layihası"*. 354 s.

⁵¹² Ahmet Azmi Efendi. *Sefaretname-i Ahmet Azmi*. 50 s.

*çalıştırılmıştır.*⁵¹³Var olan nüfus bir şekilde üretim faaliyeti içerisinde yer almaları hedeflenmiştir.

Bu durumun Osmanlı İmparatorluğu'na yansıması İstanbul'a göçün engellenmesi şeklinde tezahür etmiştir. İstanbul teftiş kanunda, İstanbul'a gelmek isteyenlerin “...bazıları taşralarda ziraat u hiraset ile iştiğale kani olmadığından” denilerek köylerde tarım ile uğraşmak istemedikleri için şehirlere ticaret yapmak için geldiklerini söylemektedir.⁵¹⁴ İnsanların İstanbul'a gelmesi yiyeceğe olan talebi arttırmıştı. Alım gücünün zayıf olması ve yiyeceğe olan talep hırsızlık gibi güvenlik sorunlarının oluşmasına neden olmuştu. Elçilerin bu raporlarından da etkilenilerek Küçükçekmece'de tezkire kontrolü birimleri kurulmuştu.⁵¹⁵ Buralara gelen işsiz, hırsız ve güven oluşturmayan kişilerin listelenmesi istenmişti. Bu birimlere altı ayda bir memur görevlendirilerek kontrol edilmesi istenmişti.⁵¹⁶ Aksaray, Beyazıt, Cebehane, Tophane, Galata ve Boğaziçi mıntıklarında yaşayanlardan kefil olmayanların bulunup uzaklaştırılmasını istemekteydi.⁵¹⁷ İstanbul'da lüzumundan fazla kayıkçı, hamal ve öğrencilerin bulunması nedeniyle, aralarından iyilerinin seçilip, kalanlarının gümrük memurları tarafından memleketlerine gönderilmesi istenmişti.⁵¹⁸

İstanbul içinde yaralarını bahane ederek dilenen kişilere karşıda önlem alınması karar alınmıştı. “*Miskinler saillik ediyorlar anlar gelmek adet değildir. Tenbih edesin öyle yaralıları meskenlere göndertesin.*” diye Kaymakam Paşa'ya emir vermiştir.⁵¹⁹ İstanbul içinde özellikle Galata ve Boğaziçi civarlarında fuhuş nedeniyle hastalıklar yaşanmaktaydı. Bunun önüne geçmek için “*gerek fahişlerin vesair fuhşiyatın olmamasına*” dikkat edilmesini söylemekteydi.⁵²⁰ Ebubekir Ratib Efendi Avusturya'daki askeri öğrencilerin tatil günlerinde tiyatro oyunlarına, raks hanelere ve meyhanelere gitmelerine izin vermediğini aktarmaktaydı.⁵²¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda ise bazı askerler içkili bir şekilde birliklerine dönmeleri ve İstanbul güvenliğini zafiyet içine sokmaktaydılar. III. Selim, elçinin Avusturya örneğinden yararlanarak bu sorunun önüne

⁵¹³ Şirin, İ. *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*. 214 s.

⁵¹⁴ Halil Nuri Bey. *Nuri Tarihi*. 351 s.

⁵¹⁵ Yeşil, F. *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi Ebubekir Ratib Efendi (1750-1799)*. 150 s.

⁵¹⁶ Karal, E. Z. *Selim III'ün Hattı Hümayunları-Nizamı Cedit- 1789-1807*. 96 s.

⁵¹⁷ Halil Nuri Bey. *Nuri Tarihi*. 352 s.

⁵¹⁸ Ahmed Vasıf Efendi. *Mehasinü'l-Asar ve Haka'iku'l-Ahbar*. 93 s.

⁵¹⁹ Karal, E. Z. *Selim III'ün Hattı Hümayunları-Nizamı Cedit- 1789-1807*. 96 s.

⁵²⁰ Karal, E. Z. *Selim III'ün Hattı Hümayunları-Nizamı Cedit- 1789-1807*. 99 s.

⁵²¹ Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedit'in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi'nin “Büyük Layihası”*. 30 s.

geçmeye çalışmıştır. “*Beher ne kadar meygene ve şarab u arak ve ana tabi nesne var ise külliyyen yasak...*” etmişti.⁵²² Böylece istihdam edilemeyecek kişilerin başkentte kalabalık olmasını engellemeye çalışılmıştır.

Avrupa’ya giden elçilerin merkantilist ekonomiyi teşvik etmelerine rağmen, Osmanlı İmparatorluğu’nda bu sistem hayata geçirilememiştir. Aslında yerli üretimin teşvik edilip, kendi esnaf gruplarının kazanması ve işsiz sayısının azaltılması ekonomik açıdan olumlu davranışlardı. Bu modelin Avrupa’da işe yaradığı da elçiler aracılığıyla bilinmekteydi. Ancak III. Selim bu ekonomik modeli hayata geçirmemiştir. Buna sebep olan durum Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomiye köhneleşmiş bir şekilde bakmasından kaynaklanmaktadır. Klasik anlayışa göre başkent İstanbul’da gıda ve giyecek bol ve ucuz olmalıydı. Bu sayede saraya karşı bir isyan girişimi gerçekleşme ihtimali azalırdı. Bunu sağlamanın en kolay yolu da İstanbul dışından hatta ülke sınırları dışından ürünlerin başkente getirtilmesiydi. Böylece ürünler pazarda bolca bulunacak ve ucuz hale gelecekti. Kapitülasyonlarla sağlanan bir avantajda buydu. O yüzden merkantalist ekonomi sistemini bir anda uygulanması, başta İstanbul olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu şehirlerinde imalat maliyetlerinin artması nedeniyle piyasa ürünlerinde fiyat artışa neden olacaktı. Kendisini besleyemeyen, kıyafet alamayan reayada isyana neden olabilirdi. Ayrıca kapitalistleşmiş Avrupa devletleri, başka bir coğrafyada kapitalist bir devletin doğmasına izin vermeyecek, Osmanlı İmparatorluğu yönetimine baskı yapacaktı. Önemli bir noktada, zenginleşecek ailelerin Osmanlı hanedanına alternatif oluşturma ihtimalidir. Bu sebeplerden dolayı III. Selim elçiler aracılığı ile merkantalist ekonominin faydalarından haberi olsa da uygulama şansı bulamamıştır.

Elçiler Avrupa’da lüks ürünler yerine yerli ürünlerin tercih edildiğini belirtmekteydiler. Devlet yönetiminde bulunan kişilerin dahi ülke dışından kıyafet giymediklerini anlatmaktaydılar. Ebubekir Ratib Efendi, Osmanlı İmparatorluğu’nda bu durumun tam tersi olduğunu söylemektedir. “*Çukayı Frengistan’dan ve dülbendi Hindistandan*” alırlar diyerek durumu ifade etmektedir. Bunu engelleme yolu olarak İstanbul’da Hindistan ve Avrupa’dan gelen ipeklerin, kumaşların, giysilerin yasak edilmesini istemektedir. Buralardan gelecek ürünler yerine “*Halep ve Şam ve Bursa ve İstanbul*” kumaşlarına itibar edilmesini istemektedir.⁵²³ Mustafa Rasih Paşa “*Husuli mümkün olacak eşya-*

⁵²² Cabi Ömer Efendi. *Cabi Tarihi*. Cilt 1, 22 s.

⁵²³ Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”*. 407 s.

yımerkumenin her biri için mahsus karhaneler inşa ve destgahlar...” yapıldığını ifade ederek, Rusya’da da yerli üretimin teşvik edildiğini söylemektedir.⁵²⁴ Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi’de Polonya’nın ekonomik olarak güçsüz olmasının sebebini ithal ürünlere çok para yatırması olarak görmekteydi. Sanayileşemedikleri için ihtiyaç olan “çuka ve dülbend ve patiska ve parkele ve pamuk ve her türlü kumaş vesair...” almak için ellerindeki tüm sermayeyi kullanmışlardı.⁵²⁵ Bunun neticesinde değerli madenler ülke dışına çıkmıştı. Ekonomik anlamda kötü duruma düşmüşlerdi. Bu örneklerden yararlanan III. Selim yerli üretimin teşvik edilmesi açısından küçük de olsa bu önlemi hayata geçirmiştir. Yazdığı hattı hümayun ile “Ben daima İstanbulkari Ankarakari kumaş giyerim. Devlet ricalim ise hala Hintkari ve İranlıkari kumaş giyerler. Memleket kumaşları giyerlerse, memleket malı revaç bulur.” ifadelerini kullanılmıştır.⁵²⁶ Böylece halk arasında olmasa da devlet yönetimi katında lüks ithal mallarının kullanımı yasaklanmıştır. Ebubekir Ratib Efendi, II. Josef zamanında Avusturya İmparatorluğu’nun zenginleşme sebeplerini sıralarken kilise mallarına el koymasını da saymaktaydı. “...zinnet ve irtikab ve hisseti sebebiyle manastır ve kilisalara varınca taarruz ederek...” devlet bütçesini yetmiş üç milyon paraya çıkarmıştı.⁵²⁷ Aslında Avusturya’da kilisenin sahip olduğu topraklara, emlaklara el koyulması sayesinde, merkezi vergilendirme işlemi yapılabiliyordu. Düzenli ordu için şart olan merkezi bir vergilendirme ve bütçenin oluşmasını sağlamıştı.

Elçilerin Avrupa’da gördüğü açık olan bir durum vardı. Devlet merkezileşecekse, sahip olduğu topraklara hakim olup genişlemesi gerekmektedir. Bu da dini kurumların sahip oldukları etki alanlarının daralması anlamına gelmekteydi. Savaşlar ve yeni ordunun kurulması nedeniyle paraya olan ihtiyacın arttığı da bir gerçektir. Bu yüzden vakıf mallarına el konulması uygun bir davranış olarak görüldü. III. Selim döneminde vakıf mallarının devletleştirilmesi yoluna gidilmiştir. “Vakıflara devletin keyfi belirlediği çok az bir para bırakılmış, kalan ise savaş harcamalarına aktarılmıştır.”⁵²⁸ 1801 yılında Fransızların Mısır’dan çıkarılmasından sonra bu bölge yeniden fethedilmiş anlayışıyla bakılmıştı. Bunun sonucunda Mısır’ın iktidarı olan toprak statüsü miri statüyle

⁵²⁴ Karakaya, Y. a.g.e. 127 s.

⁵²⁵ Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 58 s.

⁵²⁶ Karal, E. Z. *Selim III’ün Hattı Hümayunları-Nizamı Cedid- 1789-1807*. 102 s.

⁵²⁷ Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedit’in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi’nin “Büyük Layihası”*. 443 s.

⁵²⁸ Faroqhi, S. (1998). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşamı*. 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Numune Matbaacılık, İstanbul, 250 s.

değiştirilmiştir. Miri statü olmasıyla sultanın etkisi artmıştır. Vakıf kurumu işlevi dışına çıkarılarak devlet denetimi altına oluşturulmuştur. “*Vakıf kurumunun çöküşü, devleti din, eğitim ve kültür alanlarındaki tüm meselelerde tek ve mutlak söz sahibi haline getirdi.*”⁵²⁹ Böylece imparatorluk sınırları içerisindeki her şey vergilendirilmeye ve düzenli ordu için ihtiyaç olan bütçenin denkleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

III. Selim iktidarında devam eden savaşlar nedeniyle para ihtiyacı ortaya çıktı. Bu durumu önlemek için bürokrasi ve ulamanın değerli madenlerini darphaneye vermesini istedi. Ulema bu duruma direnç gösterdi. İstanbul’daki köşkler ve yalılarından vazgeçme niyetleri yoktu. Bu nedenle ‘padişah bizi kara çanaklara muhtaç’ etmek istiyor diyerek, altınları ve gümüşleri teslim etmek istemedi. Sultan “*Ulema efendiler şimdiye dek beytülmale kaç kuruş verdiler?*” diyerek değerli madenleri vermemeleri durumunda cezalandırılacaklarını söyledi.⁵³⁰ Ayrıca III. Selim, annesi adına dağıtılacak hayır paralarında devlet adına harcanmasını talep etmekteydi. “*Devleti Aliyye lüzumu derkar olan mühimmarıcı hadiyenin pek lüzumlu olanlarına sarf ve bir akçesi telef ve zayi olmuyarak...*” diyerek annesi adına yapılacak hayır yerine bu paranın darphaneye verilmesini istemişti.⁵³¹

Avrupa devletlerindeki memurlar, yolsuzluk ve rüşvet ile anılmamaktadır. Yeterli maaşları olması sebebiyle böyle yollara başvurmamaktadırlar. Ahmet Azmi Efendi Prusya’da herkesin çalışma hayatına katıldığını söylemekteydi. Gelir elde eden insanların hırsızlık gibi güvenlik sorunlarına yol açmayacağına ve ticaret hayatına engel olmayacağını aktarmaktaydı. Genel itibarıyla memurların düşük maaşlarının olmasının ise rüşvete ve yolsuzluğa sebep olacağını ifade etmekteydi. Prusya’da “*herkesin hal ve şan ve mensublarına göre hazineден maaşı olmağla kimseden rüşvet ve abidiyyetnamı...*” adı altında bir akçe talep edilmediğini söyler.⁵³² Bu örnekten yola çıkarak III. Selim döneminde kurulan yeni kurumlarda çalışacak memurların maaşlarını yükseltme yoluna gidilmiştir. Tersane örneğinde bu durum görülmektedir. “*Kapudane-i Hümayunu 2222 guruş eski salyanesi 7500 guruşa, Patrona-i Hümayunun 2375 guruş eski salyanesi 6000 guruşa üç anbarlıkapanın 500 guruşluk eski salyanesi 1500 guruşa...*” çıkarılmıştır.

⁵²⁹Karpat, K. H. (2022). *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*. 6. Baskı, Timaş Yayınları, Meteksan Matbaacılık, Ankara, 104 s.

⁵³⁰ Karal, E. Z. *Selim III’ün Hattı Hümayunları-Nizamı Cedit- 1789-1807*. 125 s.

⁵³¹ Karal, E. Z. *Selim III’ün Hattı Hümayunları-Nizamı Cedit- 1789-1807*. 90 s.

⁵³² Ahmet Azmi Efendi. *Sefaretnâme-i Ahmet Azmi*. 47 s.

⁵³³1794 yılında baruthanede de düzenlemeler yapılmıştır. Burada yapılan düzenlemelerde barutçu askerlerinin maaşlarında artış gerçekleşmiştir. “80 guruş olan maaşlar 40 guruş zamlı 120 guruşa yükseltirmiştir.”⁵³⁴ Maaşların artması ile birlikte rüşvet ve yolsuzluğa ihtiyaç kalmaması hedeflenmektedir.

Maaşlara yapılan zamlarla devlet çalışanlarının eline geçecek para miktarı aktarılmıştı oldu. Osmanlı İmparatorluğu’nun geçmiş padişahları da bu yöntemi kullanmıştı ancak paraların dağıtımından sonra taşşış denen işlemi başlatırlardı. Paranın içerisindeki gümüş miktarının düşmesi ile enflasyon gerçekleşirdi. Dolayısıyla yapılan zamların bir önemi kalmazdı. Devlet çalışanları alım güçlerini kaybettikleri için yolsuzluk ve rüşvete devam ederlerdi. III. Selim, tahta çıktığında culüş bahşışı ve bazı ödemelerin yapılması için bir defaya mahsus taşşış yaptı. Ancak bu zamlar uygulandıktan sonra taşşış uygulamasına gitmedi. “Osmanlı kuruşunda 5,9 gram gümüş bulunmaktaydı ve bu miktar 1789’dan 1807 yılına kadar değişmedi.”⁵³⁵ Böylece Osmanlı kuruşu değerini yitirmedi. Maaşlara yapılan zamlar memurların ekonomik hayatına olumlu manada etki etti.

Osmanlı İmparatorluğu’nda çeyize ve hediye verme geleneği vardı. Rütbe alanlar veya yeni bir makamı ele geçirenler, kendinden üst makamdakilere çeyize veya hediye vermek zorundaydı. Dolayısıyla yeni görevine gelen kişi hediye ve çeyize vermek için büyük bir borcun altına girmektedir. Bu durumda gene yolsuzluğa ve rüşvete sebep olmaktadır. III. Selim, bu durumu önlemek için iktidarın ilk yıllarında yeni göreve atananlardan hediye ve çeyizin yarım alınmasını istemiştir. Abdurrahman Paşa’nın Anadolu’ya memur atanmasını istemiş ve “*Lakin hizmete memur olmakla caize ve avaid nısıf alınsun...*” diyerek çeyize ve hediyenin yarım alınmasını hattı hümayununda belirtmiştir.⁵³⁶ Mahmut Raif Efendi’de “*tersane işlerine bakan rüşvet yiyiciler, kaptanların senelik gelirinin birkaç katı fevkinde rüşvet alarak*” yetersiz bilgi ve donanıma sahip kişilere makam verildiğini söylemektedir.⁵³⁷ İlerleyen dönemlerde meşveret meclislerinde kararlar alınması ile rüşvetin tamamen kaldırılmasını istemiştir. “*...bugünden sonra bir madde için bir kuruş rüşvet alınmamak için dikkat edesin.*” hattı hümayunu yazılarak, rüşvetle

⁵³³ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt 3, 1398 s.

⁵³⁴Gölen, Z. (2006). *Osmanlı Devleti’nde Baruthane-i Amire (XVIII. Yüzyıl)*. 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 81 s

⁵³⁵ Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*. 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Umut Kağıtçılık Sanayi ve Ticaret Matbaacılık, İstanbul, 186 s.

⁵³⁶ Karal, E. Z. *Selim III’ün Hattı Hümayunları-Nizamı Cedid- 1789-1807*. 56 s.

⁵³⁷ Beydilli, K. Şahin, İ. *Mahmut Raif Efendi ve Nizam-ı Cedid’e Dair Eseri*. 54 s.

vezir tayinini yasaklamıştır.⁵³⁸ Tersanede görev alacak kaptanlarında hediye ve çeyiz vermesini yasaklarken, onların maddi sıkıntı yaşamaması için ikramiye verilmesini istemiştir. “*Hiçbirinden caize ve ubudiyet alınmayacağından başka kapdanlara devlet tarafından bol bol ikramiye tertib edilerek verilirdi.*”⁵³⁹ Osmanlı donanmasında gemideki personele tek bir yerden yemek verilmemektedir. “*Leventler yemek pişirmezler, altı aylık pirinç, mercimek, zeytinyağı verilirdi.*”⁵⁴⁰ Evli olanlar genelde bu işleri evlerine bırakır, bekar olanlarda toplu şekilde satarlardı. Yemeğe ihtiyaç olunca da hırsızlığa veya yolsuzluğa başvururlardı. Bu durumu engellemek için gemilere mutfak bölümü eklendi. Masrafları hazineye karşılanarak, yolculuk sırasında ihtiyaç olunan işe gemi aşçılarına verildi. Bu sayede askerlere toplu halde yiyecekleri verilmeyip, buradan yemek ihtiyaçlarını karşılaması sağlandı. “*Bu sistem ilk defa 1794 yılında Bahri-i Zafer gemisinde uygulandı.*”⁵⁴¹

Osmanlı elçileri Avrupa’da düzenli ordu birlikleri görmüşlerdi. Zaten askeri yenilgiler yaşanması sebebiyle reform faaliyetlerine başlanmıştı. Bu reform faaliyetlerinin başında Avrupa askeri usulü hedeflenmekteydi. Askeri alanda düzenli orduya geçiş yapılacaksa, öncelikle ekonominin bu düzene göre ayarlanması gerekmektedir. Düzenli bir ordu kurulması için devletin düzenli vergi alması ve bütçeyi denkleştirmesi gerekmektedir. Oysa Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu ekonomik sistem, her bölgeye aynı yasaların, aynı verginin geçerli olmasını engellemekteydi. Belli tımarı olan yönetici bu tımarından elde ettiği gelirden vazgeçip yeni orduya kaynak oluşturmak istememektedir. III. Selim yeni ordu için yeni hazine kurulmasını çözüm yolu olarak gördü. Hazine-i Amire kaldırılmadan, yanına İrad-ı Cedid adı altında 1793 yılında yeni bir hazine kurdu.⁵⁴² 1793 yılında Zahir Hazinesi ve 1805 yılında Tersane Hazinesi kuruldu. Bu üç hazinenin kurulması ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nda çok hazineli dönem yaşanmaya başladı. Bu süreçte Hazine-i Amire ortadan kalkmadı ancak önemi ve işlevini yitirmeye başladı. Bu dört hazinenin dörtte defterdarı vardı. Hazine-i Amire’nin defteri birinci defter anlamına gelen Şıkkı Evvel unvanını aldı. İrad-ı Cedid defterdarı Şıkkı Sani,

⁵³⁸ Karal, E. Z. *Selim III’ün Hattı Hümayunları-Nizamı Cedid- 1789-1807*. 116 s.

⁵³⁹ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt 3, 1399 s.

⁵⁴⁰ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt 3, 1528 s.

⁵⁴¹ Zorlu, T. *Osmanlı ve Modernleşme III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*. 85 s.

⁵⁴² Koç, Y.- Yeşil, F. *Nizam-ı Cedid Kanunları (1791-1800)*. 102 s.

Zahire Hazinesi defterdarı önce Şıkkı Salis daha sonra Tersane Hazinesi kurulunca Şıkkı Rabi oldu.⁵⁴³ Böylece hazineler arasındaki derecelerde oluşturulmuş olmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda zahire alım satım ve tedarik işlerini tüccarlar gerçekleştirmekteydi. Ancak sefer ayları ve özellikle kış mevsimleri zahirelerin İstanbul'a gelmesinde ve orduya ulaştırılmasında sorunlar yaşanmaktaydı.⁵⁴⁴ III. Mustafa ve I. Abdülhamit dönemlerinde Tersane-i Amire'de zahire ambarları inşa edilmişti. Her yıl Akdeniz kıyılarında uygun olan yerlere zahire çekilmeye başlanmıştı. Selanik ve Galos gibi şehirlere yerleştirilen bu ambarlarla zahireye ihtiyaç duyulduğunda satış yapılarak sorun çözülmeye çalışılmıştı. Fakat Kırım ve Özi'nin kaybedilmesi imparatorluğu büyük bir zahire krizine soktu. III. Selim kendi özel hazinesinden beş bin kese para vererek zahire tedarik etmiş, sorun kısa süreliğine ertelenmişti.

Zahirelerin İstanbul'a gelmesi için uzun bir yolculuktan geçmeleri gerekmekteydi. Bu süreçte gemiciler buğdaya saman, arpa, karamuk gibi çeşitli eklemeler yaparak işe hile karıştırmaktaydı. Zahire nezareti kurulmadan önce İstanbul'da iki tip ekmek üretilmekteydi. Bunlar nan-ı aziz denilen daha düşük kaliteli ekmek ile devlet ricali ve Galata'daki elçilik çalışanları için yapılan francalı denilen yüksek kaliteli ekmektir.⁵⁴⁵ Nan-ı azize katılan maddeler nedeniyle türlü hastalıklarda ortaya çıkmaktaydı.⁵⁴⁶ Zahire ihtiyacı nedeniyle fiyatların artmasının yanı sıra birde hastalıklarla uğraşmak gerekmekteydi. Zahire ve hububat sorunun en kısa sürede köklü şekilde çözülmesi gerekmekteydi.

Ebubekir Ratib Efendi Avusturya'da askerlerin ihtiyacı için zahire temin eden kalemler olduğunu söylemekteydi. "*Tavaifi askeriyeye lazım olan zahair kalem-i mezburdan tertib olunur.*"⁵⁴⁷ Bu kurumlar devlete ait kurumlardır. Örnek olarak Budin kumandanını göstermektedir. Budin'de görev yapan komutan ihtiyacı olan zahireyi Viyana şehrine yazarak bildirirdi. Gelen cevap üzerine ihtiyacı olan zahireyi Budin'deki zahire kaleminden temin ederdi. Askere lazımdır diye halktan zahire almanın mümkün olmadığını özellikle aktarır.

⁵⁴³Cabi Ömer Efendi. *Cabi Tarihi*. Cilt 1, 48 s.

⁵⁴⁴ Halil Nuri Bey. *Nuri Tarihi*. 236 s.

⁵⁴⁵Yeşil, F. (2004). İstanbul İaşesinde Nizam-ı Cedid: Zahire Nezareti'nin Kuruluşu ve İşleyişi (1789-1839). *Türk Araştırmaları Dergisi*, 125:113-142.

⁵⁴⁶ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt 3, 1484 s.

⁵⁴⁷Arıkan, V. S. *Nizam-ı Cedit'in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi'nin "Büyük Layihası"*. 195 s.

Abdurrahim Muhib Efendi “*Zeha’ir kumpanya ta’bir olunan bir alay bezirgan bayileri olmağla...*” diyerek Fransa’daki zahire ihtiyacının, tüccarların oluşturduğu kurum sayesinde yapıldığını aktarır.⁵⁴⁸ Burada devlete ait bir kurum olmamakla birlikte zahire işleriyle ilgilenen bir yapının olduğu görülmektedir. Halkın ve askerin savaş ve barış zamanı besin ihtiyacı buradan sağlanmaktadır.

Avrupa’daki zahire kurumları hakkındaki en detaylı bilgi Ahmet Azmi Efendi’dedir. Ahmet Azmi Efendi Prusya’da mevcut olan zahire hazinesinin çalışma sistemini detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Zahire depoları, üç sene boyunca, iki yüz bin askere yetecek şekilde depolanmaktadır. Depolar genelde sınırlara yakın olan yerlerde inşa edilmektedir. Sefer zamanı ne kadar ihtiyaç olursa buradan satış gerçekleştirilmekteydi. Boşalan ambarlar barış zamanlarında hemen doldurulmaktaydı. Böylece “*hem reaya zahmet çekmez hem anbarlarda mevcut zahire taze...*” şeklinde kalır diye ifade etmektedir.⁵⁴⁹ Ahmet Azmi Efendi “*derun memleketde hasıl olan zahireyi reayanın elinde cebren almayub...*” diyerek zor yolla zahirenin halktan alınmadığını aktarır.⁵⁵⁰ Halk ürettiği zahireyi kendisi şehre getirip burada istediği tüccara satmaktaydı. Bu zahire sistemi sayesinde Büyük Frederick zamanından beri Prusya’nın savaşlarda düşmanı yendiğini ve halkın bir sıkıntı çekmediğini aktarır.

III. Selim bu örneklerden yararlanarak 6 Kasım 1793 tarihinde Zahire Nazırlığı’nı kurdu.⁵⁵¹ Asım Efendi’ye göre yeni kurumun bütçesi Hazine-i hümayundan aktarılan yirmi beş bin kese akçedir.⁵⁵² Mahmut Raif Efendi Hazine-i Hassa’dan on iki milyon beş yüz bin kuruşun aktarılması, cari fiyattan hububat alındığını aktarır.⁵⁵³ Zahireleri uygun fiyata almak ve daha sağlıklı bir şekilde tüketmek, savaş zamanı askerin buğday ihtiyacını karşılamak için bu yeni bir kurumdan yararlanılacaktı. İstanbul için gerekli olan otuz altı yük zahirenin hepsi olmasada yirmi yükünü bu kurum getirecekti. Kalan kısım ise var olan tüccarlar tarafından temin edilecekti. Böylece kıtlık, hastalık gerçekleşmeyecekti. Ayrıca Nizam-ı Cedid programıyla paralel olarak devlet her alanla ilgili düzenlemeler yaparak her kurumu merkezileştirmekteydi.

⁵⁴⁸ Küpeli, İ. (1997). Abdurrahim Muhib Efendi’nin Paris Risalesi. *İlmi Araştırmalar*, 194:177-197.

⁵⁴⁹ Ahmet Azmi Efendi. *Sefaretname-i Ahmet Azmi*. 63 s.

⁵⁵⁰ Ahmet Azmi Efendi. *Sefaretname-i Ahmet Azmi*. 57 s.

⁵⁵¹ Yeşil, F. *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi Ebubekir Ratib Efendi (1750-1799)*. 367 s.

⁵⁵² Mütercim Ahmed Asım Efendi. *Asım Efendi Tarihi*. Cilt 1, 249 s.

⁵⁵³ Mahmut Raif Efendi. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yeni Nizamların Cedveli*. Hazırlayan Terzioğlu, A. Hatemi, H. 1. Baskı, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 10 s.

III. Selim, bu kurumun başına “*ricai-ı devletden bir zatın müstakillen bu hususa memûriyetine tevakkuf etmesi...*” gerektiğini söylemişti.⁵⁵⁴ Hububat ve zahire için böyle bir kurumun kurulması sorunlara daha ciddi ve çözüm odaklı bakıldığını göstermektedir. Zahire hazinesi, Hazine-i Amire ve İrad-ı Cedit’ten sonra şıkkı salis adı altında bir defterdarlık olarak kurulmaktadır.⁵⁵⁵ Hazineler arasında üçüncü sıraya oturtulması zahire ikamesine verilen önemi göstermektedir. 6 Şubat 1805 tarihinde Tersane Hazinesi kurulana kadar bu sıralamadaki konumunu da korumuştur.⁵⁵⁶ 7 Ekim 1793 tarihinde zahire nazırlığına Ebubekir Ratib Efendi atandı.⁵⁵⁷ Baş muhasebeci olan Ebubekir Ratib Efendi şimdi zahire nazırı olmuş, şıkkı salis defterdarlığı da ek görev olarak kendisine eklenmişti. Avusturya’da gördüğü örnek üzerine hububata olan ihtiyacın sorun haline gelmesini önlenmeye çalışmıştı. 29 Haziran 1795 tarihinde görevini Hacı İbrahim Efendi’ye bırakarak Reis’ülKüttab olmuştu. Yaklaşık bir buçuk yıl nazırlık görevinde kalan Ebubekir Ratib Efendi, görevinde başarılı olmuştur. Göreve geldiğinde nazırlık bütçesi “*5107,5 kise 189 kuruş iken, görevden ayrıldığında 8343,5 kise 10,5 kuruştur.*”⁵⁵⁸ Bu da hazinenin yaklaşık yüzde elli yedi büyüdüğünü göstermektedir. Görevde bulunduğu süre zarfında ekmeğin ağırlığı, kalitesi ve fiyatını belirli bir standart içerisinde kalmasına özen göstermiştir. Bu durum III. Selim tarafından da beğenilmiş ve “*Aferin Ratib’e güzel say eyliyor.*” demesini sağlamıştır.⁵⁵⁹ Ebubekir Ratib Efendi’den başka zahire nazırlığı görevinde Avrupa şehirlerinde elçilik yapmış iki kişi bulunmuştur. Bu kişiler Ahmet Azmi Efendi ve Mustafa Rasih Efendi’dir. Mehmed Süreyya’nın Sicil-i Osmani eserinde Ahmet Azmi Efendi’nin Zahire Nazırlığı görevinin tarihi Mart 1796-Ağustos 1798 olarak verilmektedir. Ahmed Vasıf Efendi’de El-hac İbrahim Efendi’nin yerine 11 Mart 1796’da tayin edildiği yazılmaktadır.⁵⁶⁰ Cevdet Paşa tarihinde ise yaşlılığı sebebiyle zahire işlerinde aksaklık yaşandığı belirtilerek, 5 Ağustos 1798 yılında görevinden azledildiğini aktarır. Yerine geçen isim Rusya’ya elçilik göreviyle gitmiş olan Mustafa Rasih Efendi yerine olmuştur.⁵⁶¹ III. Selim Avrupa şehirlerinde zahire işlerinin nasıl yapıldığını bilen kişileri Zahire Nazırlığına atamıştır. Böylece elçilerin

⁵⁵⁴ Halil Nuri Bey. *Nuri Tarihi*. 238 s.

⁵⁵⁵ Ahmed Vasıf Efendi. *Mehasinü'l-Asar ve Haka'iku'l-Ahbar*. 43 s.

⁵⁵⁶ Cabi Ömer Efendi. *Cabi Tarihi*. Cilt 1, 48 s.

⁵⁵⁷ Ahmed Vasıf Efendi. *Mehasinü'l-Asar ve Haka'iku'l-Ahbar*. 409 s.

⁵⁵⁸ Yeşil, F. *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi Ebubekir Ratib Efendi (1750-1799)*. 370 s.

⁵⁵⁹ Uzunçarşılı, İ. H. (1975). Topyalı Ebubekir Ratib Efendi. *Belleten Dergisi*, 60: 49-82.

⁵⁶⁰ Ahmed Vasıf Efendi. *Mehasinü'l-Asar ve Haka'iku'l-Ahbar*. 110 s.

⁵⁶¹ Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Cilt 3, 1672 s.

gördüklerinden yararlanmaya çalışarak, zahire ihtiyacının bir sorun haline gelmesini önlemeyi hedeflemiştir.

Elçilerin Avrupa’da gördüğü ekonomik uygulamalar merkantalist ekonomi hariç hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Lüks tüketim bürokrasi alanında azaltılmaya çalışılmıştır. Vakıf malları devletleştirilip merkezi bir vergilendirme hedeflenilmiştir. Memurların maaşları artırılarak yolsuzluk ve rüşvetin önüne geçilmiştir. Hazine-i Amire’nin yanına İrad-ı Cedid, zahire hazinesi ve tersane hazine kurularak geleneksel hazine yanına üç yeni hazine eklenmiştir. Zahire hazinesi sayesinde başta İstanbul olmak üzere zahireye ihtiyacın uygun fiyatta ve sağlıklı bir şekilde temini sağlanmıştır.

5.3. Saray Hayatına Etkileri

Elçiler, Avrupa’nın teknik ve askeri konuları üzerine bilgiler vermenin yanı sıra eğlence hayatıyla da ilgili bilgiler vermekteydiler. Elçilerin, Avrupa’da gördükleri sosyo kültürel hayat, imparatorluğun sosyal hayatını da etkilemiştir. III. Selim’in sarayı ve çevresi zaten Avrupa’ya karşı merak ve ilgi içerisindeydi. Dolayısıyla eğlence hayatına dair ilk belirtiler bu alanda gerçekleşmiştir.

İsveç İstanbul Büyükelçisi d’Ohsson, “*Türkler arasında en fazla yaygın olan çalgı aletleri keman, pes viol, gitara, flüt, ney, tanbur*” olduğunu söylemektedir.⁵⁶² Müslümanların klavsen, org veya harp gibi çalınması zor çalgı aletlerini bilmediklerini söylemektedir. III. Selim’in hem Osmanlı Padişahları hem de Türk bestekarlar arasında önemli bir konumu vardı. İlk eserini Abdülbaki Nasır Dede’ye 1794 yılında sundu. Tedkik u Tahkik adını verdiği eserde yüz otuz altı makam ve yirmi bir usulün tanımı bulunmaktaydı.⁵⁶³ III. Selim’in besteleri devrin en büyük müzik insanlarından biri olan Hammamizade İsmail Dede Efendi tarafından beğenilmekteydi.⁵⁶⁴ III. Selim’in bulduğu makamlardan bazıları; Arazbar-Buselik makamı, Dilnevaz makamı, Evcara makamı, Hüzzam-ı Cedid makamı, Suz-i Dilara makamı olmak üzere toplam on beş makam bulmuştur. Özellikle Suz-i Dilara makamı III. Selim’in müzik alanındaki

⁵⁶²D’ohsson, I. M. 18. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler. 244 s.

⁵⁶³Salgar, M. F. (2011). III. Selim Hayatı, Sanatı, Eserleri. 2. Baskı, Ötüken Yayınları, Yayıncılık, İstanbul, 31 s.

⁵⁶⁴Akşit, İ. (2000). Osmanlı’nın Gizemi Harem. 1. Baskı, Akşit Kültür ve Turizm Yayıncılık, Efor Yayıncılık, İstanbul, 124 s.

dehasını göstermektedir.⁵⁶⁵III. Selim'in bugüne kadar ulaşan toplam yüz sekiz eseri vardır.⁵⁶⁶

III. Selim, geleneksel eğlence fasıllarını düzenli bir şekilde gerçekleştirmekteydi. Sırkatibi Ahmet Efendi'nin Ruzname'sinde bu durum tespit edilmektedir. Neredeyse iki güne bir havuz başında pehlivanları güreştirtmekte, tavşan eğlencesi yaptırmakta, saz musikisi icra etmektedir.⁵⁶⁷ Ayrıca “*Sultan Selim 1794'te Kalender Kasrı'nı yaptırmış, mehtap ve saz sefaları için sık sık buraya gelmiştir.*”⁵⁶⁸Fakat elçilerin Avrupa şehirlerine gitmesiyle birlikte, geleneksel sanatların yanına Avrupa sanatlarının uygulandığı görülmekteydi. Halil İnalçık, “*Sarayda Batı müziğine ilgi III. Selim döneminde başlamış bulunuyordu.*” ifadesiyle bu durumu tespit etmektedir.⁵⁶⁹

Moralı Esseyit Ali Efendi, General Hocha'nın cenaze töreninde kızların ve erkeklerin sanatlarını icra ederek diplomalarını aldığını söylemekteydi.⁵⁷⁰ Bu açıdan Avrupa toplumlarında, kadınların bazı enstrümanları çaldığı ve dans ettiği bilinmekteydi. Benzer durum Osmanlı saray yaşamına etki etmiştir. Haremdeki kadınların başta dini eğitimler olmak üzere farklı konularda eğitim aldıkları bilinmektedir. Ancak III. Selim döneminde elçilerinde etkisiyle Avrupa müzik tarzı saray hayatına girmiştir. John Freely, 1794 yılında Birleşik Krallığın İstanbul büyükelçiliğinde hekim ve papaz olarak görev yapan James Dallaway'e dayandırarak, “*Cariyeler bazı Rum kadınlarından harp ve piyano dersleri*” aldığını söylemekteydi.⁵⁷¹

Elçilerin aracılığı ile Avrupa'dan askeri uzmanlar ve mühendisler gelmekteydi. Mart 1797 tarihinde gelen kafiide, ressam ve yazar olan Antoine-Louis Castellan adlı kişi de vardır. İstanbul'da kısa bir süre kalan Castellan, sarayın musiki fasıllarıyla ilgili bilgiler verirken Dallaway'ın söylediklerini destekleyen ifadeler kullanmaktadır. Castellan “*Haremdeki kadınlar zamanlarının bir bölümünü raks ve musiki dersleri alarak geçirirler. Bu dersler ya piyanoforte, yani piyano ya da gitar(tanbur) eşliğinde verilir.*”

⁵⁶⁵Uzunçarşılı, İ. H. Osmanlılar Zamanında Sarayda Musiki Hayatı. *Belleten Dergisi*. 103:79-114.

⁵⁶⁶Salgar, M. F.III. *Selim Hayatı, Sanatı, Eserleri*. 56 s.

⁵⁶⁷Arıkan, S. V. III. *Selim'in Sırkatibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruzname*. 90 s.

⁵⁶⁸Atasoy, N. (2005). 15. *Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçeler*. 1. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Mas Matbaacılık, İstanbul, 140 s.

⁵⁶⁹İnalçık, H. (2021). *Nedimler Şairler Mutribler, Has-bağçede 'ayş u turab*. 5 Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Golden Medya Matbaacılık, İstanbul, 239 s.

⁵⁷⁰Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi'nin Sefaretnamesi*. 43 s.

⁵⁷¹Freely, J. (2000). *Osmanlı Sarayı Bir Hanedanlığın Öyküsü*. 1. Baskı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 237 s.

diyerek Avrupa tarzı dans ve müziğin saraya girdiğini belirtir.⁵⁷² İki örnekten de anlaşılacağı üzere elçilerin Avrupa şehirlerini gitmeye başladığı yıllardan sonra sarayda batı müzik enstrümanlarının dersleri alındığı görülmektedir.

D'ohsson Türklerde “*Komedi, trajedi, opera gibi insanoğlunun dehasının*” göstergesi olan sanatların meçhul olduğunu söylemektedir.⁵⁷³ Yunanistan’a hakim olan bir imparatorlukta böyle sanatların yapılmamasına şaşırarak, nedenini dini yasaklara dayandırmaktadır. III. Selim dönemi elçiler Avrupa şehirlerinde D’ohsson’un saydığı sahne sanatları ile karşılaşmışlardır. Ebubekir Ratib Efendi “*opera, hayal ile çengi lu’blarından müretteb olup,*” sözleriyle operanın tanımını yapmaktaydı.⁵⁷⁴ Mahmut Raif Efendi Londra’da opera binaları olduğunu söylemekteydi. Bunu ifade ederken de “*ilki ve en büyüğü Büyük İtalya Operası*” olduğunu ayrıca belirtmekteydi.⁵⁷⁵ Yusuf Agah Efendi, parasızlıktan şikayet ederek, opera ve tiyatroya giden para miktarını söylemekteydi.⁵⁷⁶ Ahmet Azmi Efendi’de Berlin’de kendisini eğlendirmek için operaya götürüldüğünü aktarmaktaydı.⁵⁷⁷ Elçilerin Avrupa’nın opera sanatını anlatması elbette ki III. Selim’in merakını ve ilgisini çekmekteydi. Bunun neticesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda 1797 yılında ilk defa opera sanatı icra edilmişti. III. Selim’in Sıratibi olan Ahmet Efendi Ruznamesinde “*Topkapu’ya nüüz ve dün gice Topkapu’da Ağa yerinde opera nam müzahrefmüla’abe-i efrenci izhar...*” eylediklerini söylemektedir.⁵⁷⁸ Sıratibi Ahmet Efendi opera oyununu Avrupa’ya giden elçiler gibi çengi oyununa benzetmektedir. Gösteride hüznü bir oyun sergilenmiştir. Gece boyu gösteride yapılanlar konuşularak eğlenilmiştir. Fransız gezgin Pouqueville Fransa ile savaştan bir yıl önce (1797) sultanın sarayında bir opera gösterisi seyrettiğini aktarmaktaydı.⁵⁷⁹ Fransız gezgin III. Selim’in opera izlemek istediğini ve bunun içinde Pera’dan İtalyanları sarayına davet ettiğini aktarır. Bu durum sıratibi Ahmet Efendi’nin ruznamesinde

⁵⁷² Aksoy, B. (1994). *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Müzik*. 1. Baskı, Pan Yayıncılık, Ayhan Matbaacılık, İstanbul, 82 s.

⁵⁷³ D’ohsson, I. M. 18. *Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler*. 237 s.

⁵⁷⁴ Uçman, A. *Ebubekir Ratib Efendi’nin Nemçe Sefaretnamesi*. 29 s.

⁵⁷⁵ Yalçınkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 433: 385-434.

⁵⁷⁶ Yusuf Agah Efendi. *Havadisname-i İngiltere*. 15-B s.

⁵⁷⁷ Ahmet Azmi Efendi. *Sefaretname-i Ahmet Azmi*. 38 s.

⁵⁷⁸ Arıkan, S. V. III. Selim’in Sıratibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruzname. 248 s.

⁵⁷⁹ Aksoy, B. *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Müzik*. 101 s.

bahsettiği opera oyununu teyit etmektedir. Hatta bu operanın bir İtalyan operası olduğunu da göstermektedir.

III. Selim eğlence hayatında geleneksel olan eğlencelerin yanında Avrupa tarzı eğlencelerde yer almaktaydı. Pehlivanların havuz başında güreştirilmesi, tavşan eğlencesi ve saz çaldırılması geleneksel eğlencelere verilebilecek örneklerdir. Avrupa tarzında eğlenceler ise 1793 yılından itibaren Sultanın eğlence hayatında görülmeye başlanmıştır. Avrupa eğlencesinin başında Frenk cambazları gelmekteydi. “*Mahbübiyye meydanında freng canbazı bargir üzerinde enva'isan'atler ve zür-bazlıklar icra eylemekle anları seyr ü temaşa eylendi...*” türlü gösteriler yaparak cambazlar halkı eğlendirmekteydi.⁵⁸⁰

1793 yılı Şevval ayının dördüncü gününde Topkapı Sarayı’nın Şevkiyye Köşkü’nde bir gösteri hazırlanmıştı. Sırkatibi Ahmet Efendi “*frenkrakkaslar ve tavşanlar temaşasıyla eğlenilüp...*” harem-i hümayuna gidildiğini söyler.⁵⁸¹ Avrupalı dansçılarla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu’nun geleneksel eğlencesi tavşanlar aynı mekanı paylaşmaktadır. Tavşan oyunu, “*tavşan oğlanı kıyafetine giren cariyelerin siyah çuhadan topuklara kadar şalvar, yine çuhadan gayet dar, vücutlarının hatlarını belli edecek biçimde bir entari giyip, bellerine renkli şallar sardıklarını, başlarına çok süslü ufak bir külâh giyip, oyunları ve türkülerıyla kadınları eğlendirdikleri*” bir oyundur.⁵⁸² Elllerinde mutlaka zil bulunmaktadır. Sırkatibi Ahmet Efendi’yi açıklayacak başka kaynağa ulaşamadığından, ‘frenk rakkaslar’ hakkında bir ayırdım yapılamamaktadır. Ancak M. Fatih Şalgar (2001:34) dans eden topluluğun bale grubu olduğunu ifade etmektedir.

1 Aralık 1796 günü Perşembe gecesi “*Malübübiyye Divan-hanesinde freng hayal-bazı temaşa buyunulup...*” gösteri izlenilmişti.⁵⁸³ Buradaki hayalbaz kelimesi ile kast edilen tiyatro sanatçıları olabilir. Çünkü Osmanlı elçileri Avrupa’daki tiyatro sahnelerine ‘hayal hane’ demektedirler. Moralı Esseyit Ali Efendi “*komediye hayalhânesine varılıp...*” burada oyunlar izlediğini söylemekteydi.⁵⁸⁴ Ahmet Azmi Efendi Berlin şehrinde “*...ve (opera komediye) dedikleri hayalhanelere...*” gittiklerini anlatmaktaydı.⁵⁸⁵ Buradan yola çıkarak, tiyatro sahnelerine hayalhane dediklerine göre sanatçılarına hayalbaz demeleri

⁵⁸⁰ Arıkan, S. V. III. Selim’in Sırkatibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruzname. 143 s.

⁵⁸¹ Arıkan, S. V. III. Selim’in Sırkatibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruzname. 126 s.

⁵⁸² Yurtadur, O., Cimilli, H. C. (2015). III. Selim ve Döneminde Osmanlı Sarayı’ndaki Kültürel Hayatın Sanat ve Mimarideki Etkileri. *Kalemisi Dergisi*, 131:121-146.

⁵⁸³ Arıkan, S. V. III. Selim’in Sırkatibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruzname. 236 s.

⁵⁸⁴ Moralı Esseyit Ali Efendi. *Moralı Esseyit Ali Efendi’nin Sefaretnamesi*. 12 s.

⁵⁸⁵ Ahmet Azmi Efendi. *Sefaretname-i Ahmet Azmi*. 38 s.

uygun düşmekteydi. Sıratibi tiyatro sahnesini kast etmese de tiyatro sanatçılarının bir oyununu izlediği algısı oluşmaktadır.

Avrupa eğlence hayatında geceleri havai fişek benzeri ışıklı gösteriler düzenlenmekteydi. Mustafa Rasih Paşa'da Petersburg'da böyle bir gösteriye davet edilmişti.⁵⁸⁶ Mahmut Raif Efendi, Ranelagh'ta insanların gündüz yürüyüş yaptığını, gece ise havai fişek gösterilerini izlediğini aktarmaktaydı.⁵⁸⁷ Abdurrahim Muhib Efendi, Paris şehrinde “...nas için kebir bahçeler” bulunduğunu söyleyen elçi, kandillerle, fenerlerle bahçelerin aydınlatıldığını aktarır.⁵⁸⁸ Bu bahçelerde haftada bir iki kez havai fişek gösterileri yapılmaktaydı. Benzer gösteriler Osmanlı İmparatorluğu eğlence hayatında uygulanmaya başlanmıştır. Sıratibi Ahmet Efendi, Mayıs 1794 tarihinde “*Gicesi fişekler atılup müsiği fasıllarıyla eğlenildi.*” diyerek bu durumu belirtir.⁵⁸⁹ 1797 yılında Sultan yalısına geldikten sonra “*derün-ı halvetde köçekler sade nakkare ile aynayup kalyonlar hevayı fişengleri atıldı.*” ifade edilmektedir.⁵⁹⁰ 1801 yılında “*herkes sahilhanesi önüne mum ve kandil tezyin eylemiş olmağla Boğaziçi sevhili bir garip temaşa olup...*” eğlenildiğini söyler.⁵⁹¹ Özellikle Mustafa Rasih Paşa'nın Rusya elçiliği (1791) ve Ahmet Azmi Efendi'nin Prusya elçiliği (1791) yılları düşünüldüğünde, o şehirlerde görülen havai fişek eğlencesi Osmanlı İmparatorluğunda yapılmaya başlanmıştır. Avrupa şehirlerinde olan bir eğlence anlayışı İstanbul gece hayatına girmiştir.

Bahçecilik sanatı, tabiatın insanoğlu tarafından ehlileştirilmesi sanatıdır. Yabani olan tabiat insanoğlunun isteğine uygun şekilde biçimlendirilmektedir. Ayrıca tarım imparatorlukların olduğu bu yıllarda, topraktan fazla üretim yapılması o devletin bahçecilik alanındaki gücünü göstermektedir. Bu yüzden de Avrupa'ya giden elçilerin Avrupa şehirlerindeki bahçe sanatına olan ilgi merakları sefaretnamelerinde kendisini göstermektedir. Seyyit Mehmet Emin Vahid Efendi Viyana'da Şamrun bahçesini iki günde gezebilmiş ve bahçeden çok etkilenmişti.⁵⁹² Moralı Esseyit Ali Efendi'de Marsilya kentine vardığında, bostan ve bahçelerin gezdirildiğini, bakımlı ve güzel olduklarını

⁵⁸⁶ Karakaya, Y. a.g.e. 82 s.

⁵⁸⁷ Yalçinkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 433: 385-434.

⁵⁸⁸ Abdurrahim Muhib Efendi. *Küçük Sefaretname*. 27-A s.

⁵⁸⁹ Arıkan, S. V. *III. Selim'in Sıratibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruzname*. 168 s.

⁵⁹⁰ Arıkan, S. V. *III. Selim'in Sıratibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruzname*. 249 s.

⁵⁹¹ Arıkan, S. V. *III. Selim'in Sıratibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruzname*. 358 s.

⁵⁹² Seyyit Mehmet Emin Vahid Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 26 s.

aktarmaktaydı.⁵⁹³ Elçilerin anlattıkları bahçe özellikleri, bitki çeşitlilikleri Osmanlı İmparatorluğu bahçelerinde görülmeye başlanmıştır. Öncelikle Avrupa'dan bahçe uzmanları olan kişiler getirilmiştir. Avusturya'da Schönbrunn Sarayı'nın bahçelerinin tasarlayan kişinin erkek kardeşi Jacob Ensle, III. Selim'in daveti üzerine İstanbul'a geldi.⁵⁹⁴ Sarayburnu'ndaki Yaz Haremi denilen yerde ve Topkapı çevresinde yeni bahçeler kurdu. Yanında getirdiği misafirleri bu bahçelerde gezdirdi. Misafirlerden birisi Edward Daniel Clarke'dir. Clarke, Yaz Haremi bahçelerinden söz ederken, “*tıpkı Quenn's College ya da Cambridge'i andıran, kemerli bir avlusu ve burada küçük mermer sütunları bulunan küçük dörtgen yapı olarak*” tarif etmektedir.⁵⁹⁵ Mahmut Raif Efendi'nin Londra bahçelerini tarifi şu şekildeydi; “*Şehirde yaklaşık yirmi tane İngilizcede “square” (kare) denilen halka açık “yer” mevcut fakat bunların bazıları kare bazılarıysa daire veya oval şeklindedir.*”⁵⁹⁶ Mahmut Raif Efendi'nin tarif ettiği kare yapılar ile Yaz haremi bahçelerinin küçük dörtgen yapıları benzerlik göstermektedir. Elçilerin bahçe anlatımları III. Selim'i etkilemiş o da Avrupa'dan Avrupa tarzında bahçe yapan kişiler getirmiştir.

III. Selim, kız kardeşi Hatice Sultan'la sürekli sarayında görüşmekteydi. Hatice Sultan III. Selim'in reform fikirleri ve zevkleri ile ilgili planları kabul etmekteydi. Bu yüzden Hatice Sultan, III. Selim'in hoşuna gidecek bahçeler inşa etmek istemekteydi. Bunun içinde Danimarka'nın İstanbul Maslahatgüzarı M. Le Baron de Hüsbsh'ü aracılığıyla, Fransız ressam ve mimar olan Antonie-Ignace Melling'i sarayının mimari ve dekorasyon sorumlusu yapmıştı. Melling, Hatice Sultan'a ilk çalışma olarak leylaklı, güller ve akasyaların dikili olduğu labirent içerikli bir bahçe planı sunmuştur. Bu makette “*neredeyse bütün bahçe yolları merkeze ulaşıyor ve çıkışı bulmak kolay olmuyordu.*”⁵⁹⁷ Ahmet Rasim, Melling'in özellikle labirent tarzı bahçeler yapmaya özen gösterdiğini söylemektedir.⁵⁹⁸ Ne yazık ki maketteki eser hayata geçirilememiştir. Daha

⁵⁹³Moralı Esseyid Ali Efendi. *Moralı Esseyid Ali Efendi'nin Sefaretnamesi*. 12 s.

⁵⁹⁴Freely, J. *Osmanlı Sarayı Bir Hanedanlığın Öyküsü*. 239 s.

⁵⁹⁵Freely, J. *Osmanlı Sarayı Bir Hanedanlığın Öyküsü*. 240 s.

⁵⁹⁶Yalçinkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 432:385-434.

⁵⁹⁷Perot, J. Hitzel, F. Anhegger, R. (2001). *Hatice Sultan ile Melling Kalfa Mektupları*. 1. Baskı, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, Numune Matbaacılık, İstanbul, 12 s.

⁵⁹⁸Rasim, A. (1994). *Osmanlı Tarihi*. 1. Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi Matbaacılık, İstanbul, 145 s.

sonraMelling1795 yılında Defterdarburnu Sarayı'nın bitişiğine yapılacak olan Avrupa tarzı bir köşkün mimari ve dekoratörü olmuştur.

Şekil 5.1: Defterdarburnu Sarayı⁵⁹⁹

Sultan Selim kardeşini ziyarete geldiğinde Defterdarburnu Sarayı'nda inşa edilen bu köşk dairesinde kalmaktaydı. İmparatorluk sınırları içerisinde bu büyüklükte ilk neoklasik eser bu köşktür. “*Dış cephedeki üçgen alınlığı, sütun dizileri, girlandlı bezeme motifleriyle bu yeni üslubun ilk örneğidir.*”⁶⁰⁰ Buradaki başarısı onu Beşiktaş Sarayı'na köşk yaptırmasına neden olacaktır. “*İyon başlıklı sekiz beyaz mermer sütunun taşıdığı ahşap köşk, rıhtım boyunca uzanmaktadır.*”⁶⁰¹ Köşke ait tek bilgi Voyagepittoresque de

⁵⁹⁹ Melling, A. I. (2012). *Haremi Çizen Ressam Melling'in Gravürleriyle İstanbul ve Boğaziçi*. Hazırlayan: İbrahim Baştuğ. 1. Baskı, Doğan Burda Dergi Yayıncılık, Le Color Matbaacılık, İstanbul, 45 s.

⁶⁰⁰ Renda, G. (2002). Yenileşme Döneminde Kültür ve Sanat. *Türkler Ansiklopedisi*, 272: 265-283.

⁶⁰¹ Perot, J. Hitzel, F. Anhegger, R. *Hatice Sultan ile Melling Kalfa Mektupları*. 14 s.

Constantinople et des Rivesdu Bosphore'in 28. Levhasındaki gravürde görülmektedir. Saraylar ve köşkler gibi mimari eserler aracılığıyla batı etkisi görülmeye başlanmıştır.

Şekil 5.2: Beşiktaş Sarayı'ndaki köşk⁶⁰²

Melling, Hatice Sultan'ın saraylarının iç dekorasyonunu da üstlendi. “Göz yoran bir yaldız ve renk cümbüşünün yerini şık bir sadelik aldı.”⁶⁰³ Neo-klasik anlayış sivil mimaride uygulanmış oldu. Napolyon'un Mısır'ı işgali ile Fransız kişilerin saray ve çevresinden uzaklaşması neticesinde Melling'de Haziran 1802 tarihinde İstanbul'dan ayrılmıştır.

III. Selim Avrupa'ya giden elçiler sayesinde sanatın, diplomasi ve siyaset alanında nasıl kullanıldığını görmüştür. Avrupa'daki hükümdarlar heykellerini şehrin merkezlerine, bahçelerine diktirmişlerdi. Seyyit Mehmet Emin Vahid Efendi Avusturya'da II. Josef için bu durumu söylemişti.⁶⁰⁴ Mahmut Raif Efendi'de Londra'da Charing Cross'ta I. Charles'ın atlı heykeli olduğunu aktarmıştı.⁶⁰⁵ Böylece imparator ve hanedanının otoritesi

⁶⁰² Perot, J. Hitzel, F. Anhegger, R. *Hatice Sultan ile Melling Kalfa Mektupları*. 76 s.

⁶⁰³ Perot, J. Hitzel, F. Anhegger, R. *Hatice Sultan ile Melling Kalfa Mektupları*. 15 s.

⁶⁰⁴ Seyyit Mehmet Emin Vahid Efendi. *Fransa Sefaretnamesi*. 25 s.

⁶⁰⁵ Yalçinkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 432:385-434.

halkın en çok ziyaret ettiği yerde hissettirilmeye çalışılıyordu. Suret veya resim yaptırmak, İslam Medeniyetinde açık hükümlerle yasaklanmasa da geleneksel olarak uygun bulunmamaktaydı. Ancak elçilerin bu örnekleriyle birlikte III. Selim ve hanedanının resimleri yaptırılmaya başlanmıştır.

III. Selim 1793 yılında Konstantin Kapıdağlı adlı ressamı portresini yaptırmıştı.

Şekil 5.3: III. Selim'in Londra'da yaptırılan portresi.⁶⁰⁶

⁶⁰⁶Açoğlu, S., Yavaş, D. (2019). Osmanlı Padişah Portreciliğinde Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud ile Değişen Gelenek. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 38:35-52.

Dönemin en iyi gravürleri İngiltere’de yapıldığı için bu portre İngiltere’de gravürlenmiştir.⁶⁰⁷ Bu gravürün 30 Ocak 1795 tarihli baskısına Londra Büyükelçisi Yusuf Agah Efendi aracı olmuştu. Elçi yazmış olduğu layihada “*Tasviri şahanenin kalıbı tekmil olup bu günlerde kağıda*” basılacağını aktarmaktaydı.⁶⁰⁸ Böylece III. Selim, Osmanlı padişahları içerisinde Avrupa’da resmi yapılan ilk padişah olmuştur. Bu portre geleneksel minyatür anlayışı yerine Avrupa tarzı portre anlayışı ile yapılmıştır. Öncelikle Levni ve Rafael Manas’ın eserlerinde görülen oturan veya diz çöken küçük boyuttaki hükümdar imajı terk edilmiştir. Yerine ayakta yarım boy ve dörtte üç profilden padişahın sureti resmedilmiştir. İslam’ın rengi olan yeşil perdelere eklenirken, alt kısımda Tophane kışlası ve modern toplar gösterilmektedir. Avrupa hükümdarlarına yapıldığı gibi padişah altın bir madalyon içerisinde gösterilmektedir. Kendisi aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu’nun gücünü göstermeye çalışmaktadır. Konstantin Kapıdağlı’ya Osmanlı Hanedanının geçmiş padişahlarını tanıtan bir soy ağacı yaptırmıştır.

Şekil 5.4: Osmanlı Hanedanı soyağacı.⁶⁰⁹

⁶⁰⁷ TSM, numara, A-3689.

⁶⁰⁸ TSM, Numara, 570/2.

⁶⁰⁹ Kapıdağlı, K. (2015). *Portraits der Osmanischen Sultane*. 1. Baskı, Kızkulesi Yayıncılık, Ertem Matbaacılık, İstanbul, 38 s.

Avrupa'daki hükümdarlar birbirlerine portrelerini ve resimlerini hediye olarak göndermekteydi. Bu geleneğe uyarak Osmanlı elçileri Avrupa'dan gelirken Sultan Selim'e hediyeler getirmişti. Bunların içerisinde Napolyon'un resminin olduğu bir hediye bulunmaktaydı. Resim hediye etmenin Avrupa geleneği olduğunu III. Selim elçiler aracılığı ile öğrenmiş oldu. Napolyon'un Austerlitz Savaşından sonra Osmanlı İmparatorluğu Napolyon'un İmparatorluk iddiasını kabul etmişti. Bunun üzerine Napolyon İstanbul elçisi Sebastijan tarafından III. Selim'e tasvirini göndermişti. III. Selim *"Avrupa'da dost dostu tasvir eylemek mutena adettir."* diyerek memnuniyetini göstermiştir.⁶¹⁰ Kendisinin de portresinin en kısa zamanda gönderilmesini ister.⁶¹¹ Resim sanatında yaptığı yenilikler diplomasi sahasında kullanılmaktadır.

Şekil 5.5: Napolyon'un, III. Selim'e hediye ettiği kendi portresinin bulunduğu yüzük.⁶¹²

*"III. Selim'in Avrupalı sanatçılar tarafından yapılmış çok sayıda portresine rastlanmaktadır. Bunların çoğu Avrupa'da gravürlenmiştir."*⁶¹³

⁶¹⁰ Karal, E. Z. *Osmanlı Tarihi*. Cilt 5, 50 s.

⁶¹¹ BOA, H.H. 14805.

⁶¹² TSM, Numara, 2/3699.

⁶¹³ Kenan, S. *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*. 650 s.

Şekil 5.6: III. Selim tuval üstüne yağlı boya portresi.⁶¹⁴

Joseph Warnia-Zarzecki'e ait tuval üstüne yağlı boya resmi vardır.⁶¹⁵ Sultan batılı devlet başkanları gibi portrelenmiştir.⁶¹⁶ Bu tarz görselin oluşmasında elçilerin Avrupa şehirlerinde gördükleri siyasi olaylar, davranışlar etkili olmuştur.

⁶¹⁴ TSM, NUMARA 17-32.

⁶¹⁵ Renda, G., İnankur, Z. (2005). *İmparatorluktan Portreler*. 2. Baskı, Suna İnanc Vakfı Pera Müzesi Yayınları, Mas Matbaacılık, İstanbul, 26 s.

⁶¹⁶ TSM, numara, 17-960.

III. Selim resim sanatıyla yaptığı reformları da tanıtmak niyetindeydi. Kapıdağlı 1803'te yağı boya resimde, III. Selim'i has odada göstermektedir.

Şekil 5.7: Kitaplık önünde oturan III. Selim.⁶¹⁷

Sorguç ve tahtının olmamasından dolayı resmi olmayan bir ortamda pozlama yapılmıştır. Padişahın sağında kılıç ve tabanca durmaktadır. Elinde gelenekselliği simgeleyen tespih vardır. III. Selim'in arkasındaki kütüphane dikkat çekicidir. Öncelikle üst rafta, kitapların

⁶¹⁷ TSM, numara 17-30.

ortasında bir yer küre vardır. Genelde Osmanlı elçilerinin Avrupa kütüphanelerinde gördükleri yer kürelere benzemektedir. Ancak onlara göre çok küçüktür. Üst rafta on iki adet kitap vardır. Kitaplığın sol tarafında yer alan kitaplar Atlas, Tarih-i Raşid, Tarih-i Naima, Katip Çelebi'nin Cihannüma'sı, Divan-ı Nabi ve Siyer-i Veysî yer almaktadır. Sağ tarafta ise Vauban, Montekukuli, Kanunname, Fetava, Şifa-i Şerif ve en üstte Kuran-ı Kerim yer almaktadır. Geleneksel eserler ve İslam dinin kitabının yanı sıra Kitaplığın alt kısmında açılmış bir kutu ve içerisinde dürbüne veya teleskopa benzeyen bir cisim vardır. Açık kutunun arkasında saat mevcuttur. Padişahın gündelik yaşamını gösterdiği anlaşılan bu eserde sarayın has odasına ressamın girmesine müsaade edildiği anlaşılmaktadır. Bir taraftan oturması, tespihi, Kuran-ı Kerim'i ile geleneksel değerlerin sahipçisi imajı verilmektedir. Diğer taraftan Vauban gibi Avrupa askeri sistemini etkileyen batılı kişilerin eserlerine yer verilmektedir. III. Selim, bu resim sahnesiyle, geleneksel olan ile modern olanı birleştirmeye çalışmaktadır. Tıpkı reformlarında olduğu gibi.

Sonuç itibariyle, III. Selim döneminde geleneksel müzik aletlerinin yanında Avrupa tarzı harb ve piyano aletleri saray hayatına girdi. Pehlivan güreştirilmesi, tavşan ve çengi oyunları gibi geleneksel oyunların yanına, elçilerin Avrupa'da gördükleri opera başta olmak üzere tiyatro ve dans oyunları yapılmaya başlandı. Elçilerin Avrupa şehirlerinde gördüğü havi fişek gösterileride İstanbul eğlence hayatında görülmeye başlandı. Sultan'ın kız kardeşi Hatice Sultan'ın görevlisi Melling tarafından Avrupa tarzı labirentli ve kare biçimli bahçeler inşa edilmiştir. Avrupa diplomasisinde hükümdarların resim hediye ettirmesi ve meydanlarda heykellerin olduğu elçiler tarafından III. Selim'e bildirilmişti. III. Selim bu örneği görerek Avrupa'da portresini yaptıran ilk Osmanlı Padişahı olmuştur. III. Selim döneminde geleneksel olan eğlenceler, sanatlar kaldırılmadan yanına modern olanlar yerleştirilmiştir.

6. SONUÇ

III. Selim dönemi Avrupa şehirlerine altı fevkalade elçi, yedi daimi elçi olmak üzere toplam on üç elçi gönderilmiştir. Bu elçilerin sefaretnamelerinden yararlanılarak Avrupa sosyo-kültürel hayatı tespit edilmiştir. Avrupa sosyo-kültürel hayatının tespit edilmesinde 1789 ile 1807 yılları sınır olarak belirlenmiştir. Ülkelere veya şehirlere göre değil, sosyal hayatın konularına göre başlıklar halinde okuyucuya sunulmuştur.

Avrupa toplumlarında, halklar sosyal hayatlarını geniş bir alana yaymaktadır. Bu sosyal hayatın referans noktası dünyevi ihtiyaçlardır. Eğitim, sağlık, ekonomi gibi alanlarda zarar ilişkisi üzerinden olaylar değerlendirilmektedir. Sosyal hayatta kendini geliştiren bireyler, devletlerin güçlü bir topluma dayanmasına imkan vermektedir.

Avrupa toplumlarında öğrenme sadece Avrupa coğrafyası ve Hristiyanlık ile sınırlı kalmamaktadır. Afrika, Asya, Hindistan, Amerika gibi coğrafyalar tanınmaya çalışılmıştır. Bunun için yararlanılan en önemli unsur kitaplar ve kütüphanelerdir. Avrupa'da mezhep savaşları nedeniyle kitapların delil olarak kullanılması, Amerika'nın keşfi ile bilgiye olan merakın artması ve matbaanın kitap talebini karşılaması sayesinde yaygın bir kitap alışkanlığı başlamıştır. Kütüphaneler, şehirlerin merkezine, güneş gören yerlere yapılmaktadır. Kütüphane binalarında taş, mermer gibi kalıcı maddeler kullanılırken, görkemli ve gösterişli olmasına özen gösterilmektedir. Savaş, afet gibi olağanüstü durumlarda bile kütüphanelerin zarar görmemesi sağlanmakta, koruma altına alınmaktadır. Kütüphane içerisindeki kitaplar sadece Avrupa dillerine, dinine ve coğrafyasına ait değildir. Başta Farsça, Arapça ve Türkçe olmak üzere farklı dillere ait eserler bulunmaktadır. Farklı medeniyetlerin eserleri, başta Müslümanlık olmak üzere farklı dinlerin kutsal metinleri Avrupa dillerine tercüme edilmiştir. Kütüphanelerin bir bölümünde koleksiyon adı verilen bölümler vardır. Koleksiyon bölümünde Afrika, Amerika ve Hindistan gibi yerlerden getirilen hayvan iskeletleri ve bitkiler sergilenmektedir. Böylece yaratılış ile ilgili dünyevi bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Başta kadınlar olmak üzere toplumun her sınıfının üyeleri kütüphanelerden yararlanabilmektedir. Bu da toplumun kanıta dayalı, sorgulayıcı bir toplum olmasını sağlamaktadır.

Halkların sosyal bir yaşamı olması, toplumun iletişim halinde olmasına olanak vermektedir. Bu da daha organize hareket eden ve yöneticileri sorgulama şansı yaratan güçlü bir toplumun oluşmasını sağlamaktadır. Bu iletişimi tiyatro, bale ve opera gibi sahne sanatları sağlamaktadır. Özellikle kış aylarında ve gece vakitlerinde tiyatro, bale ve opera gibi sahne oyunları sergilenmektedir. Bu oyunlara kral ve kraliçe olmak üzere toplumun her kesiminde izleyiciler katılabilmektedir. Bu sahne oyunlarında yöneticiler eleştirilip, komedi konusu haline getirilebilmektedir. Böylece yöneticilerin kutsallığı sorgulanır hale gelmektedir. Oyunlarda farklı coğrafyaların ve medeniyetlerin hikayeleri anlatılmaktadır. O bölgelerin kıyafetleri birebir yapılarak oyunculara giydirilmektedir. Sahnenin dekorları o coğrafyanın iklimine benzetilmektedir. Böylece anlatılan coğrafya ve medeniyete gidilmeden görülme imkanı izleyiciye sunulmaktadır. Okuma yazma bilmeyen insanlar dahi bu sahne oyunlarını izleyerek farklı kültür ve medeniyetler hakkında bilgi sahibi olabilmektedir. İletişimin zor sağlandığı 18. Yüzyıl sonunda sahne oyunları sayesinde insanlar rahat bir şekilde iletişim sağlamaktadır. Aynı anda, aynı duyguları hissedip, ortak bir şekilde tepki verebilmektedir. Dolayısıyla Avrupa toplumları, sahne oyunları sayesinde ortak hareket edebilme yeteneği kazanmıştır.

Kuşkusuz belirli bir sosyal hayatın oluşması için refah seviyesinin yüksek olması gerekmektedir. Avrupa devletlerinde bu imkanın sağlanması için merkantilist ekonomi sistemi uygulanmaktadır. Bu sayede altın, gümüş gibi değerli madenler ülke sınırları içerisinde kalması hedeflenirken, ithalat azaltılmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla yerli üretimin teşvik edilmesi ile işsiz sayısı az olmaktadır. Ticaretin gelişmesi için yollar bakımlı ve güvenli hale getirilmiştir. Sokaklar ve kaldırımlar taşlarla döşenmiştir. Borsa kurumu adı altında üretici ve satıcı buluşturulmuştur. Kağıt para sistemi mevcuttur. Ancak savaş halinde olan Fransa ve Avusturya gibi ülkelerin kağıt paralarının değeri azken, İngiltere ve Rusya gibi devletlerin kağıt paraları daha kıymetlidir. Mahkemeler dolandırıcı, sahtekar kişilere karşı önlemler almaktadır. Avrupa devletleri ticaret yapan insanları kendi ülkesine çekmek için laiklik sistemini uygulamıştır. Böylece devletler insanlara dini, mezhebi, soyu açısından değil verdiği vergi üzerinden bakarak bir özgürlük alanının doğmasına neden olmaktadır. Bu sayede ülkeye gelen Müslüman, Yahudi, farklı mezhepteki Hristiyanlar dinlerini özgürce yaşayabilmektedir. Yaşlı kadınlar için bakım evleri mevcuttur. Bu yerlerde belirli bir ücret karşılığında temel ihtiyaçları karşılanmaktadır. Ayrıca kimsesiz çocuklar içinde yetimhaneler mevcuttur. Bu

yetimhanelere getirilen kimsesiz çocuklar, belirli bir eğitimden geçirilmektedir. Daha sonra sahne sanatları, askerlik gibi farklı meslek kolları olmak üzere çalışma hayatına kazandırılmaktadır. Böylece var olan nüfusun her bir üyesinden üretim ekonomisine katkı sağlanması hedeflenmektedir. Avrupa devletlerinde yaşayan her vatandaş belirli bir gelir elde etme imkanına sahip bulunmaktadır. Böylece sosyal hayat için gerekli olan maddi imkan oluşturulmaktadır.

Merkantilist ekonominin etkisiyle birlikte Avrupa’da kadınlar sosyal hayatın merkezinde yer almaktadır. Kadınlar eğitim alabilmekte, kütüphaneleri kullanabilmekte, iş hayatında çalışabilmektedir. Bale, tiyatro, opera gibi sahne oyunlarına gidebilmektedir. Davetler verip, davetlerde yer alabilmektedir. Supa denen gece eğlencelerine eşsiz bir şekilde katılabilmektedirler. Rusya İmparatorluğu istisna olmakla birlikte kadınlar yönetimde yer alamamaktadır. Ancak yabancı elçilerle tanışabilmekte, hediye alıp verebilmektedir. Kadınların eğitilmiş olması gelecek nesillerin eğitim almasına da imkan vermektedir.

Maddi refahın yanında insan sağlığının da kuşkusuz önemi vardır. Bu yüzden Avrupa toplumlarında gelişmiş bir sağlık sistemi mevcuttur. Neredeyse her şehirde hastane bulunmaktadır. Hastanedeki hekimlerin eğitim, yemek ve barınma masrafları hastane bütçesi tarafından karşılanmaktadır. Bu eğitimler arasında otopsi ile anatomi anlatımı dersi de yer almaktadır. Fransa’da akıl hastaları için ayrı hastaneler bulunmaktadır. Böylece akıl hastalarının sebebi deneme yanılma yöntemi ile bilimsel bir şekilde bulunmaya çalışılıp, tedavi edilmesi hedeflenmektedir. Doğum sırasında anne ve bebek ölümlerini azaltmak için ebelik sistemi kurulmuştur. Özellikle fakir ve hastaneye ulaşma imkanı bulunmaya gebelerin bakımları ebeler tarafından gerçekleştirilmiştir. Başta Avusturya olmak üzere Avrupa devletlerinde askerler için ayrı hastaneler kurulmuştur. Böylece eğitim almış ve masraf yapılmış askerlerin salgın veya küçük yaralanma nedeniyle kaybedilmesi istenmemektedir.

Elçiler, askeri yaşamdan eğlence hayatına, sanat anlayışından diplomasi alanına kadar Avrupa’da gördüklerinden etkilenmiştir. Dolayısıyla Avrupa devletlerinde gördükleri kurumların benzerlerini Osmanlı İmparatorluğu’nda olmasını istemişlerdir. Bu tezin ortaya çıkardığı görüşlerden birisi, elçilerin Osmanlı İmparatorluğu’nun ikili tarzda modernleşmesine katkı sağladıklarıdır. Yeni kurumlar oluşturulurken eski ve geleneksel kurumlar kaldırılmamıştır. Eski ve geleneksel kurulların yanına yeni ve modern kurumlar

oluşturulmuştur. Bunun sebebi eski kurum ve geleneksel yapılardan yararlanan kişilerin isyana kalkışma ihtimalidir. Ayrıca askeri alanda yenilgiler alan bir devletin kendi ordusunda yenilikler yaparken var olanı ortadan kaldırması, sınır güvenliğinin tamamen yok olmasına fırsat vermektedir. Bu yüzden Avrupa tarzı kurumlar oluşturulurken, geleneksel ve eski kurumlar kaldırılmamış, mevcudiyetini korumuştur.

Elçilerin etkilerinin görüldüğü bu kurumların örnekleri bulunmaktadır. Askeri alanda Mühendishane-i Berri Hümayun üzerinde Viyana elçisi Ebubekir Ratib Efendi'nin etkisi görülmektedir. Viyana'da gördüğü Akadimiya Meliter askeri okulundan etkilenen elçi, buradaki ders müfredatının benzerini Mühendishane-i Berri Hümayun'un ders müfredatına eklemiştir. Hesap, teknik, coğrafya, trigonometri, cebir, matematik, imla, resim gibi dersler Mühendishane-i Berri Hümayun'a işlenmiştir. Öğrenciler Fransızca ve Arapça dersler görüp, İngilizce tercüme eserleri görmekteydi. Müfredatta Fransızcanın olması sayesinde Avrupa'ya açılan bir kapı elde etmekteydiler. Yusuf Agah Efendi'nin Sırkatibi Mahmut Raif Efendi Mühendishane-i Berri Hümayun'da görev alan öğretmenlerden biridir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tersane kurumunda da III. Selim dönemi Avrupa'ya giden elçilerin tesirleri görülmektedir. Başta Londra daimi elçisi Yusuf Agah Efendi olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu elçileri, Avrupa devletlerinde boşa kalan mühendis ve donanma subaylarını Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilmesinde aracılık yapmışlardır. Mühendis ve askerlerin Osmanlı İmparatorluğu'na gelmelerini sağlayarak, donanmanın yeniden düzenlenmesine katkı sağlamışlardır. Morali Esseyit Ali Efendi, Lyon tersanesinde gördüklerini dönemin Kapudan-ı Deryası Küçük Hüseyin Paşa'ya aktarmış. Elçilik görevi bittikten sonra da 1804 yılında Bahriye Nazırlığı görevine getirilmiştir. Lyon tersanesinin yakınında gördüğü hastanenin benzerini tersane yakınlarında yapılmasını sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu elçileri Avrupa devletlerinde uygulanan merkantilist ekonomi sistemini tespit etmişlerdir. Ahmet Azmi Efendi Prusya'da ithalat ürünlerine yüzde otuz vergi getirildiğini ifade etmekteydi. Böylece zorunlu olmadıkça ülke dışarısından ürün getirtilmemesi sağlanarak yerli üretim teşvik edilmekteydi. Benzer durumu Mahmut Raif Efendi İngiltere'de de olduğunu ifade etmekteydi. Yerli üretimin teşvikiyle birlikte ülke sınırları içerisinde işsiz sayısı azalmaktaydı. Dolayısıyla dilenci ve yardıma muhtaç

kişiler az görülmekteydi. İnsanların ihtiyaçlarını karşılayacak maaşları olduğu için rüşvet, yolsuzluk gibi suç unsurlarına bulaşma durumları bulunmamaktaydı. Böylece Avrupa toplumlarında yerli üretimin teşvik edildiği, vergilerin düzenli toplandığı, herkesin belirli geliri olduğu bir ekonomi sistemi olmuştur. III. Selim’de bu örneklerden yararlanarak Osmanlı İmparatorluğu ekonomisi düzeltme niyetini ortaya koymuştur. Yerli üretimi teşvik için Hindistan ve Avrupa’dan kumaş getirtilmesini yasaklayıp, Şam, Halep ve Bursa’dan giysilerin alınmasını istemiştir. Kendisi İstanbul ve Ankara’dan çıkan ürünleri giydiğini söyleyip, devlet erkanının Hindistan ve İran’dan gelen ürünleri giymesine karşı tepki göstermiştir. 3. Selim dönemi vakıf mallarında devletleştirme yoluna gidilmiştir. Savaş dönemlerinde ihtiyaç duyulan paranın bir kısmı ulemanın değerli madenleri alınarak karşılanmıştır. Rüşvet ve yolsuzluğu önlemek için devlet çalışanlarında ve özellikle askeri personelin maaşlarında yükseltme yoluna gidilmiştir. Osmanlı kuruşunda 5,9 gram gümüş bulunmaktaydı ve bu miktar 1789’dan 1807 yılına kadar değişmedi. Böylece Osmanlı kuruşunda istikrar sağlanarak maaşlara yapılan zamlar etkisini kaybetmedi. Bürokrasi arasında gerçekleşen hediye ve çeyiz verme geleneği önce kısıtlandı, ardından kaldırıldı. Bu şekilde hediye ve çeyiz vermek için gereksiz vergi çıkarma ve usulsüzlük engellenmiş oldu. Ancak Osmanlı İmparatorluğu’nun geleneksel ticaret anlayışı, ithalatı teşvik edip özellikle İstanbul’da ürünlerin bol ve ucuz olmasını sağlamaktaydı. Bu nedenle Avrupa devletlerinde görülen ekonomik başarı Osmanlı İmparatorluğu ekonomisine kısmi başarı olarak etki etmiştir.

III. Selim döneminde geleneksel sanatların yanında Avrupa tarzı sanat anlayışı görülür olmuştur. Avrupa tarzın Osmanlı İmparatorluğu’na girmesini sağlayan kanal kuşkusuz elçilerdir. III. Selim dönemi geleneksel müzik aletlerinin yanına Avrupa tarzı harp ve piyano aletleri saray hayatına girmiştir. 1793 yılı Şevval ayının dördüncü gününde Topkapı Sarayı’nın Şevkiyye köşkünde bale gösterisi yapılmıştır. 1 Aralık 1796 günü Perşembe gecesı tiyatro olduğu anlaşılan bir oyun sahnelenmiştir. Elçilerin Avrupa’nın opera sanatını anlatması elbette ki III. Selim’in merakını ve ilgisini çekmekteydi. Bunun neticesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda 1797 yılında ilk defa opera sanatı icra edilmiştir. Avrupa şehirlerinde geceleri havai fişek benzerinde ışıklı gösteriler yapılmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu’nda 1794 yılından itibaren bu tarz ışıklı gösteriler hayata geçirilmiştir.

Avrupa siyasetinde görülen uygulamaların bazıları elçiler aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun diplomasisine etkisi olmuştur. Avrupa siyasetinde dostluk belirtisi olarak hükümdarların resimlerinin hediye edilmesi gelenek haline gelmişti. III. Selim bu gelenekten eksik kalmamak için kendi portresinin yapılmasını istemiştir. Böylece Yusuf Agah Efendi bu görevi yerine getirmiş ve III. Selim, Osmanlı padişahları içerisinde Avrupa'da resmi yapılan ilk padişah olmuştur. III. Selim bazı portreleri başta Napolyon olmak üzere Avrupa'daki hükümdar ve yöneticilere gönderilmiştir.

Bu tez çalışmasının sonucunda Avrupa sosyo-kültürel hayatının dini kurallar ile değil, dünyevi ihtiyaçlar üzerine kurulduğu tespit edilmiştir. Elçiler sayesinde görülen Avrupa sosyo kültürel hayatının Osmanlı İmparatorluğu'na modernleşmesine katkıları olmuştur. Bu modernleşme gerçekleştirilirken eski ve geleneksel yapılar varlıklarını korurken, yeni ve modern kurumlar oluşturulmuştur. Gelecek çalışmalarda Avrupa devletlerinin arşivlerinden yararlanarak elçiler hakkında bilgi edinilmeye ve böylece mukayeseli bir bakış açısıyla tespit yapılmaya ihtiyaç vardır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

BOA, Hat Numarası, 51461.

BOA, H.H,9783.

BOA, HH, Numara 6085.

BOA, H.H. Numara14805.

TSM, Numara, A-3689.

TSM, Numara, 570/2.

TSM, Numara, 2/3699.

TSM, Numara, 17-30.

Yazma Eserler

Abdurrahim Muhib Efendi, *Küçük Sefaretnamesi (Fransa Sefaretnamesi)*.
Türkiye Yazma Eserler Kurumu, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kısım, İstanbul.

Amedi Galib Efendi, *Sefaretname-i Amedi Galib Efendi*. Türkiye Yazma Eserler
Kurumu, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kısım, İstanbul.

Ahmet Azmi Efendi, *Sefaretname-i Ahmet Azmi*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Moralı Esseyit Ali Efendi, *Moralı Esseyit Ali Efendi'nin Sefaretnamesi*.
Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Seyyid Mehmet Emin Vahit Efendi, *Fransa Sefaretnamesi*.
Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Yusuf Agah Efendi. *Havadisname-i İngiltere*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu,
Ali Emiri Kısım, İstanbul.

Bibliyografya

Açoğlu, S., Yavaş, D. (2019). Osmanlı Padişah Portreciliğinde Sultan III. Selim
ve Sultan II. Mahmud ile Değişen Gelenek. *Akra Kültür Sanat ve
Edebiyat Dergisi*, 38:35-52.

Adıvar, A. A. (1970). *Osmanlı Türklerinde İlim*. 1. Baskı Remzi Kitabevi

Yayınları, Yükselen Matbaacılık, İstanbul.

Afyoncu, E. (2000). Mahmud Raif Efendi ve Ailesine Dair Kayıtlar, Vesikalar. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 94:89-100.

Ahmet Cavid(1998). *Hadika-i Vekayi*. 1. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Ahmet Cevdet Paşa. (1994). *Tarih-i Cevdet*. 1. Basım, Üçdal Neşriyat Yayıncılık, Çevik Matbaacılık, İstanbul, Cilt 3.

Ahmed Vasıf Efendi. (2017). *Mehasinü'l-Asar ve Haka'iku'l-Ahbar*. Hazırlayan: Hüseyin Sarıkaya, 1. Baskı, Çamlıca Yayınları, Fazilet Neşriyat Matbaacılık, İstanbul.

Aksan, V. (1997). *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmet Resmi Efendi*. 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Numune Matbaacılık, İstanbul.

Aksoy, B. (1994). *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki*. 1. Baskı, Pan Yayıncılık, Ayhan Matbaacılık, İstanbul.

Akşit, İ. (2000). *Osmanlı'nın Gizemi Harem*. 1. Baskı, Akşit Kültür ve Turizm Yayıncılık, Efor Matbaacılık, İstanbul.

Altınay, A. R. (2011). *Tarihi Simalar*. 1. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, G.M. Matbaacılık, İstanbul.

Aracı, M. (2013). *18. Yüzyıl Londrası'nda İlk Türk Büyükelçi*. 1. Baskı, Pera Müzesi Yayınları, Mas Matbaacılık, İstanbul.

Arıkan, S. V. (1993). *III. Selim'in Sırkatibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruzname*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Arıkan, V. S. (1996). Nizam-ı Cedit'in Kaynaklarından Ebubekir Ratib Efendi'nin "Büyük Layihası". Doktora Tezi (Yayınlanmamış). *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı*, İstanbul.

Armaoğlu, F. (2014). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*. 14. Baskı, Timaş Yayıncılık, Sisem Matbaacılık, Cilt 1, İstanbul.

Atasoy, N. (2005). *15. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçeler*. 1. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Mas Matbaacılık, İstanbul.

Babinger, F. (1982). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. 1. Basım, Kültür Bakanlığı Yayınları, Mersin İmar Matbaacılık, Çev. Çoşkun Üçok,

Ankara.

- Bareilles, B. (2018). *Fevkalede Büyükelçi Abdürrahim Muhib Efendi Paris 'te Bir Türk 1806-1811*. 1. Baskı, Kırmızı Kedi Kitabevi Yayınları, Karist Baskı Çözümleri Matbaacılık, İstanbul.
- Berkes, N. (2020). *Türkiye 'de Çağdaşlaşma*. 30. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, Asya Basım Matbaacılık, İstanbul.
- Beydilli, K. (1981). 1790 Osmanlı-Prusya İttifakı. Doçentlik Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Bölümü, İstanbul.
- Beydilli, K. (1995). *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*. 1. Baskı, Eren Yayıncılık, Çetin Ofset Matbaacılık, İstanbul.
- Beydilli, K. Şahin, İ. (2001). *Mahmud Raif Efendi ve Nizam-ı Cedid'e Dair Eseri*. 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Beydilli, K. (2009). Seyyid Ali Efendi. *İslam Ansiklopedisi*, cilt37, İstanbul, TDV Yayınları. s. 45-47.
- Cabi Ömer Efendi. (2003). Cabi Tarihi. 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, Cilt 1.
- Çiftçi, H. (2020). Osmanlı Devleti'nin Diploması Tarihi Makaleler 1. *Osmanlı Diplomasisinde Mütakabiliyet İlkesi ile Gelen Değişim*, Ed: Yalçınkaya, M.A., Kurtaran, U. Altınordu Yayınları, Grafikler Ofset Matbaacılık, İstanbul.
- Denis, H. (1973). *Ekonomik Doktrinler Tarihi*. 1. Baskı, Sosyal Yayınları, Cilt 1, İstanbul.
- D'Ohsson, I. M. *18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*. Tercüman Gazetesi Yayınları, Kervan Kitapçılık Matbaası, İstanbul.
- Dönmez, A. (2006). Karşılıklı Diplomasıye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841. *Yüksek Lisans Tezi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya.
- Faroqhi, S. (1998). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşamı*. 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Numune Matbaacılık, İstanbul.
- Freely, J. (2000). *Osmanlı Sarayı Bir Hanedanlığın Öyküsü*. 1. Baskı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.

- Gencer, A. İ. Bahriye’de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretin’nin Kuruluşu (1789-1867). Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Gencer, A. İ. (1988). Abdürrahim Muhib Efendi, *İslam Ansiklopedisi*, cilt 1, İstanbul, TDV Yayınları. s. 292-293.
- Gölen, Z. (2006). *Osmanlı Devleti’nde Baruthane-i Amire (XVIII. Yüzyıl)*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Günay, B. (2009). *Paris’te Bir Osmanlı Seyyid Abdurrahim Muhib Efendi’nin Paris Sefirliği ve Büyük Sefaretnamesi*. 1. Baskı, Kitabevi Yayınları, Çalış Ofset Baskı, İstanbul.
- Gürgen, S. Y. (2018). *Devletin Kahyası, Sultanın Efendisi Mehmed Said Halet Efendi*. 1. Baskı, Dergah Yayınları, Ana Basım Matbaacılık, İstanbul.
- Gürsoy, B. A. (1997). Amedi Galib Efendi Sefaretnamesi. *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*. 941: 911-942.
- Halil Nuri Bey. (2015). *Nuri Tarihi*. Hazırlayan: Seydi Vakkas Toprak, 1. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Üç S Basım Matbaacılık, Ankara.
- Hamidullah, M. (1998). Hudeybiye Antlaşması. *İslam Ansiklopedisi*, cilt 18, İstanbul: TDV Yayınları. S, 297-299.
- Herbette, M.(1997). *Fransa’da İlk Daimi Türk Elçisi Morali Esseyit Ali Efendi*. 1.Baskı, Pera Turizm Yayınları, Özener Matbaacılık, İstanbul.
- İnalcık, H. (2021). *Nedimler Şairler Mutribler, Has-bağçede ‘ayş u turab*. 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Golden Medya Matbaacılık, İstanbul.
- Karaca, Z. (2018). Osmanlı-Avusturya Sefaretnamelerinin Osmanlı Diplomasisi ve Modernleşme Süreci Üzerine Etkileri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 25:9-32.
- Karakaya, Y. (1996). Mustafa Rasih Efendi’nin 1793 Tarihli Rusya Sefaretnamesi. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Karal, E. Z. (1940). *Halet Efendi’nin Paris Büyükelçiliği*. 1. Basım, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Kenan Basımevi, İstanbul.
- Karal, E. Z. (1988). *Selim III’ün Hattı Hümayunları-Nizamı Cedid- 1789-1807*. 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı Tarihi*. 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Cilt 5,

Ankara.

- Kapıdağlı, K. (2015). *Portraits der Osmanischen Sultane*. 1. Baskı, Kızkulesi Yayıncılık, Ertem Matbaacılık, İstanbul.
- Karpat, K. H. (2022). *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*. 6. Baskı, Timaş Yayınları, Meteksan Matbaacılık, Ankara.
- Kenan, S. (2010). *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*. İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), TDV Yayın Matbaacılık, Ankara.
- Kılıç, D. (2017). Zıştovi ve Yaş Görüşmeleri Örneği Üzerinden Osmanlı Diplomasisini Okumak. *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 97: 95-107.
- Kissinger, H. (2022). *Diplomasi*. 1. Baskı, Panama Baskı, Ayrıntı Matbaacılık, Ankara.
- Koç, Y. Yeşil, F. (2012). *Nizam-ı Cedid Kanunları (1791-1800)*. 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Korkut, H. (2018). *Osmanlı Elçiler Gözü ile Avrupa*. 2. Baskı, Gökkubbe Yayınları, İstanbul.
- Kuran, E. (1968). *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*. 1. Basım, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ayyıldız Matbaacılık, Ankara.
- Küpel, İ. (1997). Abdurrahim Muhib Efendi'nin Paris Risalesi. *İlmi Araştırmalar*, 194:177-197.
- Lewis, B. (2017). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. 9. Baskı, Arkadaş Yayınları, Bizim Büro Matbaacılık, Ankara.
- Maden, F. Ç. (1972). Yayla İmamı Risalesi. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 257: 212-272.
- Mahmut Raif Efendi. (1988). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yeni Nizamların Cedveli*. Hazırlayan Terzioğlu, A. Hatemi, H. 1. Baskı, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2020). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. 24. Baskı, İletişim Yayınları, Ayhan Matbaacılık, İstanbul.
- Mütercim Ahmed Asım Efendi. (2015). *Asım Efendi Tarihi*. Hazırlayan: Ziya Yılmaz. 1. Baskı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, Mega Basım Matbaacılık, Cilt 2, İstanbul.

- Okay, O.M. (1991). Aziz Ali Efendi. *İslam Ansiklopedisi*, cilt 4, İstanbul, TDV Yayınları. s. 333-334
- Ortaylı, İ. (2019). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. 49. Baskı, Kronik Yayınları, Optimum Matbaacılık, İstanbul.
- Öğreten, A. (2014). *Nizam-ı Cedide Dair Askeri Layihalar*. 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Umut Kağıtçılık Sanayi ve Ticaret Matbaacılık, İstanbul.
- Perot, J. Hitzel, F. Anhegger, R. (2001). *Hatice Sultan ile Melling Kalfa Mektupları*. 1. Baskı, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, Numune Matbaacılık, İstanbul.
- Pedersen, J. (2018). *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*. 3. Baskı, Klasik Yayınları, Şenyıldız Matbaacılık, İstanbul,
- Ponting, C. (2015). *Dünya Tarihi*. 4. Basım, Alfa Basım, Melisa Matbaacılık, İstanbul.
- Rasim, A. (1994). *Osmanlı Tarihi*. 1. Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi Matbaacılık, İstanbul.
- Renda, G. (2002). Yenileşme Döneminde Kültür ve Sanat. *Türkler Ansiklopedisi*.
- Renda, G., İnankur, Z. (2005). *İmparatorluktan Portreler*. 2. Baskı, Suna İnanc Vakfı Pera Müzesi Yayınları, Mas Matbaacılık, İstanbul.
- Salgar, M. F. (2011). *III. Selim Hayatı, Sanatı, Eserleri*. 2. Baskı, Ötüken Yayınları, Yaylacık Matbaacılık, İstanbul.
- Schmiede, H. A. (1980). Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefaretnamesi. 1. Baskı, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Shaw, J. S. (2008). *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*. 1. Baskı, Kapı Yayınları, Melisa Matbaacılık, İstanbul.
- Soysal, İ. (1987). *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*. 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmani*. 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Numune Matbaacılık, Cilt 1, İstanbul.

- Şen, A. (2003). *Osmanlıda Dönüm Noktası (III. Selim Hayatı ve Islahatları)*. 1. Baskı, Fecr Yayınları, Önder Matbaacılık, Ankara.
- Şirin, İ. (2006). *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*. 1. Baskı, Lotus Yayınları, Baran Matbaacılık, Ankara.
- Uçman, A. (2012). *Ebubekir Ratib Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi*. 2. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Uçman, A. (2017). *Koca Sekbancıbaşı Risalesi Avamın Düşüncelerinin Reddedilmesi Hulassatü'l Kelam fî Reddi'l Avam*. 1. Baskı, Büyüyen Ay Yayınları, Anabasım Matbaacılık, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1937). Amedi Galib Efendi'nin Murahhaslığı ve Paris'ten Gönderdiği Şifreli Mektuplar. *Belleten Dergisi*, 407: 357-410.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1938). Selim III'ün Veliaht İken Fransa Kralı Lûi XVI ile Muharebeleri. *Belleten Dergisi*, 240:191-263.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1975). Tosyalı Ebubekir Ratib Efendi. *Belleten Dergisi*, 49: 49-82.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1977). Osmanlılar Zamanında Sarayda Musiki Hayatı. *Belleten Dergisi*. 103:79-114.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2020). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Yalçınkaya, M. A. (1994). Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary Of Yusug Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador To London (1793-1797). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 433: 385-434.
- Yalçınkaya, M. A. (1996). Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Defteri. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 322: 321-338.
- Yalçınkaya, M. A. (2003). Kuruluştan Tanzimat'a Osmanlı Diplomasi Tarihi Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 1 Sayı 2, 428: 423-489.
- Yeşil, F. (2011). *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi Ebubekir Ratib Efendi (1750-1799)*. 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, G.M. Matbaacılık, İstanbul.
- Yurttadur, O., Cimilli, H. C. (2015). III. Selim ve Döneminde Osmanlı Sarayı'ndaki Kültürel Hayatın Sanat ve Mimarideki Etkileri. *Kalemisi Dergisi*, 131:121-146.

Zorlu, T. (2014). *Osmanlı ve Modernleşme III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*. 1. Baskı, Timaş Yayınları, Sistem Matbaacılık, İstanbul.

ŞEKİLLER

Şekil 5.1: Defterdar Burnu Sarayı (Melling, A. I. (2012). *Haremi Çizen Ressam Melling'in Gravürleriyle İstanbul ve Boğaziçi*. Hazırlayan: İbrahim Baştuğ. 1. Baskı, Doğan Burda Dergi Yayıncılık, Le Color Matbaacılık, İstanbul, 45 s.)

Şekil 5.2: Beşiktaş Sarayı'ndaki köşk (Perot, J. Hitzel, F. Anhegger, R. Hatice Sultan ile Melling Kalfa Mektupları. 76 s.)

Şekil 5.3: III. Selim'in Londra'da yaptırılan portresi (Açoğlu, S., Yavaş, D. (2019). Osmanlı Padişah Portreciliğinde Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud ile Değişen Gelenek. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 38:35-52.)

Şekil 5.4: Osmanlı Hanedanı soyağacı (Kapıdağlı, K. (2015). *Portraits der Osmanischen Sultane*. 1. Baskı, Kızkulesi Yayıncılık, Ertem Matbaacılık, İstanbul, 38 s.

Şekil 5.5: Napolyon'un, III. Selim'e hediye ettiği kendi portresinin bulunduğu yüzük (Kara, E. Z. *Osmanlı Tarihi*. Cilt 5, 50 s.)

Şekil 5.6: III. Selim tuval üstüne yağlı boya portresi (TSM, NUMARA 17-32.)

Şekil 5.7: Kitaplık önünde oturan III. Selim (TSM, numara 17-30.)

